

FİLİSTİN

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Bulletin of Palestine Studies

e-ISSN: 2587-1862 Sayı/Issue: 12 Yıl/Year: Kış/Winter 2022

Filistin Araştırmaları Dergisi

Sayı: 12 (Kış 2022)

Bulletin of Palestine Studies

Issue: 12 (Winter 2022)

قٰنٰيٰطٰسٰفٰت اسدرٰا ٰلجم

فلسطينیہ لیمودیں ہجت کتب

Tarandığı Uluslararası İndexler/ Abstracting & Indexing

INDEX COPERNICUS | SCIENTIFIC INDEXING | CEEOL | DRJI | İSAM

MLA

EBSCO

WORLDCAT

ASOS İNDEKS

GOOGLE SCHOLAR

Düzen Dizinler | Other Index: <http://www.filistin.org/tr/pub/indexes>

Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0)

Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Bu eser Creative Commons Atif-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Sayı Bilgisi

ISSUE INFORMATION

Filistin Araştırmaları Dergisi Uluslararası hakemli bir dergidir.

Bulletin of Palestine Studies is a refereed international journal.

Yayın Türü | Publication Type

Uluslararası Süreli Yayın | International Periodical

Dergi yılda iki kez yayımlanır (yaz ve kış).

The Journal is published biannually (summer and winter).

e-ISSN: 2587-1862

Sayı (Mevsim Yıl) | Number (Season Year) 11

(Kış 2022) | 12 (Winter 2022)

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü | Editor-in-Chief

M. Mustafa KULU

Sayı Editörü | Issue Editor

Can DEVECİ

Editör Yardımcısı | Associate Editor

M. Mustafa KULU

Tashih | Proofreading

Alaattin DOLU, Can DEVECİ, Selim TEZCAN, M Mustafa KULU

Eposta | Email

bilgi@filistin.org, filistindergisi@gmail.com, mailto: gmail.filistin.org

Web adresi | Web Address:

filistin.org | journal.filistin.org | dergipark.gov.tr/fiad

Yazışma Adresi | Mailing Address

Filistin Araştırmaları Dergisi Şükran Mahallesi, Mimar Muzaffer Cad.

121/236, 42200 Meram/ Konya

Baskı/Cilt | Printing/Binding

Dış Kapak Resmi | Cover Image

Nebi Rubin Camii ve Türbesi, 1985 yılındaki hali

31 Aralık 2022

Yayın Kurulu

EDITORIAL BOARD

Alaattin DOLU

Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üni., Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Asst. Prof. Dr., Kastamonu Univ., Fac. of Science and Literature, Dep. of History
adolu@kastamonu.edu.tr, 0000-0002-6258-8335, adolu, hTpe8GEAAAAJ

Can DEVECİ

Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üni., Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Asst. Prof. Dr., Erciyes Univ., Fac. of Literature, Dep. of History
candvc@gmail.com 0000-0002-2609-5365, candvc, aKSswigAAAAJ

Qader STEEH

Dr., Yunus Emre Enstitüsü, Ramallah Türk Kültür Merkezi,
Dr., Turkish Cultural Centre, Yunus Emre Institute
qadersteeh@gmail.com

M. Mustafa KULU

Arş. Gör., Selçuk Üni., İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler
Bölümü
Res. Asst., Selcuk Univ., Fac. of Economics and Administrative Sciences, Dep. of
International Relations
mmkulu@gmail.com, 0000-0002-6625-3727, mmkulu, hWOMxw-wAAAAJ

Selim TEZCAN

Doç. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üni., Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi,
Tarih Bölümü
Assoc. Dr., Social Sciences Univ. of Ankara, School of Humanities and Social
Sciences, Dep. of History
selimtez76@gmail.com, 0000-0002-6242-7232, selimtez76, 2tfiIAcAAAAJ

İsme göre alfabetik sıralı/ *Sorted by name alphabetically*
İletişim bilgilerinde varsa sırasıyla eposta, ORCID, DergiPark ve Google Scholar
ID'leri vardır.

Bölüm Editörleri

SECTION EDITORS

Uluslararası İlişkiler | International Relations

Tuğçe ERSOY CEYLAN

Doç. Dr., İzmir Demokrasi Üni., Uluslararası İlişkilere Bölümü

Assoc. Dr., *İzmir Democracy Univ.*, Dep. of International Relations

tugce.ersoy@idu.edu.tr , 0000-0001-5478-3539, tersoy , YSj9x1gAAAAJ

Modern Ortadoğu Tarihi | Modern Middle Eastern History

Ümmügülsüm POLAT

Doç. Dr., Hacı Bayram Veli Üni., Tarih Bölümü

Assoc. Dr., *Hacı Bayram Veli Univ.*, Dep. of History

polat.ummuqulsum@hbv.edu.tr 16071981 0000-0003-0048-8467

Eskiçağ Tarihi | Ancient History

Selim ADALI

Doç. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üni., Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi,
Tarih Bölümü

Assoc. Dr., *Social Sciences Univ. of Ankara, School of Humanities and Social Sciences, Dep. of History*

selimferruh.adali@asbu.edu.tr 0000-0002-7980-0662, Mw7r8isAAAAJ

**Yabancı Dil (Arapça-İbranice-İngilizce-Rusça-İspanyolca) |
Foreign Language (Arabic-Hebrew-English-Russian-Spanish)**

Selim TEZCAN

Doç. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üni., Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi,
Tarih Bölümü

Assoc. Dr., *Social Sciences Univ. of Ankara, School of Humanities and Social Sciences, Dep. of History*

selimtez76@gmail.com, 0000-0002-6242-7232, selimtez76, 2tfiIAcAAAAJ

Bilim Danışma Kurulu

SCIENTIFIC ADVISORY COMMITTEE

- Ali BALCI**, Prof. Dr., Uluslararası İlişkiler Bölümü, Sakarya Üni., Sakarya, Türkiye, <alibalci@gmail.com>
YWCrjncAAAAJ
- Ali MAHAFZAH**, Prof. Dr., Dep. of History, The Univ. of Jordan, Amman, Jordan, <ali.mahafzah@ju.edu.jo>
q1O1m9cAAAAJ
- Ayşe Ömür ATMACA**, Doç. Dr., Uluslararası İlişkiler Bölümü, Hacettepe Üni., Ankara, Türkiye,
<omuratmaca,<oatmaca@hacettepe.edu.tr> 6BGPYZsAAAAJ
- Ceyhun ÇİÇEKÇİ**, Dr. Arş.Gör., Uluslararası İlişkiler Bölümü, Çanakkale Onsekiz Mart Üni., Çanakkale,
Türkiye, <CeyhunCicekci,<ceyhun.cicekci@gmail.com> dO3MGTkAAAAJ
- Eldar HASANOĞLU**, Doç. Dr., Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, Artuklu Üni., Mardin, Türkiye,
<Eldar_Hasanoglu,<eldarhasanoglu@gmail.com> 5Uw_AO0AAAAJ
- Halil ERDEMİR**, Doç. Dr., Uluslararası ilişkiler Bölümü, Celal Bayar Üni., Manisa, Türkiye,
<uygula@yahoo.com> fZIXTQ4AAAAJ&hl=tr
- Hasan Hüseyin GÜNEŞ**, Doç. Dr., Tarih Bölümü, Bartın Üni., Bartın, Türkiye, hgunes@bartin.edu.
<hasan.h.gunes@gmail.com> i0VVzbQAAAAJ
- Hatice PALAZ ERDEMİR**, Prof. Dr., Tarih Bölümü, Celal Bayar Üni., Manisa, Türkiye,
<haticeerdemir@yahoo.com.tr> 5hldJfIAAAJ
- İşıl IŞIK BOSTANCI**, Dr. Öğr. Üy., Tarih Bölümü, Mustafa Kemal Üni., Hatay, Türkiye,
iibostanci@mku.edu.tr ibostanci@mku.edu.tr - <i.i.bostanci@gmail.com>
- Ibrahim SLAIBI**, Assistant Professor, Al Quds Univ., Palestine, Dep. of basic education, Fac. of Educational
Science
- İlhan ARAS**, Doç. Dr., Uluslararası İlişkiler Bölümü, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üni., Nevşehir, Türkiye,
<ilhanaras@nevsehir.edu.tr> 4SzZ7H8AAAAJ
- Mahmoud YAZBAK**, Prof. Dr., Dep. of Middle Eastern History, Univ. of Haifa, Haifa, Israel,
<myazbak@univ.haifa.ac.il>
- Muhammad AL-HIZMAWI**, Prof. Dr., Dep. of History, Qatar Univ., Qatar, <mhzmawi@qu.edu.qa>
- Mustafa GÜLER**, Prof. Dr., Tarih Bölümü, Afyon Kocatepe Üni., Afyon Türkiye, <mguler@aku.edu.tr>
- Özlem TÜR KÜÇÜKKAYA**, Prof. Dr., Dep. of International Relation, Middle East Technical Univ., Ankara,
Turkey, <tur@metu.edu.tr>
- Roberto MAZZA**, Prof. Dr., Dep. of History, Univ. of Limerick, Limerick, Ireland, <roberto.mazza@ul.ie>
9RlgV1oAAAAJ
- Selim Ferruh ADALI**, Yrd. Doç. Dr., Tarih Bölümü, ASBÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler
Fakültesi, <selim.adali@asbu.edu.tr> Mw7r8isAAAAJ
- Seyma AY ARÇIN**, Doç. Dr., Turizm Rehberliği Bölümü, Pamukkale Üni., Denizli, Türkiye,
<seymaay@gmail.com> LRDPYo8AAAAJ
- Tuğçe ERSOY**, Doç. Dr., Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Dalı, Marmara Üni.,
İstanbul, Türkiye, <TugceErsoyTugce,<ersoytugce@gmail.com> YSj9x1gAAAAJ
- Yasemin AVCI**, Prof. Dr., Tarih Bölümü, Pamukkale Üni., Denizli, Türkiye,
<yavci@pau.edu.tr> MdC6AskAAAAJ

İsme göre alfabetik sıralı | Sorted by name

İçindekiler

CONTENTS

Takdim Editorial	vii
------------------	-----

ARAŞTIRMA MAKALELERİ RESEARCH ARTICLES

The Failure of Neo-Ottomanist Foreign Policy in Turkey: The Case of Palestinian Reconciliation Process	
---	--

<i>Türkiye'de Yeni Osmanlıci Dış Politikanın Başarısızlığı: Filistin'deki Uzlaşma Süreci Örneği</i>	
---	--

Mustafa KARAKAYA	1-26
------------------	------

Sırbistan'da Yahudilerin Durumu (1830-1878)	
--	--

<i>The Situation of the Jews in Serbia (1830-1878)</i>	
--	--

Ayşe ÖZKAN	27-49
------------	-------

ÇEVİRİ MAKALELERİ TRANSLATION ARTICLES

Ev İçi Dogmanın Yapı Sökümü: İngiliz Mandası Filistin'inde Quaker Eğitimi ve Milliyetçilik	
---	--

<i>Deconstructing the Dogma of Domesticity: Quaker Education and Nationalism in British Mandate Palestine</i>	
---	--

Celal ÖNEY	50-72
------------	-------

Takdim Editorial

Filistin Araştırmaları Dergisi'nin 12. Sayısında, 2 araştırma ve 1 Çeviri makale okurlarımızın karşısına geliyoruz. Her bir makale kendi alanında önemli konuları analiz ediyor. Bu nedenle yazar hocalarımıza titizlikleri için teşekkür ederiz. Dergimizin 12. Sayısının araştırmacılar için yararlı olacağını umuyoruz.

Filistin Araştırmaları Dergisi ekibi olarak yeni yılınızı da kutluyoruz.

Saygılarımlızla
Can

FAD- Filistin Araştırmaları Dergisi Sayı: 12 (Kış 2022)

BPS- Bulletin of Palestine Studies Issue: 12 (Winter 2022)

Başlık: Türkiye'de Yeni Osmanlıcı Dış Politikanın Başarısızlığı: Filistin'deki Uzlaşma Süreci Örneği
Title: The Failure of Neo-Ottomanist Foreign Policy in Turkey: The Case of Palestinian Reconciliation Process

Yazarlar/ Authors: ORCID ID:
Mustafa Karakaya 0000-0002-9621-1915

DOI: 10.34230/fiad.1193835

Makale Türü / Type of Article: Araştırma Makalesi / Research Article
Yayın Geliş Tarihi / Submission Date: 24.10.2022
Yayına Kabul Tarihi / Acceptance Date: 26.12.2022
Yayın Tarihi / Date Published: 31.12.2022

FAD- Filistin Araştırmaları Dergisi
BPS- Bulletin of Palestine Studies
Tarandığı Uluslararası İndexler/ Abstracting & Indexing

Diger Dizinler | Other Index : <http://www.filistin.org/tr/pub/indexes>

Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0)	Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)
Bu eser Creative Commons Atif-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.	This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Yazar: Mustafa Karakaya*

Türkiye'de Yeni Osmanlıcı Dış Politikanın Başarısızlığı: Filistin'deki Uzlaşma Süreci Örneği

Özet: Bu makale, AKP döneminde Türk dış politikasında uygulanan Orta Doğu eksenli neo-Osmanlıcı politikaları incelemeyi ve Filistin siyasetinde Hamas ile El Fetih arasındaki uzlaşma sürecinde Türkiye'nin arabuluculuğu üzerinden Yeni Osmanlıcılıkın neden başarısız olduğunu açıklamayı amaçlamaktadır. Makale, Türkiye'nin Yeni Osmanlıcı dış politikasının, Ortadoğu'da nüfuz arayışında olan diğer bölgesel ve küresel aktörlerin varlığı nedeniyle başarıya ulaşamadığını savunmaktadır. Türkiye'nin neo-Osmanlıcı politikaları bölgelerde nüfuz arayan diğer devletlerin çatışlarıyla çatışlığında, Türkiye neo-Osmanlıcı hedeflerine ulaşamamıştır. Makale, Türkiye'nin Filistinliler arasındaki uzlaşma sürecindeki arabuluculuk çabalarını bu başarısızlığın bir örneği olarak sunmaktadır. Türkiye, Yeni Osmanlıcı siyasetine uygun olarak, Filistin uzlaşma sürecinde yıllarca arabulucu rolü oynamış ve her bir uzlaşma girişimini desteklemiştir. Ancak Filistin siyasetinin iki güçlü aktörü ABD ve İsrail bu uzlaşmaya karşı çıkararak Hamas ile El Fetih arasındaki tüm uzlaşma girişimlerini engellediğinden, Türkiye'nin çabaları süreci kalıcı bir çözümle ulaşmak için yeterli olmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Yeni Osmanlıcılık, Türkiye, Filistin, Hamas, El Fetih.

The Failure of Neo-Ottomanist Foreign Policy in Turkey: The Case of Palestinian Reconciliation Process

Abstract: This article aims to examine the Middle East-oriented neo-Ottomanist policies in Turkish foreign policy during the JDP era and to explain the reason for the failure of neo-Ottomanism through Turkey's mediation in the reconciliation process between Hamas and Fatah in the Palestinian politics. It is argued that Turkey's neo-Ottomanist foreign policy failed due to the presence of other regional and global actors competing for influence in the Middle East. When Turkey's neo-Ottomanist policies conflicted with the interests of the other states seeking influence, Turkey could not achieve its neo-Ottomanist goals. The article shows Turkey's mediation efforts in the intra-Palestinian reconciliation process as an example to this failure. In the Palestinian reconciliation process, Turkey played a mediator role for years and supported each reconciliation attempt, in accordance with its neo-Ottomanist agenda. However, as two strong actors in the Palestinian politics, the US and Israel, opposed this reconciliation and blocked all reconciliation attempts between Hamas and Fatah, Turkey's efforts were not enough to bring the process to a permanent solution.

Keywords: Neo-Ottomanism, Turkey, Palestine, Hamas, Fatah.

* Res. Asst., Hacettepe University, Faculty of Economic and Administrative Sciences, Department of International Relations, mustafakarakaya@hacettepe.edu.tr.

1. Introduction

The traditional foreign policy of Turkey, since its foundation in 1923 until the 1990s, had mostly been guided by Kemalist principles. The most important characteristics of the Kemalist foreign policy were Western-orientation, secularism and Turkish nationalism. As a result, Turkey distanced itself from the Muslim and Arab world for decades and refrained from intervening in the Middle East.¹ Aligning itself with the Western Bloc politically, economically and culturally, secular and nationalist Turkey followed a very different path from those of other Middle Eastern states particularly during the Cold War period. Besides, during most of the Cold War, Turkish governments perceived the Middle East as an unstable place of conflict, which was another reason that Turkey tried to stay away from the region. On the other hand, the negative view of Turkey in the Arab countries due to the rise of nationalism and Turkey's recognition of Israel in 1949 were additional reasons that limited Turkey's influence in the Middle East during the Cold War years.² In the context of the Israeli-Palestinian conflict, in that period, Turkey tried to follow a balanced policy between Palestine and Israel.

However, starting from the 1980s during the Özal era and making its peak in the 2000s and 2010s during the Justice and Development Party (JDP) era, a neo-Ottomanist view manifested itself in Turkey's foreign policy. Highlighting Turkey's Ottoman past as an Islamic and multicultural civilization which was a central power in its region for centuries, neo-Ottomanism proposed that Turkey should undertake the role the Ottoman Empire once played.³ Critical of the Kemalist foreign policy tools such as hard power and non-interference in the Middle East,⁴ neo-Ottomanism envisaged Turkey as the leading country in the Middle East and offered a

¹ Ömer Taşpinar, "Turkey's Middle East Policies: Between Neo-Ottomanism and Kemalism," *Carnegie Papers* 10 (2008): 4-7.

² Meliha Benli Altunışık, "The Possibilities and Limits of Turkey's Soft Power in the Middle East," *Insight Turkey* (2008): 42.

³ Taşpinar, "Turkey's Middle East Policies: Between Neo-Ottomanism and Kemalism," 14-16.; Edward Wastnidge, "Imperial Grandeur and Selective Memory: Re-assessing neo-Ottomanism in Turkish Foreign and Domestic Politics," *Middle East Critique* 28, no. 1 (2019): 7-10.

⁴ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu* (Küre Yayınları, 2001), 331.; Nicholas Danforth, "Ideology and Pragmatism in Turkish Foreign Policy: From Atatürk to the AKP," *Turkish Policy Quarterly* 7, no. 3 (2008): 88-90.

comprehensive foreign policy using soft power, active diplomacy, economic interdependence, dialogue and mediation.⁵

Neo-Ottomanism was the central foreign policy understanding of the JDP between 2002-2016 and Ahmet Davutoğlu was the chief architect of this foreign policy. This article argues that the Turkey's neo-Ottomanist foreign policy failed and aims to reveal the reason behind this failure using Turkey's mediation in the Palestinian reconciliation process as case study. The article puts forward that as neo-Ottomanist Turkey was not the sole actor competing for influence in the Middle East and when its neo-Ottomanist policies conflicted with the interests of other regional and global actors, Turkey was not able to implement the policies it had envisioned. The case of Palestine exemplifies this "failure due to conflict of interests" issue: In the reconciliation process between rival parties in Palestine, Hamas and Fatah, Turkey's mediation efforts failed as Israel and the US opposed this reconciliation.

This article consists of six parts. After this introduction section, some of the definitions of neo-Ottomanism in the literature will be presented. Then, a brief historical background of the neo-Ottomanist thought and policies, as well as touching upon important neo-Ottomanist figures will be presented. In the following section, Ahmet Davutoğlu's neo-Ottomanist vision, the JDP's neo-Ottomanist policies and the demise of neo-Ottomanism will be covered. After that, Turkey's mediation efforts in the intra-Palestinian reconciliation attempts between 2007-2016 and its failure will be discussed in the neo-Ottomanist context. Then, a conclusion part will wrap up the findings of the article.

2. What is neo-Ottomanism?

Barchard and Yavuz define neo-Ottomanism as a "consciousness of the past".⁶ Yavuz claims that this consciousness is constructed by cultural, literary and cognitive factors; and it is not only to shape Turkey's social and political structure but also to offer a new set of ideas and norms for Turkey to define itself.⁷ According to him, neo-Ottomanism is about "constructing a new 'national' (*milli*, not *milliyetçi*) identity and translating it into foreign

⁵ Ahmet Sözen, "A Paradigm Shift in Turkish Foreign policy: Transition and Challenges," *Turkish studies* 11, no. 1 (2010): 115-19.; Alexander Murinson, "The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy," *Middle Eastern Studies* 42, no. 6 (2006): 952-53.

⁶ David Barchard, *Turkey and the West*, Chatham House Papers, (Routledge, 1985), 91; M Hakan Yavuz, "Social and Intellectual Origins of neo-Ottomanism: Searching for a post-National Vision," *Die Welt des Islams* 56, no. 3-4 (2016): 443.

⁷ Yavuz, "Social and Intellectual Origins of neo-Ottomanism: Searching for a post-National Vision," 443-44.

policy by using historical, cultural, and religious ties to former Ottoman territories"⁸ and it "invokes a broad, deep complex of stylistic connotation conducive to the project of memory and nostalgia."⁹

According to Taşpinar, there are three critical characteristics of neo-Ottomanism (the JDP's neo-Ottomanism in particular). The first of them is its desire to embrace the Ottoman heritage in domestic and foreign politics without calling for Turkish imperialism in former Turkish territories or establishing an Islamic legal system in Turkey. Taşpinar asserts that this understanding would create room for multiculturalism and multinationalism at home, and for the use of soft power and a more active foreign policy in abroad. Second, neo-Ottomanism brings a sense of "grandeur" and "self-confidence" in foreign policy as it regards Turkey as a regional superpower. In neo-Ottomanist view, Turkey is the continuation of the Byzantine and Ottoman Empires. Therefore, it should be the central actor in the region's political, economic and diplomatic relations. Third, neo-Ottomanism embraces the West as well as the Islamic world. In the neo-Ottomanist thinking, the Turks have a European legacy. As a result, neo-Ottomanism is open to the West and Western influence.¹⁰

Similarly, Wastnidge defines three images of the Ottoman Empire on which neo-Ottomanism is based. The first one is the image of the Ottoman Empire as the cradle or apex of civilization. This image requires Turkey to embrace, protect, cultivate and share its imperial and cultural legacy. The second image of the Ottoman Empire as an Islamic Empire. In neo-Ottomanism, to Wastnidge, Islamism can be used as a tool against the excessive secularism, nationalism and Westernization of Kemalism; or it might refer to a real turn to Islamic values and the Middle East from the West. The third image of the Ottoman Empire as a liberal and multicultural empire. In the neo-Ottomanist thinking, the multinational and multi-religious social structure of the Ottoman Empire is a source of inspiration for democratization of Turkey, especially for the Kurdish question.¹¹

Although neo-Ottomanism is generally discussed in the framework of the JDP period, the origins of this idea in Turkish foreign policy goes back

⁸ Yavuz, "Social and Intellectual Origins of neo-Ottomanism: Searching for a post-National Vision," 443.

⁹ Yavuz, "Social and Intellectual Origins of neo-Ottomanism: Searching for a post-National Vision," 442.

¹⁰ Taşpinar, "Turkey's Middle East Policies: Between Neo-Ottomanism and Kemalism," 14-16.

¹¹ Wastnidge, "Imperial Grandeur and Selective Memory: Re-assessing neo-Ottomanism in Turkish Foreign and Domestic Politics," 7-10.

much further. In the next part of the study, the origins of neo-Ottomanism will be discussed.

3. Neo-Ottomanism Before the JDP

3.1. Özal's neo-Ottomanism

To Tokdoğan, the Özal period should be marked as a period in which the Ottoman legacy first found a wide place in the political sphere in order to awaken the collective memory, redefine the national identity and reconstruct the present.¹² The adoption of Turkish-Islamist synthesis after the 12 September 1980 coup d'état and, as a result, the rise of Islamism and the emergence of a conservative bourgeoisie due to the economic transformation in the country were important domestic factors that gave rise to neo-Ottomanism. On the other hand, the dissolution of the USSR was a crucial international development that supported neo-Ottomanist aspirations. The collapse of the communist regimes in Europe and the independence of the Central Asian and Caucasian states created important geopolitical chances for Turkey. All these led the Özal administration to reconsider the longstanding foreign policy principles and strive to become a more active player in the Middle East, the Balkans, Central Asia and Caucasus. In that period, Özal was asserting that the 21st century would be the Turkish century, that such an opportunity would come every 400 years and that Turkey should create a sphere of influence in the region stretching from the Balkans to the Adriatic, including northern Iraq and Syria.¹³

Özal challenged traditional Kemalist foreign policy understanding and sought to enhance Turkey's regional influence and economic position in the post-Cold War world system, reasserting allegiance to NATO and to the broader Western world.¹⁴ Turkey's involvement in the Gulf Crisis in 1990-91 as a part of the international coalition and its improved trade and investment relationships with the Middle Eastern states are important signs of the shift in the foreign policy.¹⁵ On the other hand, Özal advocated co-opting rather than destroying the Kurdish dissent, strived for EU membership, took steps for economic interdependence in the Middle East and the Black Sea, and believed in decentralization, all of which are in line

¹² Nagehan Tokdoğan, *Yeni Osmanlıcılık: Hınc, Nostalji, Narsizizm* (İletişim Yayınları, 2018), 65.

¹³ İlhan Uzgel and Volkan Yaramış, "Özal'dan Davutoğlu'na Türkiye'de Yeni Osmanlı arayışları," *Doğudan* 16 (2010): 2-5.

¹⁴ Danforth, "Ideology and Pragmatism in Turkish Foreign Policy: From Atatürk to the AKP," 88-90.

¹⁵ Meliha B Altunışık and Lenore G Martin, "Making Sense of Turkish Foreign Policy in the Middle East under AKP," *Turkish Studies* 12, no. 4 (2011): 570, 75.

with his neo-Ottomanist vision.¹⁶ However, after Özal's death in 1993, neo-Ottomanist policies were interrupted and old-school Kemalist policies revived. The resistance of military and civil bureaucracy to change, political instabilities in the 1990s, security-first foreign policy approach prioritizing EU membership and economic crises led Özal's neo-Ottomanism to be shelved temporarily.¹⁷

3.2. Other neo-Ottomanist Figures in the 1990s

Erbakan, the Islamist prime minister of Turkey between 1996-97, also had a neo-Ottomanist agenda but with a more Islamic, imperial and Third-Worldist tone. His vision of neo-Ottomanism imagined Turkey as a leading country in the Muslim World, which would challenge against the Western world. Erbakan's neo-Ottomanism included plans like establishing economic, military and diplomatic alliances among Muslim nations under the leadership of Turkey.¹⁸ Another difference of Erbakan's neo-Ottomanism was that it aimed to homogenize the society, while Özal's neo-Ottomanism opted for multiculturalism.¹⁹ Since Erbakan was forced to resign in the summer of 1997 as a result of the 28 February Process, his neo-Ottomanist vision was not able to survive. Another important figure for neo-Ottomanism before the JDP was Ismail Cem, foreign minister of Turkey between 1997-2002. Even though he was a secular politician, Cem criticized Turkey's policymakers many times for rejecting its Ottoman past, ignoring the regions where Turkey once controlled and being dismissive of the Arabs.²⁰ During his tenure, Cem spearheaded the development of economic ties with the Arab states, using Turkey's historical and cultural ties with its neighbors.²¹

4. JDP's Neo-Ottomanist Foreign Policy

4.1. Davutoğlu's Vision

The 2000s were a decade when neo-Ottomanism reached its heyday in Turkey under the conservative democratic JDP rule. In November 2002, the JDP came to power in Turkey under the leadership of Recep Tayyip

¹⁶ Taşpinar, "Turkey's Middle East Policies: Between Neo-Ottomanism and Kemalism," 11.

¹⁷ Göktürk Tüysüzoğlu, "Milenyum Sonrası Türk Dış Politikası: Yeni Osmanlıcılık ve Türk Avrasyacılığı Ekseninde İnşa Edilen Bir Pragmatizm," *Alternatif Politika* 5, no. 3 (2013): 307.

¹⁸ Uzgel and Yaramış, "Özal'dan Davutoğlu'na Türkiye'de Yeni Osmanlıcılık arayışları," 5-7.

¹⁹ Yavuz, "Social and Intellectual Origins of neo-Ottomanism: Searching for a post-National Vision," 459.

²⁰ Danforth, "Ideology and Pragmatism in Turkish Foreign Policy: From Atatürk to the AKP," 93; İsmail Cem, *Turkey in the New Century* (Rustem Publishing, 2001), 7-52, 97.

²¹ Altunışık and Martin, "Making Sense of Turkish Foreign Policy in the Middle East under AKP," 570.

Erdoğan. When Erdoğan became prime minister in 2002, he assigned Ahmet Davutoğlu as his chief foreign policy advisor. Davutoğlu was a professor of political science with a strong intellectual and academic background. He was the person who directed the JDP's neo-Ottomanist policies, and his vision shaped Turkey's foreign policy for more than a decade. After serving as advisor for seven years, he became foreign minister of Turkey in May 2009 and stayed in this post until 2014. Then, Davutoğlu became prime minister in August 2014 as Erdoğan was elected president. He continued his premiership until his resignation in May 2016.²²

Davutoğlu had published a book in 2001 named *Strategic Depth*, where he revealed his foreign policy vision for Turkey.²³ In fact, what Davutoğlu did during his tenure in different government posts was trying to implement this vision, which is called the "strategic depth doctrine".²⁴ In this book, he argues that Turkey must rediscover its historic and geographic identity and reposition itself in both regional and global issues. Turkey has a great geographical depth as it is the heir of the Ottoman Empire. As a result, according to him Turkey must follow an active and assertive foreign policy in the regional systems that used to be Ottoman territory and form its own axis in foreign policy. The Middle East, Caucasus and the Balkans are the land basins of Turkey where it can have spheres of influence. The Black Sea, the Caspian Sea, the Persian Gulf and Eastern Mediterranean are, on the other hand, the natural extensions of Turkey's maritime basin. Economic interdependence is critical in the globalizing world and Turkey must establish strong economic ties with its neighbors.²⁵ In addition, Davutoğlu had other important principles for Turkey's foreign policy such as "zero problems with neighbors", balance between security and freedom, multi-dimensional and multi-track policies, rhythmic diplomacy and a flexible diplomatic discourse.²⁶

In *Strategic Depth*, on the Middle East in particular, Davutoğlu emphasizes the importance of the Ottoman heritage and Turkish involvement in the Middle East, and criticizes Kemalist reluctance to play an assertive role in the region:

²² Gelecekpartisi.org.tr. "Ahmet Davutoğlu - Özgeçmiş." n.d., accessed 08.05.2022, <https://gelecekpartisi.org.tr/ozgecmis/ahmet-davutoglu>.

²³ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*.

²⁴ Murinson, "The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy."

²⁵ Murinson, "The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy," 952-53. ; Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*.

²⁶ Sözen, "A Paradigm Shift in Turkish Foreign policy: Transition and Challenges," 115-19.

Turkey, which possesses Ottoman historical heritage that managed to preserve the rich geocultural map of the region by minimizing the political risk under a permanent order for five centuries, being able to use this heritage as a strategic base is of critical importance not only in terms of Turkey's regional policies, but also in terms of establishing a just and lasting order in the region. As long as Turkey acts as a party or even a victim of this geocultural fragmentation, it cannot properly take advantage of this heritage. On the other hand, Turkey can no longer develop a regional strategy with a deep perspective by turning its back on the region or adopting a passive attitude dependent on the attitudes of global actors in the region.²⁷

In a statement he made in 2013, Davutoğlu made his neo-Ottomanist vision clearer by criticizing the term neo-Ottomanism:

The last century was a parenthesis for us. We will close this parenthesis. We will connect Sarajevo to Damascus, Benghazi to Erzurum and Batumi again without fighting anyone, declaring anyone an enemy, without disrespecting any borders. This is the source of our strength. They may seem like separate countries now, but 110 years ago, Yemen and Skopje were part of the same country. Or Erzurum and Benghazi. When we say this, they call us 'neo-Ottomanists'. Those who unite all of Europe are not called "new Romanists", but those who unite the Middle East geography are labeled "neo-Ottomans."²⁸

Indeed, even though Davutoğlu's vision and policies fit the definitions of neo-Ottomanism stated above, during his foreign ministry, Davutoğlu

²⁷ Author's translation. Original text: "Bölgemin zengin jeokültürel haritasını beş asır kalıcı bir düzen altında siyasi riski asgariye indirerek korumayı başaran Osmanlı tarih mirasına sahip olan Türkiye'nin bu mirası stratejik bir dayanak olarak kullanabilmesi, sadece Türkiye'nin bölge politikaları açısından değil, bölgede adil ve kalıcı bir düzen kurabilmek açısından da büyük bir Önem taşımaktadır. Türkiye bu jeokültürel parçalanmanın bir tarafı, hatta bir mağduru gibi davranışıkça bu mirası hakkınca değerlendiremez. Öte yandan Türkiye artık bölgeye sırtım dönerek yahut bölgede küresel aktörlerin tavırlarına bağımlı edilgen bir tavır takınarak derin perspektifli bir bölge stratejisi geliştiremez." See: Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, 331.

²⁸ Author's translation. Original text: "Geçen yüzyıl bizim için bir parantezdi. Bu parantezi kapatacağız. Hiç kimseyle savaşmadan, hiç kimseyi düşman ilan etmeden, hiçbir sinira saygısızlık yapmadan, tekrar Saraybosna'yı Şam'a Bingazi'yi Erzurum'a, Batum'a bağlayacağız. Bizim gücümüzün kaynağı bu. Size şimdi apayrı ülkeler gibi gelebilir ama, bundan 110 yıl önce Yemen ile Üsküp aynı ülkenin parçalarıydılar. Ya da Erzurum ile Bingazi. Bunu dedigimizde, bize 'yeni Osmanlıci' diyorlar. Bütün Avrupa'yı birleştirenler, yeni Romaci olmuyor, Orta Doğu coğrafyasını birleştirenler yeni Osmanlıci oluyor." See: Anadolu Ajansı. "Saraybosna'yı Şam'a Bağlayacağız." March 2013, accessed 09.05.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/politika/saraybosnayı-sama-bağlayacakız/269218>.

denied many times that he had a neo-Ottomanist agenda.²⁹ According to Tüysüzoglu, this denial was a pragmatic move as discourses of an imperial neo-Ottomanism would create a discomfort in a large segment of Turkish people, in Turkey's neighboring countries and in the West.³⁰

4.2. Davutoğlu and the Middle East

In accordance with Davutoğlu's neo-Ottomanist prescriptions, Turkey followed a very active foreign policy in its neighborhood in the 2000s. In that period, except Armenia and Southern Cyprus, Turkey seriously improved its relations with all the countries in its environs, including Russia, both economically and politically.³¹ However, Turkey particularly focused on developing relations with its Middle Eastern neighbors, rather than the others.³² In the 2000s, Turkey presented itself to the Middle Eastern states as a country which defends democracy, is in the process of membership with the EU, and has adopted a free market economy.³³ In contrast to its policies in the Middle East in the 1990s, Turkey opted for engagement, economic interdependence and soft power in the JDP era.³⁴ In that period, Turkey improved relations with the Middle Eastern states, particularly with Syria, Iraq, and Iran. It lifted visa requirements with Syria, Jordan, Saudi Arabia and Lebanon, which resulted in a notable increase in the number of tourists to Turkey. Turkey also established new flight routes and rail links with the Middle Eastern states and signed free trade agreements with them, which contributed to the strengthening of economic ties. As a result, between 2001 and 2007, Turkey's exports to the Middle East region increased from 13% to 24%. Similarly, between 2002 and 2011, Turkey's annual foreign trade with its neighbors increased from \$10 billion to \$54 billion. Apart from these, as soft power instruments, Turkish soap operas and TV series became popular all over the region.³⁵ Turkey also actively participated in the meetings of

²⁹ Raxhimi, Altin. "Davutoglu: 'I'm Not a Neo-Ottoman'." Balkan Insight, April 2011, accessed 09.05.2022, <https://balkaninsight.com/2011/04/26/davutoglu-i-m-not-a-neo-ottoman/>; Çamlıbel, Cansu. "Neo-Osmanlı Yakıştırması Kötü Niyetli." Hürriyet, August 2011, accessed 09.05.2022, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/neo-osmanli-yakistirmasi-kotu-niyetli-18601714>.

³⁰ Tüysüzoglu, "Milenyum Sonrası Türk Dış Politikası: Yeni Osmanlıcılık ve Türk Avrasyacılığı Ekseninde İnsa Edilen Bir Pragmatizm," 306.

³¹ Sözen, "A Paradigm Shift in Turkish Foreign policy: Transition and Challenges," 115-16.

³² Uzgel and Yaramış, "Özal'dan Davutoğlu'na Türkiye'de Yeni Osmanlıci arayışlar," 112.

³³ Ertan Efegil, "AK Parti Hükümetinin Orta Doğu Politikası ve ABD Yönetimi ile Batılı Uzmanların Eleştirileri," *Gazi Akademik Bakış* 9, no. 18 (2016): 49.

³⁴ Altunışık and Martin, "Making Sense of Turkish Foreign Policy in the Middle East under AKP," 569-71.

³⁵ Ayşe Ömür Atmaca and Zerrin Torun, "Geopolitical Visions in Turkish Foreign Policy," *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 24, no. 1 (2022): 121.

regional organizations such as the Arab League and the Organization of Islamic Cooperation³⁶, and eventually took the leadership of the OIC as a result of its increasing influence in the Muslim World.³⁷

Another important point in Turkey's foreign policy in the Middle East is its mediating role in the problems that the countries in the region were experiencing. For example, during the Lebanon crisis in July 2006, Davutoğlu visited Syria and made suggestions to prevent further escalation. In May 2008, under Turkish auspices, indirect Israeli-Syrian talks took place in Turkey, though these talks failed due to the problems in Gaza.³⁸ In the issues arising from Iran's nuclear program and the developments in Iraq, Turkey once again undertook the role of a mediator.³⁹ Similarly, as will be examined in this article in details, Turkey continuously supported and mediated the Palestinian reconciliation process.

4.3. End of neo-Ottomanism

When the popular uprisings broke out in the Arab world in 2010-2011, Turkey, in a neo-Ottomanist manner, decided to support the transition from authoritarian regimes to democracy, considering the uprisings as a chance to consolidate its regional leadership role. Turkey initially called for transition by peaceful methods and the realization of economic and political reforms, especially in Syria and Libya.⁴⁰ However, in a few months, Turkey changed its attitude towards the developments in the region.

In Syria, Turkey began to provide logistic and military support to the opposition and called for international military intervention in Syria to remove President Assad. In Libya, it provided humanitarian aid to the Libyan opposition and participated in the military operation of NATO. In Egypt, having supported the demonstrations from the very beginning and contributed to the deposing of the Mubarak regime, Turkey established very close relations with the Muslim Brotherhood, President Morsi and the Salafi Nur Party.⁴¹ Thus, Turkey gave up on its "zero problems with neighbors" vision in the Middle East followed a policy that prioritized Sunni sectarian

³⁶ Efegil, "AK Parti Hükümetinin Orta Doğu Politikası ve ABD Yönetimi ile Batılı Uzmanların Eleştirileri," 49.

³⁷ Atmaca and Torun, "Geopolitical Visions in Turkish Foreign Policy," 121.

³⁸ Uzgel and Yaramış, "Özal'dan Davutoğlu'na Türkiye'de Yeni Osmanlıcı arayışlar," 13.

³⁹ Efegil, "AK Parti Hükümetinin Orta Doğu Politikası ve ABD Yönetimi ile Batılı Uzmanların Eleştirileri," 49.

⁴⁰ Efegil, "AK Parti Hükümetinin Orta Doğu Politikası ve ABD Yönetimi ile Batılı Uzmanların Eleştirileri," 49-50.

⁴¹ Efegil, "AK Parti Hükümetinin Orta Doğu Politikası ve ABD Yönetimi ile Batılı Uzmanların Eleştirileri," 49-50.

bonds, especially in Egypt and Syria. As a result, Turkey's relations with the Shiite regimes of Iran, Syria and Iraq were severely disrupted.⁴² As well as Iran's support, Russia also supported the Assad regime in Syria and directly participated in the civil war in 2015 on Assad's side. On the other hand, the toppling of Morsi in Egypt in by a coup d'état in July 2013 damaged Turkey's position in the region.⁴³ Turkey's continuous support to the Muslim Brotherhood in the region also led to the souring of its relations with Saudi Arabia and the United Arab Emirates,⁴⁴ eventually pushing it towards an isolation.⁴⁵

In addition to isolation, by the time Davutoğlu resigned in 2016, Turkey was facing other problems such as the attacks of ISIS, the influx of millions of Syrian refugees to Turkey and the rise of the YPG (Kurdish forces that Turkey designates terrorists).⁴⁶ Therefore, neo-Ottomanism failed and came to an end in Turkey. After Davutoğlu's resignation in 2016, Turkey recalibrated its foreign policy under the leadership of President Erdoğan and gave up on Davutoğlu's concepts of soft-power, active globalization through multilateralism, "zero problems with neighbors" and civilizationalist realism of strategic depth. Hard power, strategic security alliances, proactive moral realism and a policy of regaining friends replaced those.⁴⁷

What prevented Turkey's Middle East-oriented neo-Ottomanism from being successful was the presence of other actors seeking influence in the Middle East region. Even though Turkey has cultural and historical ties with the neighboring Arab states and it succeeded in increasing its influence over the region through soft power in the 2000s, it was hard for Turkey to be a real playmaker in the region while there were other strong actors competing for influence. When Turkey's neo-Ottomanist objectives conflicted with the other regional states and great powers, it failed to reach these objectives. Turkey's neo-Ottomanism failed due largely to the other strong actors such as Iran and Russia that supported the Assad regime in Syria, or the US

⁴² Tüysüzoglu, "Milenyum Sonrası Türk Dış Politikası: Yeni Osmanlıcılık ve Türk Avrasyacılığı Ekseninde İnşa Edilen Bir Pragmatizm," 310.

⁴³ Atmaca and Torun, "Geopolitical Visions in Turkish Foreign Policy," 122.

⁴⁴ Nur Köprülü, "Turkey's Identity and Foreign Policy in Transition since 2002: The Case of Relations with Palestine," in *Kinship and Diasporas in Turkish Foreign Policy: Examples from Europe, the Middle East and Eastern Mediterranean*, ed. Mete Hatay and Zenonas Tziarras (PRIO Cyprus Centre, 2019), 100.

⁴⁵ Atmaca and Torun, "Geopolitical Visions in Turkish Foreign Policy," 122.

⁴⁶ M Hakan Yavuz, *Nostalgia for the Empire: The Politics of neo-Ottomanism* (Oxford University Press, 2020), 232.

⁴⁷ Blendi Lami, "Recalibration of Turkish Foreign Policy During AKP Era," *Central European Journal of International & Security Studies* 12, no. 3 (2018): 35.

which supported the Sisi regime in Egypt against the Muslim Brotherhood. This is also true for Turkey's efforts for intra-Palestinian reconciliation, which will be covered in the following section.

5. Turkey in Hamas-Fatah Reconciliation Process

5.1. JDP's General Approach towards the Israeli-Palestinian Conflict

Before the JDP's role in Hamas-Fatah reconciliation talks, it is necessary to discover its general policy towards Palestine. Even though the Israeli-Palestinian conflict was one of the most important foreign policy issues of the JDP as part of its neo-Ottomanist vision, Turkey's desire to mediate the conflict dates back to the 1990s, especially after the beginning of the Oslo process in 1993.⁴⁸ However, the strategic rapprochement with Israel which began in 1996 prevented Turkey from being an important actor in the conflict.⁴⁹ The violence and instability caused by the outbreak of the Second Intifada in 2000 once again brought up Turkey's mediation between Israel and the Palestinians.⁵⁰

After coming to power in 2002, the JDP actively strived to end the violence and restart negotiations by carrying out shuttle diplomacy between Israel and the Palestinians.⁵¹ In its first a few years, Turkey followed a balanced policy and tried to improve its relations with both sides.⁵² However, the JDP took a more pro-Palestinian stance starting from 2008. Israel's brutal military operation into the Gaza Strip, Erdoğan's criticism of Peres for the Israeli violence against the Palestinians in Davos, Israeli Deputy Foreign Minister Danny Ayalon's insult to Turkish ambassador in Tel Aviv and the Mavi Marmara incident in which Israeli forces stormed a Turkish flotilla carrying humanitarian aid to Gaza in international waters heavily damaged the relationship between Turkey and Israel, ending Turkey's mediator role.⁵³ On the other hand, Turkey continued to support

⁴⁸ Esengül Ayaz Avan, "Europeanization of Turkey's Foreign Policy: The Case of Turkey's Mediation in the Israel–Palestine Conflict," *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 21, no. 6 (2019): 9.

⁴⁹ Murinson, "The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy," 958.

⁵⁰ Ayaz Avan, "Europeanization of Turkey's Foreign Policy: The Case of Turkey's Mediation in the Israel–Palestine Conflict," 9.

⁵¹ Ayaz Avan, "Europeanization of Turkey's Foreign Policy: The Case of Turkey's Mediation in the Israel–Palestine Conflict," 9.

⁵² Sabri Çiftçi, "Soft Power, Domestic Dividends, and Turkish Foreign Policy: The Case of Palestine," in *Inter-State and Intra-State Conflicts in Global Politics: From Eurasia to China*, ed. Tayyar Ari (Rowman & Littlefield, 2022).

⁵³ Ayaz Avan, "Europeanization of Turkey's Foreign Policy: The Case of Turkey's Mediation in the Israel–Palestine Conflict," 11.; Mohammed Alsaftawi, *Turkish policy towards Israel and Palestine: Continuity and Change in the Relations of the Turkish-Palestinian-Israeli Triangle under the*

Palestine using soft power, as part of its neo-Ottomanist vision. The Turkish Red Crescent, Turkish Cooperation and Coordination Agency (*Türk İşbirliği ve Koordinasyon İdaresi Başkanlığı*, abbreviated TİKA), Presidency for Turks Abroad and Related Communities (*Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı*, abbreviated YTB), Presidency for Turks Abroad and Related Communities (*Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı*, abbreviated YTB), Yunus Emre Institute (*Yunus Emre Enstitüsü*, abbreviated YEE), the Presidency of Religious Affairs (*Diyane İşleri Başkanlığı*, known as Diyanet) and NGOs such as the IHH played a crucial role to alleviate the sufferings of the Palestinians providing them with financial, infrastructural, educational and professional support, as well as carrying out cultural activities.⁵⁴

5.2. Turkey's Mediation in Hamas-Fatah Reconciliation Process

5.2.1. First Reconciliation Attempts

In the Palestinian legislative elections in January 2006, Hamas, the Islamist group, defeated Fatah, the largest faction under Arab nationalist and socialist Palestine Liberation Organization, and obtained the right to form the government. However, Hamas' victory was not welcomed by Israel and the US.⁵⁵ After Hamas' victory, they put pressure on the Palestinian National Authority to convince Hamas to accept three conditions put forward by the Middle East Quartet:⁵⁶ renouncing violence, recognizing Israel and accepting previous agreements between Israel and the PNA. The meetings between Fatah and Hamas were not fruitful and Hamas refused to meet these conditions. As a result, the US and Israel began to sanction the Hamas government to isolate it economically and financially. Besides, the US began to train and equip Fatah forces against Hamas to stage a coup d'état. Even though Hamas and Fatah formed a unity government in March 2007, that did not stop the disagreements between the parties and bloody conflicts took place on the streets. In June 2007, anticipating the imminent coup d'état, Hamas captured the Gaza Strip and established its control there.

Rule of the Justice and Development Party (AKP)(2002-2016) (Doctoral Dissertation, Ghent University, 2017), 183-206.

⁵⁴ Helin Sarı Ertem, "Filistin'in Sosyo-Ekonominik Sıkıntılarının Giderilmesinde Türkiye'nin İmkân ve Sınırları," *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 6, no. 1 (2019): 147-57.

⁵⁵ Israel and the US designates Hamas a terrorist organization. See: Middle East Eye. "Australia Says It Will Designate Hamas as a Terrorist Organisation." February 2022, accessed 22.05.2022, <https://www.middleeasteye.net/news/australia-palestine-declare-hamas-terrorist-organisation>.

⁵⁶ The Middle East Quartet is a body formed in 2002 in order to "help mediate Middle East peace negotiations and to support Palestinian economic development and institution-building in preparation for eventual statehood." It consists of the US, Russia, the UN and the EU. See: UNSCO. "Middle East Quartet." 2022, accessed 06.01.2022, <https://unSCO.unmissions.org/mideast-quartet>

Fatah, on the other hand, dissolved the incumbent government and established a new Fatah-led government in the West Bank. Thus, the political power in Palestine was split into two: Hamas controlling the Gaza Strip, and Fatah controlling the West Bank. Since then, Hamas and Fatah have been in a process of reconciliation.⁵⁷

A few days after Hamas' takeover of Gaza, the Turkish Ministry of Foreign Affairs issued a statement expressing Turkey's concerns regarding the division of power in Palestine. The statement characterized the division as "harmful" and called on the parties to come together for reconciliation.⁵⁸ In November 2007, Ali Babacan, then foreign minister of Turkey, stated that the rift between the Palestinians casted a shadow on the resolution process of the Israeli-Palestinian conflict. Babacan stated that for the success of the Palestinian cause, the parties must come together and unite, adding, "There cannot be two Palestines".⁵⁹ In March 2008, Hamas and Fatah signed a reconciliation deal in Sana'a where the parties pledged to continue dialogue for Palestinian unity. However, the day the agreement was signed, Dick Cheney, then vice president of the US, underlined that those who advocated peace and reconciliation should help combatting the "forces of terror and extremism", referring to Hamas.⁶⁰ The following day, Cheney stated that his conclusion from his talks with the Palestinian leadership that the PNA established preconditions for a reconciliation with Hamas, including Hamas relinquishing its power in Gaza.⁶¹ These statements further fueled the already existing disagreements between the parties and the first

⁵⁷ In this article, the reconciliation efforts between Hamas and Fatah will be covered largely through author's master's thesis defended in 2021 and the sources used in this thesis. See: Mustafa Karakaya, "Hamas and the United States: Conflicting Visions and Policies in Palestine from 1987 to 2020" (Master's Middle East Technical University, 2021).

⁵⁸ Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs. "No:94;- 19 June 2007, Press Statement Regarding Events;in Gaza and the Dissolution of the National Unity Government." June 2007, accessed 22.05.2022, https://www.mfa.gov.tr/_p_no_94_-19-june-2007_-press-statement-regarding-events_in-gaza-and-the-dissolution-of-the-national-unity-government_-unofficial-translation_-__p_.en.mfa.

⁵⁹ Author's translation. Original text: "*İki Filistin olamaz.*" See: Milli Gazete. "Babacan: İhtiyatlı İyimserlik İçindeyiz." November 2007, accessed 22.05.2022, <https://www.milligazete.com.tr/haber/803254/babacan-filistin-deki-ikili-yapi-son-bulmali>.

⁶⁰ The White House. "Remarks by Vice President Cheney and Palestinian Authority President Abbas." March 2008, accessed 01.06.2022, <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2008/03/20080323-1.html>.

⁶¹ France 24. "Cheney Doubtful on Hamas-Fatah Reconciliation." March 2008, accessed 01.06.2022, <https://www.france24.com/en/20080324-cheney-doubtful-hamas-fatah-reconciliation-palestinian-territories-israel>

reconciliation attempt crumbled only in a few days.⁶² The objection of the US was an important reason for this failure and the support of neo-Ottomanist Turkey and Yemen was not enough to trivialize the US' objection.

In December 2008, the Spokesman of the Ministry of Foreign Affairs of Turkey stated that Azam al-Ahmad, a member of the Palestinian Legislative Council, went to Turkey as the special representative of Mahmoud Abbas, President of Palestine, and gave information on the peace process between Palestine and Israel, and on the developments on Palestinian reconciliation efforts, as well as conveying Abbas' request that Turkey contribute to the reconciliation process. The spokesman stated that Turkey supported all efforts aiming at peace and stability in the Middle East and was ready to contribute if requested and a concrete demand was made.⁶³ In 2009, Hamas and Fatah were again holding reconciliation talks. Concerning these talks, in August 2009, Burak Özügergin, then Spokesman of the Ministry of Foreign Affairs of Turkey stated,

Within the framework of our general perspective on the Middle East, the Minister has had various initiatives. Mr. Abbas has visited our country recently. Our Prime Minister has visited Syria. Of course, I don't know the details, but whether you call it mediation, facilitation, or a benevolent neighbor, some of Turkey's suggestions have been to all parties. The backbone of these suggestions was the message that the continuation of the conflict between the Palestinians would harm the cause itself. The message that you need to compromise and you need to do this as soon as possible was given to all parties.⁶⁴

⁶² Karakaya, "Hamas and the United States: Conflicting Visions and Policies in Palestine from 1987 to 2020," 97.

⁶³ Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs. "Qa:31 - 18 December 2008, Statement of the Spokesman of the Ministry of Foreign Affairs of Turkey in Response to a Question." December 2008, accessed 22.05.2022, https://www.mfa.gov.tr/qa_31--18-december-2008_-statement-of-the-spokesman-of-the-ministry-of-foreign-affairs-of-turkey-in-response-to-a-question_-unofficial-translation_.en.mfa.

⁶⁴ Author's translation. Original text: "Orta Doğu'ya genel bakış açımız çerçevesinde Sayın Bakanum muhtelif girişimleri oldu. Sayın Abbas ülkemizi ziyaret etti geçenlerde. Başbakanımız Suriye'yi ziyaret etti. Tabii ki ayrıntıları bilmem söz konusu değil, ama ister arabuluculuk deyin, ister kolaylaştırıcılık deyin, ister müşfik bir komşunun telkinleri deyin, Türkiye'nin bazı telkinleri tüm taraflara olmuştur. Bu telkinlerin belkemiğini Filistinliler arasındaki uzlaşmazlığın sürmesinin bizzat davaya zarar vereceği mesajı oluşturmuştur. Uzlaşmanız lazım ve bunu biran önce yapmanız lazım mesajı tüm taraflara verildi." See: Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs. "Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Sayın Burak Özügergin'in Olağan Basın Toplantısı, 5 Ağustos 2009." August 2009, accessed 22.05.2022, https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakanligi-sozcusu-sayin-burak-ozugergin_in-olagan-basin-toplantisi_-5-agustos-2009_.tr.mfa.

However, for the ongoing talks between Hamas and Fatah, US president Obama said that America could only work with an interim government that accepted the above-mentioned conditions of the Quartet.⁶⁵ That was a big blow to the talks as Hamas was unwilling to accept them. As a result, no reconciliation was reached in 2009.⁶⁶ Here, the US' opposition prevented any reconciliation, despite the mediation efforts of Turkey. Even though the US was a supporter of Turkey's neo-Ottomanist agenda, when Turkey's neo-Ottomanism and mediation efforts conflicted with the US interests in Palestine, it was the US that reached its objectives.

5.2.2. Talks in 2010

In 2010, Hamas and Fatah continued reconciliation talks. In the meantime, then prime minister Erdoğan said that they can achieve peace between Hamas and Fatah. Stating that he had discussed this issue with Hamas, Erdoğan said that he would hold similar talks with Fatah.⁶⁷ Similarly, then foreign minister Davutoğlu stated in a press conference that intra-Palestinian reconciliation was a priority and the Palestinian had been called upon to achieve unity.⁶⁸ Hamas and Fatah made some progress on issues like the reorganization of the PLO, formation of an election committee and releasing prisoners; though were not able to solve security-related issues.⁶⁹ During the talks, the US and Israel conveyed their messages to Abbas that they had red lines about security. They demanded that Abbas would control security and Hamas would be disarmed. As Hamas was unwilling to accept these demands, talks did not bear fruit.⁷⁰ Israel, a strong regional actor and a party to the Israeli-Palestinian conflict, together with the US, undermined the reconciliation talks and prevented Turkey's mediation in the reconciliation process from producing a positive outcome in 2010.

5.2.3. Cairo and Doha Agreements

In the spring of 2011, Hamas and Fatah held another round of talks by request of the Palestinian people who were influenced by the Arab Spring.

⁶⁵ Tareq Baconi, *Hamas Contained: The Rise and Pacification of Palestinian Resistance* (Stanford University Press, 2018), 162-63.

⁶⁶ Karakaya, "Hamas and the United States: Conflicting Visions and Policies in Palestine from 1987 to 2020," 102-03.

⁶⁷ BBC Türkçe. "Erdoğan: Gazze Ablukasının Kaldırılma Zamanı Geldi." June 2010, accessed 22.05.2022, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/06/100607_erdogan_israel.

⁶⁸ Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs. "Türkiye, Suriye Ve Katar Üçlü Toplantısı Hakkında Basın Açıklaması." May 2010, accessed 22.05.2022, https://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-ve-katar-uclu-toplantisi-hakkinda-basin-aciklamasi-_9-mayis-2010_.tr.mfa

⁶⁹ Karakaya, "Hamas and the United States: Conflicting Visions and Policies in Palestine from 1987 to 2020," 106.

⁷⁰ Baconi, *Hamas Contained: The Rise and Pacification of Palestinian Resistance*, 169.

As a result, the parties signed the Cairo Agreement. This agreement proposed that an election committee and an election tribunal would be appointed, elections would be held within one year, a supreme security council would be appointed jointly and an interim government composed of technocrats would take office.⁷¹ Upon this, Erdoğan stated that he was very happy with the reconciliation between Fatah and Hamas in Palestine. He said, "This is something we have wanted to see for years. During my prime ministry, I worked hard for years to unite Fatah and Hamas, and now we are very happy to see it happen."⁷² However, Israel and the US opposed the agreement. Israeli prime minister Netanyahu said, "What happened today in Cairo is a mortal blow to peace and a great victory for terrorism."⁷³ Similarly, Obama stated that the agreement raised "profound and legitimate questions for Israel" and asked, "How can one negotiate with a party that has shown itself unwilling to recognize your right to exist?"⁷⁴ A few days later, Obama also stated that "the recent agreement between Fatah and Hamas poses an enormous obstacle to peace" and reminded the three principles of the Quartet.⁷⁵ Moreover, the US Senate passed a resolution opposing the Hamas' presence in a Palestinian unity government as far as it insisted on not accepting the Quartet's conditions.⁷⁶ American and Israeli reactions led to disagreements between Fatah and Hamas, in addition to problems regarding power-sharing. Negotiations were not cancelled but deferred this time.⁷⁷

In the last quarter of 2011, talks between Hamas and Fatah restarted. Turkey continued its mediation in these talks. In December, Davutoğlu held

⁷¹ Karakaya, "Hamas and the United States: Conflicting Visions and Policies in Palestine from 1987 to 2020," 106-07.

⁷² Author's translation. Original text: "*Bu, yillardır görmeyi istedigimiz birşeydi. Başbakanlığım döneminde, yıllarca El Fetih ve Hamas'ı birleştirmek için çok gayret sarfettim ve şimdi bunun gerçekleştiğini görmekten çok mutluyuz.*" See: NTV Haber. "Erdoğan: Hamas Terör Örgütü Değil." May 2011, accessed 22.05.2022, https://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogan-hamas-teror-orgutu-degil,_Mwf-ZW10kmGJUItKAGxA.

⁷³ Haaretz. "Netanyahu: Hamas-Fatah Unity Pact Is a Victory for Terrorism." May 2011, accessed 22.05.2022, <https://www.haaretz.com/1.5007918>.

⁷⁴ The White House. "Remarks by the President on the Middle East and North Africa." 18 May 2011, accessed 22.05.2022, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/05/19/remarks-president-middle-east-and-north-africa>.

⁷⁵ The White House. "Remarks by the President at the Aipac Policy Conference 2011." 22 May 2011, accessed 01.06.2022, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/05/22/remarks-president-aipac-policy-conference-2011>.

⁷⁶ US Senate. "S.Res.185.", June 2011, accessed 01.06.2022, <https://www.congress.gov/bill/112th-congress/senate-resolution/185/text>.

⁷⁷ Karakaya, "Hamas and the United States: Conflicting Visions and Policies in Palestine from 1987 to 2020," 108.

a joint press conference with Abbas. In that press conference, Davutoğlu stated that there were very positive developments on the road to reconciliation and thanked Abbas for his leadership in the reconciliations talks.⁷⁸ In the following days, Mashal and Abbas continued talks. Turkey's foreign ministry issued a statement supporting the process.⁷⁹ A few days later, Ismail Haniyeh, then Hamas leader in Gaza, went to Turkey and met Erdoğan. In this meeting, Erdoğan expressed his contentment with efforts that had been intensified recently to ensure unity and solidarity among the Palestinians and reiterated his wishes for Palestinian unity.⁸⁰ In February 2012, Hamas and Fatah signed the Doha Agreement. The Doha Agreement proposed that Abbas, as the premier, would form an interim technocratic government. The reformation of the PLO would take place and committees dealing with issues such as prisoners and elections would keep working. Moreover, Hamas was not to have important ministries in this government.⁸¹ Upon this, the Ministry of Foreign Affairs of Turkey issued a statement welcoming the Doha Agreement and expressing appreciation to the parties. In the statement, the Doha Agreement was characterized as an important step for the implementation of the Cairo Agreement signed in May 2011. The statement also emphasized that Turkey would continue to support endeavors aiming at solidarity and unity in Palestine.⁸²

However, the Israeli and American view of the Doha Agreement was negative. While Netanyahu stated that the PNA must make a choice between an alliance with Hamas and peace process with Israel,⁸³ the US

⁷⁸ Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs. "Sayın Bakanın Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas İle Gerçekleştirdiği Basın Açıklamasının Metni." December 2011, accessed 22.05.2022, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanin-filistin-devlet-baskani-mahmud-abbas-ile-gerceklestirdigi-basin-aciklamasi.tr.mfa>.

⁷⁹ Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs. "No.308, Press Release Regarding the Meeting between the President of Palestine Mahmoud Abbas and Hamas Leader Halid Mashaal." December 2011, accessed 22.05.2022, https://www.mfa.gov.tr/no_308_-press-release-regarding-the-meeting-between-the-president-of-palestine-mahmoud-abbas-and-hamas-leader-halid-mashaal.en.mfa.

⁸⁰ Anadolu Ajansı. "Filistin İçin Birlikteşlik Mesajı Verdi." January 2012, accessed 22.05.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/filistin-icin-birliktelik-mesaji-verdi/387184>.

⁸¹ Karakaya, "Hamas and the United States: Conflicting Visions and Policies in Palestine from 1987 to 2020," 109.

⁸² Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs. "No: 40, 10 February 2012, Press Release Regarding the Doha Declaration." February 2012, accessed 22.02.2022, https://www.mfa.gov.tr/no_-40_-10-february-2012_-press-release-regarding-the-doha-declaration.en.mfa.

⁸³ Krieger, Zvika. "Does Obama Really Support the Hamas-Fatah Unity Agreement?" The Atlantic, February 2012, accessed 01.06.2022,

stated that Hamas was a terrorist organization and reiterated that Hamas must give up its power in the Gaza Strip, recognize Israel and accept the previous agreements.⁸⁴ Israel also launched a military operation into Gaza claiming that it was pre-empting an imminent attack. Hamas and Fatah once again failed to form a unity government. That was partly due to their own power-sharing problems such as who would be the prime minister or Hamas' negative manner against the election committee in Gaza. However, the opposition and pressure of Israel and the US was crucial.⁸⁵ The implementation of the Cairo and Doha agreements was again blocked by the US and Israel, in spite of Turkey's mediation.

5.2.4. Unity Government of 2014

The final reconciliation effort between Fatah and Hamas during Turkey's neo-Ottomanist era was the unity government of 2014. In April 2014, Fatah, Hamas and other PLO factions signed an agreement. According to this agreement, an interim government that consisted of technocrats would be established in five weeks and elections would be held within six months. Hamas would not have any seats in this government and relinquish its power in Gaza in favor of the unity government.⁸⁶ Turkey welcomed the agreement. Turkey's foreign ministry stated, "We hope that this agreement will pave the way for the formation of a government which will embrace all Palestinians through elections expected to be held until the end of the year and a just and comprehensive peace in the region."⁸⁷ Israel and the US did not react positively. Netanyahu said the agreement was "a great reverse for peace".⁸⁸ Jen Psaki, then US State Department spokesperson, stated they

<https://www.theatlantic.com/international/archive/2012/02/does-obama-really-support-the-hamas-fatah-unity-agreement/253110/>.

⁸⁴ US Department of State Archive. "Daily Press Briefing - February 6, 2012." February 2012, accessed 01.06.2022, <https://2009-2017.state.gov/r/pa/prs/dpb/2012/02/183454.htm>.

⁸⁵ Karakaya, "Hamas and the United States: Conflicting Visions and Policies in Palestine from 1987 to 2020," 111.

⁸⁶ Karakaya, "Hamas and the United States: Conflicting Visions and Policies in Palestine from 1987 to 2020," 116.

⁸⁷ Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs. "No: 127, 24 April 2014, Press Release Regarding the Reconciliation Agreement Reached between Fatah and Hamas." April 2014, accessed 01.06.2022, https://www.mfa.gov.tr/no_127_24-april-2014_press-release-regarding-the-reconciliation-agreement-reached-between-fatah-and-hamas.en.mfa.

⁸⁸ Black, Ian, Peter Beaumont, and Dan Roberts. "Israel Suspends Peace Talks with Palestinians after Fatah-Hamas Deal." The Guardian, April 2014, accessed 01.06.2022, <https://www.theguardian.com/world/2014/apr/24/middle-east-israel-halts-peace-talks-palestinians>.

were disappointed and the deal “could seriously complicate” peace efforts.⁸⁹ Similarly, President Obama said the agreement was “unhelpful”.⁹⁰

After the unity government took office in June 2014, Turkey expressed its contentment with a statement issued by its foreign ministry. In this statement, Turkey congratulated all the Palestinians and characterized the formation of the unity government as the “first step in eliminating the division between the Palestinians.”⁹¹ On the other hand, Jen Psaki said that they could work with the technocratic government as it did not include any members from Hamas but underlined that the US would watch the new government closely whether it could comply with the Quartet’s three conditions and would act accordingly.⁹² Upon this, Netanyahu condemned the US stating that that it was collaborating with Hamas.⁹³ Besides, Israel applied new sanctions on the unity government and announced a plan to construct new settlements in the West Bank. Most importantly, in July, citing the murdering of three Israeli teenagers from the West Bank, Israel launched a large-scale operation into Gaza: Operation Protective Edge. The stated aim was to destroy Hamas’s military capacity, while the real reason was to undermine the unity government. The operation lasted around 50 days and cost the lives of 2251 Palestinians, as well as destroying the infrastructure in Gaza. During the operation, the US supported Israel characterizing its actions as self-defense and blamed Hamas for the incidents.⁹⁴ On the other hand, Davutoğlu stated that the operation aimed to destroy the unity government. Davutoğlu also said when Abbas demanded help from the

⁸⁹ Reuters. "U.S. Says 'Disappointed' by Palestinian Unity Deal." April 2014, accessed 01.06.2014, <https://www.reuters.com/article/us-palestinian-israel-usa/u-s-says-disappointed-by-palestinian-unity-deal-idUSBREA3M1NE20140424>.

⁹⁰ Ahram Online. "Obama Says Abbas Unity Push with Hamas 'Unhelpful'." April 2014, accessed 01.06.2022, <https://english.ahram.org.eg/NewsAFCON/2017/99783.aspx>.

⁹¹ Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs. "No: 183, 2 June 2014, Press Release Regarding the Establishment of the National Unity Government in Palestine." June 2012, accessed 02.06.2022, https://www.mfa.gov.tr/no_183_2-june-2014_-press-release-regarding-the-establishment-of-the-national-unity-government-in-palestine.en.mfa.

⁹² Wroughton, Lesley and Patricia Zengerle. "Obama Administration to Work with Palestinian Unity Government." Reuters, June 2014, accessed 01.06.2022, <https://www.reuters.com/article/us-palestinian-unity-usa/obama-%20administration-to-work-with-palestinian-unity-government-%20idUSKBN0ED1VQ20140603>

⁹³ Beaumont, Peter. "Israel Condemns US for Backing Palestinian Unity Government." The Guardian, June 2014, accessed 01.06.2022, <https://www.theguardian.com/world/2014/jun/03/israel-us-palestinian-unity-government-netanyahu>.

⁹⁴ Karakaya, "Hamas and the United States: Conflicting Visions and Policies in Palestine from 1987 to 2020," 117-20.

Turkish government, he had answered by stipulating that the unity government would not be dissolved and both Hamas and Fatah agreed this condition. Then, Turkey stepped in for a ceasefire.⁹⁵

Operation Protective Edge damaged the unity government. As it gained some power due to its resistance in the Operation Protective Edge and easing of the blockade by Israel, Hamas did not want to relinquish its hold in Gaza. Power-sharing problems persisted and the unity government came to an end in June 2015.⁹⁶ Israel's fervent opposition to a reconciliation and its operation into the Gaza Strip, the US' insistence on the Quartet's conditions and its support to Israel during the operation, and Hamas' unwillingness to comply with the conditions of the Quartet led to the dissolution of the unity government. Turkey's efforts for the continuation of the unity government were lost amidst these negative developments, even though Hamas and Fatah promised Davutoğlu that they would keep the unity government alive.

Hamas and Fatah held talks in late 2015 and early 2016 as well, but no serious progress was made.⁹⁷ The parties took other significant steps for reconciliation in 2017 and 2020-2021. Turkey supported and mediated those,⁹⁸ but not in a neo-Ottomanist context as Turkey's neo-Ottomanism ended in 2016 with Davutoğlu's resignation from premiership.

⁹⁵ Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs. "Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun Trt Türk Televizyonuna Verdikleri Özel Mülakat, 26 Temmuz 2014, Paris." July 2014, accessed 02.06.2022, https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-trt-turk-televizyonuna-verdikleri-ozel-mulakat_-26-temmuz-2014_-paris.tr.mfa.

⁹⁶ Karakaya, "Hamas and the United States: Conflicting Visions and Policies in Palestine from 1987 to 2020," 120-21.

⁹⁷ Karakaya, "Hamas and the United States: Conflicting Visions and Policies in Palestine from 1987 to 2020," 121.

⁹⁸ Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs. "No: 293, 17 September 2017, Press Release Regarding the Statement Made by Hamas on Reconciliation." September 2017, accessed 02.06.2022, https://www.mfa.gov.tr/no_-293_-hamas-tarafindan-ic-uzlasi-sureci-baglaminda-yapilan-beyanat-hk_en.en.mfa; Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs. "No: 19, 16 January 2021, Press Release Regarding the Presidential Decree on Holding of Elections in Palestine." January 2021, accessed 02.06.2022, https://www.mfa.gov.tr/no_-19_-filistin-de-secimlerin-duzenlenmesine-iliskin-baskanlik-kararnamesi-hk.en.mfa.

6. Conclusion

Neo-Ottomanism brought about an alternative approach to Turkish foreign policy. However, this policy could not succeed in reaching its aims. Davutoğlu's neo-Ottomanism failed to turn Turkey into the central power in the Middle East enjoying peace and prosperity, but Turkey found itself isolated in the region⁹⁹, suffering from serious diplomatic and security problems by 2016.¹⁰⁰

Turkey's failure stemmed from the difference of interests with other strong states. Its neo-Ottomanist policies were at odds with the interests of various actors in various cases, and Turkey was not ready for such confrontations. If a country aims to be a regional power, it must have all the sources necessary to compete with other actors. The failure in the unification of political power in Palestine was one of these cases that included conflicting interests. Turkey always supported the reconciliation efforts between Hamas and Fatah wholeheartedly, and acted as an active mediator between the parties. However, there were other states which had a more decisive place in the Palestinian case than that of Turkey: the US and Israel. In all reconciliation efforts that took place between 2007 and 2016, Israel and the US invalidated Turkey's efforts for reconciliation by putting leverage on Hamas to accept their conditions, by forcing Fatah to convince Hamas to accept these conditions or by threatening Fatah with stopping the peace process and cutting aid. In 2014, Israel even organized one of its biggest military offensives to Gaza just to undermine the unity government. That is to say, since the US and Israel were determined to undermine the process, Turkey's support for reconciliation efforts were not enough.

⁹⁹ Atmaca and Torun, "Geopolitical Visions in Turkish Foreign Policy," 122.

¹⁰⁰ M Hakan Yavuz, *Nostalgia for the Empire: The Politics of neo-Ottomanism* (Oxford University Press, 2020), 232.

Bibliography

- Alsaftawi, Mohammed. *Turkish Policy Towards Israel and Palestine: Continuity and Change in the Relations of the Turkish-Palestinian-Israeli Triangle under the Rule of the Justice and Development Party (AKP) (2002-2016)*. Doctoral Dissertation, Ghent University, 2017.
- Altunışık, Meliha B., and Lenore G. Martin. "Making Sense of Turkish Foreign Policy in the Middle East under AKP." *Turkish Studies* 12, no. 4 (2011): 569-87.
- Altunışık, Meliha Benli. "The Possibilities and Limits of Turkey's Soft Power in the Middle East." *Insight Turkey* (2008): 41-54.
- Atmaca, Ayşe Ömür, and Zerrin Torun. "Geopolitical Visions in Turkish Foreign Policy." *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 24, no. 1 (2022): 114-37.
- Ayaz Avan, Esengül. "Europeanization of Turkey's Foreign Policy: The Case of Turkey's Mediation in the Israel-Palestine Conflict." *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 21, no. 6 (2019): 678-95.
- Baconi, Tareq. *Hamas Contained: The Rise and Pacification of Palestinian Resistance*. Stanford University Press, 2018.
- Barchard, David. *Turkey and the West*. Chatham House Papers. Routledge, 1985.
- Cem, İsmail. *Turkey in the New Century*. Rustem Publishing, 2001.
- Çiftçi, Sabri. "Soft Power, Domestic Dividends, and Turkish Foreign Policy: The Case of Palestine." In *Inter-State and Intra-State Conflicts in Global Politics: From Eurasia to China*, edited by Tayyar Ari, 89-106: Rowman & Littlefield, 2022.
- Danforth, Nicholas. "Ideology and Pragmatism in Turkish Foreign Policy: From Atatürk to the AKP." *Turkish Policy Quarterly* 7, no. 3 (2008): 83-95.
- Davutoğlu, Ahmet. *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*. Küre Yayınları, 2001.
- Efegil, Ertan. "Ak Parti Hükümetinin Orta Doğu Politikası Ve Abd Yönetimi İle Batılı Uzmanların Eleştirileri." *Gazi Akademik Bakış* 9, no. 18 (2016): 45-58.
- Ertem, Helin Sarı. "Filistin'in Sosyo-Ekonominik Sıkıntılarının Giderilmesinde Türkiye'nin İmkân Ve Siyasetleri." *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 6, no. 1 (2019): 133-68.
- Karakaya, Mustafa. "Hamas and the United States: Conflicting Visions and Policies in Palestine from 1987 to 2020." Master's, Middle East Technical University, 2021.
- Köprülü, Nur. "Turkey's Identity and Foreign Policy in Transition since 2002: The Case of Relations with Palestine." In *Kinship and Diasporas in Turkish Foreign Policy: Examples from Europe, the Middle East and Eastern Mediterranean*, edited by Mete Hatay and Zenonas Tziarras, 89-104: PRIO Cyprus Centre, 2019.
- Lami, Blendi. "Recalibration of Turkish Foreign Policy During AKP Era." *Central European Journal of International & Security Studies* 12, no. 3 (2018).
- Murinson, Alexander. "The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy." *Middle Eastern Studies* 42, no. 6 (2006): 945-64.
- Sözen, Ahmet. "A Paradigm Shift in Turkish Foreign Policy: Transition and Challenges." *Turkish studies* 11, no. 1 (2010): 103-23.
- Taşpinar, Ömer. "Turkey's Middle East Policies: Between Neo-Ottomanism and Kemalism." *Carnegie Papers* 10 (2008).
- Tokdoğan, Nagehan. *Yeni Osmanlıcılık: Hınç, Nostalji, Narsizizm*. İletişim Yayınları, 2018.
- Tüysüzoglu, Göktürk. "Milenyum Sonrası Türk Dış Politikası: Yeni Osmanlıcılık Ve Türk Avrasyacılığı Ekseninde İnşa Edilen Bir Pragmatizm." *Alternatif Politika* 5, no. 3 (2013): 295-323.
- Uzgel, İlhan, and Volkan Yaramış. "Özal'dan Davutoğlu'na Türkiye'de Yeni Osmanlıci Arayışlar." *Doğudan* 16 (2010): 36-49.

The Failure of Neo-Ottomanist Foreign Policy in Turkey: The Case of Palestinian Reconciliation Process

- Wastnidge, Edward. "Imperial Grandeur and Selective Memory: Re-Assessing Neo-Ottomanism in Turkish Foreign and Domestic Politics." *Middle East Critique* 28, no. 1 (2019): 7-28.
- Yavuz, M Hakan. "Social and Intellectual Origins of Neo-Ottomanism: Searching for a Post-National Vision." *Die Welt des Islams* 56, no. 3-4 (2016): 438-65.
- Yavuz, M Hakan. *Nostalgia for the Empire: The Politics of Neo-Ottomanism*. Oxford University Press, 2020.

Internet Sources

- Ahram Online. "Obama Says Abbas Unity Push with Hamas 'Unhelpful'." April 2014, accessed 01.06.2022, <https://english.ahram.org.eg/NewsAFCON/2017/99783.aspx>.
- Anadolu Ajansı. "Filistin İçin Birlikteşlik Mesajı Verdi." January 2012, accessed 22.05.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/filistin-icin-birlikteşlik-mesaji-verdi/387184>.
- Anadolu Ajansı. "Saraybosna'yı Şam'a Bağlayacağız." March 2013, accessed 09.05.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/politika/saraybosnayı-sama-bağlayacakız/269218>.
- BBC Türkçe. "Erdoğan: Gazze Ablukasının Kaldırılma Zamanı Geldi." June 2010, accessed 22.05.2022, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/06/100607_erdogan_israel.
- Beaumont, Peter. "Israel Condemns US for Backing Palestinian Unity Government." The Guardian, June 2014, accessed 01.06.2022, <https://www.theguardian.com/world/2014/jun/03/israel-us-palestinian-unity-government-netanyahu>.
- Black, Ian, Peter Beaumont, and Dan Roberts. "Israel Suspends Peace Talks with Palestinians after Fatah-Hamas Deal." The Guardian, April 2014, accessed 01.06.2022, <https://www.theguardian.com/world/2014/apr/24/middle-east-israel-halts-peace-talks-palestinians>.
- Çamlıbel, Cansu. "Neo-Osmanlı Yakıştırması Kötü Niyetli." Hürriyet, August 2011, accessed 09.05.2022, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/neo-osmanli-yakistirmasi-kotu-niyetli-18601714>.
- France 24. "Cheney Doubtful on Hamas-Fatah Reconciliation." March 2008, accessed 01.06.2022, <https://www.france24.com/en/20080324-cheney-doubtful-hamas-fatah-reconciliation-palestinian-territories-israel>.
- Gelecekpartisi.org.tr. "Ahmet Davutoğlu - Özgeçmiş." n.d., accessed 08.05.2022, <https://gelecekpartisi.org.tr/ozgecmis/ahmet-davutoglu>.
- Haaretz. "Netanyahu: Hamas-Fatah Unity Pact Is a Victory for Terrorism." May 2011, accessed 22.05.2022, <https://www.haaretz.com/1.5007918>.
- Krieger, Zvika. "Does Obama Really Support the Hamas-Fatah Unity Agreement?" The Atlantic, February 2012, accessed 01.06.2022, <https://www.theatlantic.com/international/archive/2012/02/does-obama-really-support-the-hamas-fatah-unity-agreement/253110/>.
- Middle East Eye. "Australia Says It Will Designate Hamas as a Terrorist Organisation." February 2022, accessed 22.05.2022, <https://www.middleeasteye.net/news/australia-palestine-declare-hamas-terrorist-organisation>.
- Milli Gazete. "Babacan: İhtiyatlı İyimserlik İçindeyiz." November 2007, accessed 22.05.2022, <https://www.milligazete.com.tr/haber/803254/babacan-filistin-deki-ikili-yapi-son-bulmali>.
- NTV Haber. "Erdoğan: Hamas Terör Örgütü Değil." May 2011, accessed 22.05.2022, https://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogan-hamas-teror-orgutu-degil_MwF-ZW10kmGJUIItKAGxA.

- Raxhimi, Altın. "Davutoglu: 'I'm Not a Neo-Ottoman'." Balkan Insight, April 2011, accessed 09.05.2022, <https://balkaninsight.com/2011/04/26/davutoglu-i-m-not-a-neo-ottoman/>.
- Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs. "Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun Trt Türk Televizyonuna Verdikleri Özel Mülakat, 26 Temmuz 2014, Paris." July 2014, accessed 02.06.2022, https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-trt-turk-televizyonuna-verdikleri-ozel-mulakat_26-temmuz-2014_-paris.tr.mfa.
- Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs. "Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Sayın Burak Özügergin'in Olağan Basın Toplantısı, 5 Ağustos 2009." August 2009, accessed 22.05.2022, https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakanligi-sozcusu-sayin-burak-ozugergin_in-olagan-basin-toplantisi_5-agustos-2009_.tr.mfa.
- Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs. "No.308, Press Release Regarding the Meeting between the President of Palestine Mahmoud Abbas and Hamas Leader Halid Mashaal." December 2011, accessed 22.05.2022, https://www.mfa.gov.tr/no_308_press-release-regarding-the-meeting-between-the-president-of-palestine-mahmoud-abbas-and-hamas-leader-halid-mashaal.en.mfa.
- Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs. "No:94;- 19 June 2007, Press Statement Regarding Events;in Gaza and the Dissolution of the National Unity Government." June 2007, accessed 22.05.2022, https://www.mfa.gov.tr/_p_no_94_-19-june-2007_press-statement-regarding-events_in-gaza-and-the-dissolution-of-the-national-unity-government_-unofficial-translation_-p_en.mfa.
- Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs. "No: 19, 16 January 2021, Press Release Regarding the Presidential Decree on Holding of Elections in Palestine." January 2021, accessed 02.06.2022, https://www.mfa.gov.tr/no_-19_-filistin-de-secimlerin-duzenlenmesine-iliskin-baskanlik-kararnamesi-hk.en.mfa.
- Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs. "No: 40, 10 February 2012, Press Release Regarding the Doha Declaration." February 2012, accessed 22.02.2022, https://www.mfa.gov.tr/no_-40_-10-february-2012_press-release-regarding-the-doha-declaration.en.mfa.
- Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs. "No: 127, 24 April 2014, Press Release Regarding the Reconciliation Agreement Reached between Fatah and Hamas." April 2014, accessed 01.06.2022, https://www.mfa.gov.tr/no_-127_-24-april-2014_press-release-regarding-the-reconciliation-agreement-reached-between-fatah-and-hamas.en.mfa.
- Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs. "No: 183, 2 June 2014, Press Release Regarding the Establishment of the National Unity Government in Palestine." June 2012, accessed 02.06.2022, https://www.mfa.gov.tr/no_-183_-2-june-2014_press-release-regarding-the-establishment-of-the-national-unity-government-in-palestine.en.mfa.
- Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs. "No: 293, 17 September 2017, Press Release Regarding the Statement Made by Hamas on Reconciliation." September 2017, accessed 02.06.2022, https://www.mfa.gov.tr/no_-293_-hamas-tarafindan-ic-uzlasi-sureci-baglaminda-yapilan-beyanat-hk_en.en.mfa.
- Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs. "Qa:31 - 18 December 2008, Statement of the Spokesman of the Ministry of Foreign Affairs of Turkey in Response to a Question." December 2008, accessed 22.05.2022, https://www.mfa.gov.tr/qa_31---18-december-2008_statement-of-the-spokesman-of-the-ministry-of-foreign-affairs-of-turkey-in-response-to-a-question_unofficial-translation_en.mfa.
- Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs. "Sayın Bakanın Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas İle Gerçekleştirdiği Basın Açıklamasının Metni." December 2011, accessed

The Failure of Neo-Ottomanist Foreign Policy in Turkey: The Case of Palestinian Reconciliation Process

- 22.05.2022, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanin-filistin-devlet-baskani-mahmud-abbas-ile-gerceklestirdigi-basin-aciklamasi.tr.mfa>.
- Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs. "Türkiye, Suriye Ve Katar Üçlü Toplantısı Hakkında Basın Açıklaması." May 2010, accessed 22.05.2022, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye -suriye-ve-katar-uclu-toplantisi-hakkinda-basin-aciklamasi- 9-mayis-2010 .tr.mfa>.
- Reuters. "U.S. Says 'Disappointed' by Palestinian Unity Deal." April 2014, accessed 01.06.2014, <https://www.reuters.com/article/us-palestinian-israel-usa/u-s-says-disappointed-by-palestinian-unity-deal-idUSBREA3M1NE20140424>.
- The White House. "Remarks by the President at the Aipac Policy Conference 2011." 22 May 2011, accessed 01.06.2022, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/05/22/remarks-president-aipac-policy-conference-2011>.
- The White House. "Remarks by the President on the Middle East and North Africa." 18 May 2011, accessed 22.05.2022, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/05/19/remarks-president-middle-east-and-north-africa>.
- The White House. "Remarks by Vice President Cheney and Palestinian Authority President Abbas." March 2008, accessed 01.06.2022, <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2008/03/20080323-1.html>.
- UNSCO. "Middle East Quartet." 2022, accessed 06.01.2022, <https://unSCO.unmissions.org/mideast-quartet>.
- US Department of State Archive. "Daily Press Briefing - February 6, 2012." February 2012, accessed 01.06.2022, <https://2009-2017.state.gov/r/pa/prs/dpb/2012/02/183454.htm>.
- US Senate. "S.Res.185.", June 2011, accessed 01.06.2022, <https://www.congress.gov/bill/112th-congress/senate-resolution/185/text>.
- Wroughton, Lesley and Patricia Zengerle. "Obama Administration to Work with Palestinian Unity Government." Reuters, June 2014, accessed 01.06.2022, <https://www.reuters.com/article/us-palestinian-unity-usa/obama-%20administration-to-work-with-palestinian-unity-government-%20idUSKBN0ED1VQ20140603>.

FAD- Filistin Araştırmaları Dergisi Sayı: 12 (Kış 2022)

BPS- Bulletin of Palestine Studies Issue: 12 (Winter 2022)

Başlık: Sırbistan'da Yahudilerin Durumu (1830-1878)
Title: The Situation of the Jews in Serbia (1830-1878)

Yazarlar/ Authors: ORCID ID:
Ayşe Özkan 0000-0001-5300-0627

DOI: 10.34230/fiad.1220332

Makale Türü / Type of Article: Araştırma Makalesi / Research Article
Yayın Geliş Tarihi / Submission Date: 16.12.2022
Yayına Kabul Tarihi / Acceptance Date: 26.12.2022
Yayın Tarihi / Date Published: 31.12.2022

FAD- Filistin Araştırmaları Dergisi
BPS- Bulletin of Palestine Studies
Tarandığı Uluslararası İndexler/ Abstracting & Indexing

INDEX COPERNICUS | SCIENTIFIC INDEXING | CEEOL | DRJI | İSAM

MLA

| EBSCO

| WORLDCAT

| ASOS İNDEKS

| GOOGLE SCHOLAR

Diger Dizinler | Other Index : <http://www.filistin.org/tr/pub/indexes>

Attribution-NonCommercial-
NoDerivatives 4.0 International
(CC BY-NC-ND 4.0)

Attribution-NonCommercial 4.0
International (CC BY-NC 4.0)

Bu eser Creative Commons Atif-GayriTicari 4.0
Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under a Creative Commons
Attribution-NonCommercial 4.0 International
License.

Yazar: Ayşe Özkan*

Sırbistan'da Yahudilerin Durumu (1830-1878)

Özet: XIX. yüzyılın ilk yarısına bir dizi isyanla başlayan Sırbistan, 1830'da Osmanlı Devleti'nden muhtar olmuştur. Miloş Obrenović'in ısrı prens olmasıyla Obrenović hanedanı Sırbistan'da etkin hale gelmiştir. Rakip hanedan Karacorceviçler ve Obrenoviçler arasında çekişmeler yaşanırken, Sırbistan'da Sirplar dışında yaşayan Müslümanlar ve Yahudilerle ilişkilerde önemli bir meseleydi. Sadece Müslümanlar değil, Yahudilerle de sorunlar yaşayan Sırp yönetiminin yaklaşımı farklı prenslerin dönemlerinde farklılıklar göstermiştir. Miloş Obrenović'in iki döneminde de Yahudilerin hakları korunurken oğlu Mihail Obrenović'in her iki döneminde de hakları engellenmiştir. Aleksandar Karacorceviç dönemi Yahudilerin en kötü dönemi olmuş, çeşitli engellemelerle karşılaşmışlardır. Milan Obrenović döneminde ise görünürde bir eşitlik sağlandı da uygulamada bu gerçekleşmemiş, Yahudilerin şikayetleri devam etmiştir. 1804 Sırp İsyanı ile başlayan ve 1830'da Sirpların Osmanlı Devleti'nden muhtar olmaları ile devam eden Sırp bağımsızlık sürecinde Sırpların Yahudilere nasıl davranıştığı bu çalışmanın ana konusunu teşkil etmektedir. Sırp-Yahudi ilişkileri bağımsız çalışmalar konu olacak kadar geniş olduğundan burada sadece Sırp-Yahudi ilişkilerine ve Sırbistan'da Yahudilerin durumuna değinilecektir. Bu çalışmada Yahudilerin Sırbistan'daki durumları ve şikayetleri İngiliz konsoloslarının raporları ve Osmanlı arşiv belgeleri ışığında incelenerek 1878'deki bağımsızlığa kadar karanlıkta kalan konular aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sırbistan, Yahudi, Zulüm, Belgrad.

The Situation of the Jews in Serbia (1830-1878)

Abstract: XIX. Serbia, which started the first half of the century with a series of rebellions, became autonomous from the Ottoman Empire in 1830. With Milos Obrenovic becoming a hereditary prince, the Obrenovic dynasty became active in Serbia. While there was strife between the rival dynasties, the Karadjordjevics and the Obrenovics, relations with Muslims and Jews living in Serbia other than Serbs were an important issue. The approach of the Serbian administration, which had problems not only with Muslims but also with Jews, differed in the periods of different princes. While the rights of the Jews were protected in both periods of Miloş Obrenovic, the rights of his son Mihail Obrenovic were blocked in both periods. The period of Aleksandar Karacorcevic was the worst period for the Jews, and they faced various obstacles. In Milan Obrenovic's period, although an apparent equality was achieved, this did not happen in practice, and the complaints of the Jews continued. The main subject of this study is how the Serbs treated the Jews during the Serbian independence process, which started with the 1804 Serbian Revolt and continued with the Serbs becoming autonomous from the Ottoman Empire in 1830. Since Serbian-Jewish relations are so extensive that they are subject to independent studies, only Serbian-Jewish relations and the situation of Jews in Serbia will be mentioned here. In this study, the situation and complaints of the Jews in Serbia will be examined in the light of the reports of the British consuls and Ottoman archive documents, and the issues that remained in the dark until the independence in 1878 will be tried to be clarified.

Keywords: Serbia, Jewish, Persecution, Belgrade.

*Doç. Dr. Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
ayseozkan@karatekin.edu.tr

Giriş

Sırbistan 1830'da Osmanlı Devleti'nden muhtariyet elde etmiş ve 1878 Berlin Antlaşması ile bağımsız olmuştur.¹ Sırbistan'da Hristiyanların yanısıra, Müslümanlar ve Yahudiler de yaşamıştır. Sırbistan sınırları içerisindeki Naisus-Niş, Sirmium-Sremska Mitrovica, Singidunum-Belgrad gibi birçok etnik grup ve dini topluluğa sahip merkezlerde antik ve geç antik çağda Yahudi toplulukları var olmuştur. M.S. 3. ve 4. yy'da Stobi (Makedonya)'de, 13. ve 14. yy'da yine Makedonya'da ve 9. ve 16. yy'da Makedonya'nın ticaret ve madencilik merkezlerinde Yahudilerden izler vardır. Yahudiler, Adriyatik kıyılarından Sırp topraklarına tüccarlık ve doktorluk yapmak için gelmişlerdir. En eski Yahudi yerleşimciler ve Helenleşmiş Romaniyotlar dışında buralarda Batı ve Orta Avrupa'daki pogromlardan kaçarak gelen ilk Aşkenazi Yahudileri de mevcuttu. Sava ve Tuna nehirlerinin kuzeyi ve Güney Macaristan'da (günümüz Voyvodinası), 13. yy'dan itibaren Yahudiler vardı. Yahudilerin Balkanlarda sayısının artması Osmanlıların Balkanlarda ilerlemesinin başlaması ve Yahudilerin Avrupa'da gittikçe artan bir zulme uğramalarıyla örtüşmektedir.

1459 yılında Sırbistan'ın başkenti Semendire'nin ve 1521'de Belgrad'ın Osmanlılar tarafından fethinden sonra Yahudiler Osmanlı Devleti topraklarına yerleşmek için iki yönden gelmişlerdir. Kuzeyden ve Macaristan ile Orta Avrupa istikametinden Aşkenazi Yahudileri gelmiştir. 1492'den sonra da İspanya ve Portekiz'den Sefarad Yahudileri gelerek Manastır, Üsküp, Belgrad ve Niş'e yerleşmişlerdir. Osmanlıların hoşgörülü politikaları Sırbistan kasabalarında Yahudilerin nüfusunun artmasını ve ekonomik anlamda güçlenmesini sağlamıştır. Hristiyanları yalnızca köylüler olan ülkede Yahudiler ticaret ve daha küçük çapta zanaatkârlıkta önemli bir rol oynamışlardır. Türk yönetiminin başlangıcında üzüm bağı işletmeciliği, tuz tüccarlığı ve vergi toplayıcılığı yapmışlardır.²

Yahudiler sonraki yüzyıllarda da çok gelişmişler, büyük servetler edinmişlerdir. Belgrad'da emrinde başka hahamlar olan cemaatin başı bir haham vardı. Bu görevler büyük itibar kazanmış kimseler tarafından yürütülmekteydi. Yine Yahudiler Türk egemenliği altında hiçbir kısıtlama olmaksızın toprak mülkiyetine de sahiplerdi.³

¹ Sırp bağımsızlık süreci ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ayşe Özkan, *Milos'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)* (İstanbul: IQ Yayıncıları, 2011).

² Milan Ristović, "The Jews of Serbia (1804-1918): From Princely Protection to Formal Emancipation", *The Jews and the Nation Southeastern Europe*, ed. Tullia Catalan and Marco Dogo, (Cambridge Scholar Publishing: 2016), 23-24.

³ BOA, HR. SYS. 1403/1 02.09.1863.

Sırbistan'daki Yahudilerin yükselişi Osmanlı Devleti'nin 17. yy'da yaşadığı krizle son bulmuştur. 1688 yılında Belgrad'ın Avusturya tarafından işgali sonrası çok sayıda Yahudi, rehine ve savaş esiri olarak Habsburg Krallığı'na götürülmüştür. Oraya yerleştirilip sıkı düzenlemelere göre yaşamışlardır. Yine 1718-1739 arasındaki Avusturya işgalinde de Yahudiler, Ortodoks Hristiyanlarla birlikte Katolik kilisesinin baskısına maruz kalmıştır. Mülkiyet hakkı olmaksızın Belgrad'da belli sayıda Yahudi ailesinin yaşamasına izin verilmesi, Toleranzsteuer (Tolerans vergisi) ödeme zorunluluğu, havra inşa etme hakkının olmaması gibi sınırlamalarla karşılaşmışlardır. Sonrasında, baskılar azaltılp, Belgrad Yahudileri buğday ticareti ile kendilerini toparlasa da Alman ve Sırp tüccarlar, Yahudilerin kısa süreliğine ticaretten men edilmesi için Viyana'daki meclis mahkemesinde dava açmışlardır. Türk yönetiminin tekrar tesisi ve barış döneminde Avusturya ile ticaret tekrar canlanmıştır.

1804 yılında I. Sırp İsyani'nda Belgrad Yahudilerinin çoğu Sırp göçmenlerle birlikte Zemun (Avusturya)'a kaçmıştır. Çünkü onlar birlikte silah ve cephane üretip, Sırp isyançılara satmışlardır. Belgrad'ın 1806'da Sırp isyançı ordusu tarafından kuşatılmasından sonra kalan Yahudiler öldürülmüş veya Belgrad'dan ve Sırbistan'dan sürgün edilmiştir.⁴ Bu sürgünde Yahudilerin Osmanlı çıkarlarına hizmet ettikleri gereklisi etkili olmuştur.⁵ Sürgün edilenlerin çoğu Sırp hinterlandına göç etmişlerdir.⁶ 1807 yılından kalma bir arşiv kaynağına göre, Zemun'da 143 ferdi olan 55 Yahudi aile bulunmaktaydı. Yine aynı dönemde (1806-1807) birçok zengin Sırp aile de Avusturya bölgelerinden (Srem ve Slavonia), Bosna'dan ve Güneybatı Makedonya'dan Sırbistan'a gelmiştir. 1813 İsyani'nın başarısızlığı sonrasında ise 100.000 Sırp Avusturya'ya göç etmiştir.⁷

1813 isyanının başarısızlığından sonra 1824'e kadar ve Sırp muhtariyetinin genişlemesine kadar Türk devlet idaresi altında yüksek mevkide görev yapan Yahudiler de olmak üzere birçok Yahudi geri dönmüştür.⁸

Kara George döneminde isyan edilince büyük hak ve özgürlük ilkeleri adına savasılmış ancak sadece Hristiyanlar özgürlüklerini kazanmış ve hak

⁴ Ristović, "The Jews of Serbia", 25.

⁵ Kezban Acar, "Osmanlı Devleti ve Rusya'nın Yahudi Politikası", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.12 (Aralık 2004): 7.

⁶ Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, çev. Meriç Sabutay, (İstanbul: Kapi Yayınları, 2008), 301.

⁷ Milan St. Protić, "Migrations Resulting From Peasant Upheavalls in Serbia During The 19. Century", *Migrations in Balkan History*, ed. İvan Ninić (Belgrad: 1989), 92-93.

⁸ Ristović, "The Jews of Serbia", 26.

elde etmişlerdir. Yahudiler ise hiçbir hak elde edememişler⁹ ve göz ardı edilemeyecek zulümlere maruz kalmışlardır. Sırbistan'ın iç bölgelerinde oturmamalarına dair kanunlar uygulamaya konulmuş ve hiç kimsenin Belgrad varoşundan ötede yaşamamasına izin verilmemiştir.¹⁰

1. Miloš Obrenović Dönemi-I (1830-1839)

1815 isyanından sonra yönetime gelen Prens Miloš Obrenović'in ilk kuralı Yahudilerin Sırbistan'da çevresi ile iyi ilişkiler kurması ve ekonomik refahın sağlanması için bir güven dönemi oluşturmaktı.¹¹ O, karşıt unsurları bir araya getirmeye ve karşıt unsurların ülkenin refahına katkıda bulunmasına çalışmaktadır. Din ayrimı yapmaksızın tüm Sırp tebaasının kanun önünde eşitliğini ilan etmiştir. Hristiyanlar ve Yahudiler arasındaki her türlü farkı reddetmiştir.¹² Yahudiler medeni ve siyasi haklardan yararlanmaya başlamışlardır ki Prens Miloš'un ikinci döneminde de tüm dini ve milli azınlıklar bu hak eşitliğini elde etmişlerdir.¹³ Prens Miloš'un yönetimi altında ülkenin refahı artmış, ticaret ve tarım gelişmiş, bireylerin ve devletin serveti artmış, vergiler düzenli ödenmiş ve refah genelleşmiştir. Yahudiler de ticari ve sınai faaliyetleriyle ülkenin refahına çok katkıda bulunmuşlardır. 1817'den 1830'a kadar Belgrad'ın onde gelen tüccarlarının üçte ikisini Yahudiler oluşturmuştur.¹⁴

1830'da Belgrad'daki 18.000 kişinin 1500 kadarı çoğunuğu küçük zanaatkâr ve tüccar olan Yahudilerdi. Prens Miloš'un Yahudiler arasında, ticaret ortakları ve ahbabları da vardı¹⁵ Dolayısıyla prens tarafından Yahudilere bahsedilen özel muamele, prensin çalıştığı birkaç Yahudi ile kurmuş olduğu kişisel bağla da açıklanabilir. Belki de Yahudilerin yöneticiye ve yöneticinin sahip olduklarına zarar verecek kadar büyük bir grup olmadığı varsayılmıştır. Her halükarda Miloš'un dönemi Sırp Yahudileri için altın çağ haline gelmiştir.¹⁶ Miloš'un yönetimi altındaki

⁹ BOA, HR. SYS. 1403/1 02.09.1863.

¹⁰ British Documents on foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, The Ottoman Empire in the Balkans 1856-1875, part I series B, vol. 1, general ed. Kenneth Bourne and D. Cameron Watt, ed. David Gillard (University Publications of Amerika: 1984) doc. 188, 373, *Ethnic Minorities in the Balkan States 1860- 1971*, vol. 1: 1860-1885, ed. B. Destani (Cambridge: 2003), 188.

¹¹ Ristović, "The Jews of Serbia", s. 26.

¹² BOA, HR. SYS. 1403/1 22.09.1863.

¹³ Koça Jonçığ, "Le Congrès de Berlin et la Question des Minorités en Serbie ", *La Serbie Dans La Dernière Phase de la Grande Crise D'Orient (1877-1878)*, (Belgrad: 1980), 349.

¹⁴ BOA, HR. SYS. 1403/1 02.09.1863.

¹⁵ Ristović, "The Jews of Serbia", 26.

¹⁶ Minna Rozen, *Last Ottoman Century and beyond: The Jews in Turkey and the Balkans 1808-1945*, (Tel Aviv: 2005), 184-185.

Belgrad Yahudileri okullarını yenilemişler, ilahiyat okulu açmışlar ve havralarını restore etmişlerdir. Prens bağısta bulunmuş ve havra için büyük bir şamdan hediye etmiştir. Yahudi kitaplarının devlet matbaasında basılmasına izin vermiştir.¹⁷

Yahudilerin ticarette gelişmeleri, onlarla rekabet edemeyen Yahudi olmayan tüccarların kıskançlığını ve nefretini uyandırmıştır. Böylece Yahudilere karşı entrikalar ortaya çıkmaya başlamış ancak Miloş zamanında kimse Yahudileri rahatsız etmeye cesaret edememiştir.

Bu dönemde Osmanlı Devleti Sırbistan'ın varlığını tanımış ve ülkenin muhtariyetini düzenlemiştir. Bu Hatt-ı Şeriflerde Yahudilerin durumuna zarar veren tek bir kelime bulunmamaktaydı.¹⁸

Sırplar, 17 Ekim 1830 tarihinde verilen bir Hatt-ı Şerifle muhtar bir idareye kavuşmuştur.¹⁹ Bu fermanda Sırpların kendi kiliselerinde ayinlerini yapabilecekleri, ticaret özgürlüğüne sahip olacakları, Osmanlı Devleti'nin vergi alma ve garnizon bulundurma hakkının kabul edilmesiyle birlikte Sırbistan'ın işçileri idaresinin prensin yetkisine verileceği yer almaktaydı.²⁰

1815-1830 arasında Belgrad'da Türklerden ve diğer Müslümanlardan başka Hristiyanlar ve Yahudiler yaşamaktaydı. Ortodoks Hristiyanları Sırplar, Ulahlar, Rumlar, Ermeniler, Romenler ve Bulgarlar oluşturmaktayken Katolik Hristiyanları ise Almanlar Macarlar, İtalyanlar, Dubrovnikliler, Çekler ve diğer milletler oluşturmaktaydı. Müslümanları ise Türkler, Boşnaklar, Arnavutlar, Araplar, Çerkezler ve Tatarlar oluşturmaktaydı.²¹ Bu dönemde her etnik ve dini grup şehrin ayrı bir bölümünde yaşamaktaydı. En kalabalık grup Müslümanlar ve Hristiyan Sırpları birlikte Yahudiler, Ulahlar, Rumlar ve Çingenelerdi. Yahudiler ekonomik olarak en etkili ikinci gruptu ve onları Türkler izlemekteydi. Hem Müslüman hem de Hristiyan mezheplerinin Çingeneleri, Çingene mahalleri olarak adlandırılan mahallerde ayrı ayrı yaşamaktaydı.²² Belgrad'daki

¹⁷ Ristović, "The Jews of Serbia", 27.

¹⁸ BOA, HR. SYS. 1403/1 02.09.1863.

¹⁹ Özkan, Miloş'tan Milan'a, 23.

²⁰ Ethnic Minorities, vol. 1, 151, Yusuf Hamzaoğlu, *Sırbistan Türkliği*, (Üsküp: Logos Yayınevi, 2004), 280-281; Özkan, Miloş'tan Milan'a, 23-25.

²¹ Hamzaoğlu, *Sırbistan Türkliği*, 270.

²² Bojana D. Savić, "The Ottoman says: To hell with the Serbs: Troublesome coexistence in the mid-nineteen century Belgrade through, the eyes of two contemporaries Belgradi Raşid and Nikola Hristić as spokesmen for respective sides", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sabancı Üniversitesi, 2010), 25.

Yahudi Mahallesi (Jevrejski Mahala) bir Müslüman mahallesinin yakınında yer almaktaydı.²³

1840'larda Belgrad'ın nüfusunun dinsel yapısı etnik yapıyla örtüşmekteydi. Şehirde 11 cami ve 4 tekke Müslümanları, 2 Ortodoks kilisesi Sırp ve Ulahları, bir sinagog ise Yahudileri temsil etmekteydi. Eğitim ve kültür alanında ise 10 Müslüman, 1 Yahudi, 1 Rum ve 3 Sırp ilkokulu vardı. Ayrıca bir gymnasium, bir ticaret okulu, bir lise ve ilahiyat fakültesi vardı.²⁴

2. Mihail Obrenoviç Dönemi-I (1839-1842)

1839 yılında Prens Miloš tahttan indirildi. Halefi Mihail Yahudilerin Sırp vilayetleri içinde yerleşmesini ve ticaret yapmasını engelleyen bir yasa çıkarmak zorunda kaldı. Yahudiler için hükümet hizmetlerinde istihdam edilme fırsatları sınırlı olduğundan, genellikle sınırlama olmayan doktorlukta istihdam edildiler. Ticaret ve zanaatkârlık dışında 1839'dan itibaren ordunun silhiye taburlarında Yahudi doktorlar istihdam edilmeye başlanmıştır. Yahudilere karşı 1841 yılında bir ayin cinayeti suçlaması yöneltildi ancak bu durum Sırp hükümeti ve kilise yetkilileri tarafından kınanıp reddedilmiştir.²⁵

3. Aleksandar Karacorceviç Dönemi (1842-1858)

1842'de Obrenoviç hanedanını deviren ve Karacorceviç hanedanını başa geçiren devrimin ardından Yahudiler için durum değişmiştir. Bu dönemde Yahudilere karşı çıkmış ve yıkımları tamamlanmıştır.²⁶ Prens Aleksandar Karacorceviç, yönetiminde Anayasa Savunucuları ile yapılan koalisyon esnasında hükümet taşradaki tüccar ve zanaatkârlar ile onların loncalarının desteğine ihtiyaç duymuştur. Dolayısıyla 1846 yılında Yahudilerin taşraya yerleşmesi ve buralarda gayrimenkul sahibi olmasını yasaklayan yeni bir kararname çıkarılmıştır.²⁷ Bununla Yahudilerin bütün medeni hakları elliinden alınmış ve Belgrad kalesinin dibindeki Yahudi mahallesinde kalan Yahudiler haricinde Sırbistan'da bulunan bütün şehirleri terk etmeleri ve Yahudi mahallesinde yaşamaları istenmiştir.²⁸ Belgrad'daki bu Yahudi gettosu ordu tarafından sürekli gözlenebilecekleri, Kalemeydan'daki Osmanlı kalesinin hemen alt kesimindeydi. Yahudilerden nefret eden Sırp basını anti-semitikti ve Yahudileri köylülerin mallarını çalmak ve içkilerle onları yoldan çıkarmak ile suçluyordu. Ayrıca Osmanlı Devleti'ni

²³ Esther Benbassa- Aron Rodrigue, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi (14.-20. yüzyıllar)*, çev. Ayşe Atasoy, yay. haz. Rifat N. Bali, (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2003), 127.

²⁴ Saviç, "The Ottoman says", 27.

²⁵ Ristoviç, "The Jews of Serbia", 28-35.

²⁶ BOA, HR. SYS. 1403/1 02.09.1863.

²⁷ Ristoviç, "The Jews of Serbia", 28.

²⁸ Rozen, *Last Ottoman*, 184.

destekledikleri için onların Osmanlı ajanı olduğunu düşünüyorlardı.²⁹ Köylerden de sürülen Yahudilerin³⁰ Belgrad'ın varoşundan ötede yaşamalarına müsaade edilmemiştir.³¹

Sırplar her üç dört senede bir nüfus sayımı yaptıklarından 1855'te de nüfus sayımına başlamışlardır. Ticaret için Rumeli tarafından ve Osmanlı Devleti'nin diğer taraflarından gelerek Belgrad'da bulunanları ve Yahudileri de saymışlardır. Bunlar usul gereğince tezkirelerini gösterseler de etkili olmamış ve onları Sırp sayarak vergi almışlardır. Oysaki bu kişiler memleketlerinde de vergi vermektediler. Kalede yerleşiklerden başka 80 kişiyi aşın Yahudi de vardı. Ticaret maksadıyla burada olan bekâr ve evli Yahudiler zaten İslam Mahallesi arasında oturmaktaydı. Bunlara Belgrad varoşundan dışarı Sırplar asla dükkân açtırmadıkları ve bir akçelik emlaka tasarruf ettirmedikleri gibi kazalarda dahi dükkân açtırmayarak serbest ticaret yapmalarını yasaklamışlardır. Buraya gelenler tezkirelerini mecburen getirip kaleye kaydettirmekte bulunmuşken arkası aranmayıp da Sırplara terk olunduğu halde bundan böyle gelecek olanları Osmanlı Devleti'nin bütünüyle kaybedeceği belli olmuştur. Bu kez defa saydıkları kişilerden şimdilik vergi istemedilerse de talep edeceklerine binaen ne yapılması gerektiğini Belgrad muhafizi Aziz Paşa sormuştur.³² Belgrad'da kalmış olan Yahudilerin başka yerlere gidişlerinde Osmanlı Devleti geçiş tezkireleriyle gidip gelmek isteyenlere dair Sırp prensine bir emirname gönderilmiştir. Cevaben Sırp prensi ise Osmanlı Devleti tebaasından olup Sırbistan içinde ikamet etmekte bulunan Yahudi ve diğer milletlerin sözgelişi tutulduğunu bildirmiştir. Yahudilerin başka yerlere gidişlerinde Belgrad muhafizliğinden tezkire almak istemelerini Sırp prensliğine vergi vermeme ve bir suçları olduğunda kurtulmak için istediklerini beyan etmiştir. Oysaki Sırplar, Yahudilere Belgrad varoşundan dışarı asla dükkân açtırmamakta ve bir akçelik emlak alırmamakta idiler. Kendilerinin yortu ve Pazar günlerinde de Yahudilere dükkân açtırmayıp ticaret yaptırmadıklarını ve bundan dolayı Yahudilerin sizlanmakta olduğunu Belgrad muhafizi belirtmiştir. Prensliğe vergi verdikleri için Yahudilerin serbestçe ticaret yapmalarının yasaklanması gereği ve Osmanlı Devleti'nde refah ve güvenliklerinin gerekli olduğu Sırbistan Prensliği'ne bildirilmiştir. Ancak Sırpların maksadı Müslümanlardan başka Osmanlı Devleti'nden buraya gelen Hristiyan ve Yahudilerin gelmez kendi hükümetleri altına alarak daimi ve

²⁹ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda*, 301-302.

³⁰ Benbassa -Rodrigue, *Türkiye ve Balkan*, 221.

³¹ British Documents, vol. 1, doc. 188, 373.

³² BOA, HR. SYS. 1486/45 02.03.1855.

misafireten ikametine ve evli, bekâr olmasına bakılmaksızın ticaret yaptıklarını beyan ederek prenslige vergi vermelerini sağlamak olduğu anlaşılmıştır. Onların vuku bulan hususlarda dahi vergileri olduğu, tekrar burada vergi vermeleri kendilerine haksızlık olacağı ve Yahudiler de Osmanlı Devleti tebaasından bulunduğuundan istedikleri tezkirenin verilmesinde bir beis olmayacağı ifade edilmiştir.³³ Aziz Paşa Sırp hükümetinin Belgrad'daki Yahudilere karışmayacağından eskiden Yahudiler vali ve muhafizlerin kumandası altında bulunduklarından bundan böyle de bulunmalarının isteği olarak Yahudilerin elliinden genel bir dilekçe almıştır. Durumu yazıp Bab-ı Aliye bildirmiş ve bununla ilgili bir emirname gelmiştir.³⁴ Ayrıca civar kaza ve kasabalarдан Belgrad'a nakil olmakta ve yerleşmekte bulunan Yahudilere Sırplar tarafından eziyet edildiğini yani Osmanlı Devleti tebaası gibi alışveriş etmelerinin yasaklandığını Edirne hahambaşı verdiği dilekçede beyan etmiştir. Yahudiler de Osmanlı Devleti tebaasından olduğundan diğer tebaa gibi Osmanlı Devleti'nin adaletine mazhar olmaları ve her halde himaye olunmaları için gerekenlerin yapılmasına dair Belgrad muhafizine yazılmıştır. Yine bunların haklarından mahrum tutulmaları kabul edilmeyeceğinden, Yahudilerin huzur ve istirahatları hususunun sağlanması ve durumun Prens Aleksandar'a bildirilerek, haklarında rivayet edilen zulümlerin bitirilmesine dair Belgrad muhafizine yazılmıştır.³⁵ Ancak Yahudilerin ticari kuruluşları birer birer yok olmuştur. Bazıları göç ederken, çoğunluğu büyük bir yoksulluğa uğramış, cemaat, din ve hayır kurumları da yetersiz kalmıştır. Onların sıkâyetleri ve talepleri dinlenmemiş, on altı yıl boyunca taleplerine vaatler ve tehditlerle yanıt almışlardır.³⁶ Paris Antlaşması'nın 28. Maddesi Sırbistan'daki ibadet özgürlüğünü tam olarak temin etse de Yahudilere zulmetme hakkıyla birlikte çoğunluğu Hristiyan olan Sırplara sağlanan bir özgürlükmiş gibi anlaşılmıştır.³⁷ Hatta Ekim 1856'da senato, prens tarafından onaylanan ve tüm hakların ihlaline olanak sağlayan bir yasayı oylamıştır. Yasa yayınlanmamış ve içeriği gizli kalmıştır.³⁸

³³ BOA, HR. SYS. 1486/48 26.07.1855.

³⁴ Fatma Erten, "Vak'a-i Hayretnüma Belgradi Raşid Paşa" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1991), 142.

³⁵ BOA, HR. MKT. 124/29 1272.S.08 (20.10.1855).

³⁶ BOA, HR. SYS. 1403/1 02.09.1863.

³⁷ BOA, HR. SFR.3 182/46 22.05 1872.

³⁸ BOA, HR. SYS. 1403/1 02.09.1863.

4. Miloş Obrenoviç Dönemi-II (1858-1860)

Miloş Obrenoviç 11 Aralık 1858'de tekrar Sırbistan'ın başına geçmiştir.³⁹ Onu Belgrad'a geldiğinde Topçudere mevkiinde medlis memurları, kaza müdürleri, mahkeme memurları, diğer memurlar ve Belgrad varoşu ileri gelen tüccarları karşılamıştır. Yine okul çocukları ve Yahudi çocuklar da belirlenen yerlerde karşılaşmaya dizilmişlerdir.⁴⁰ Miloş, ikinci kez iktidara geldiğinde Yahudilere karşı getirilen bütün sınırlayıcı kanunları geri çekmiştir.⁴¹ Tüm dini ve milli azınlıklar hak eşitliğini elde etmiştir.⁴² 1859 yılında Sırbistan'daki bütün faaliyetlere ve mesleklerde uygulanmak üzere "inançları ve milliyetleri ne olursa olsun bütün Sırp vatandaşlarının özgürlükten eşit pay aldığı" vurgulayan Prens Miloş, sınırlayıcı kanunları kaldırılmıştır. Böylece Yahudiler daha önce taşınmak zorunda kaldıkları taşra kasabalarına geri dönmüş⁴³ ve ticari faaliyetlerine devam etmişlerdir. Hükümetin ilk icraati ülke için büyük refah vaat eden olumlu etkilere sahip olmuştur. Prens Miloş sayesinde ülke yeniden doğmuş gibi olmuştur. Miloş birçok kez Yahudilere karşı iyi niyetini bildirmiştir ve onları koruma altına almıştır. Ancak Miloş'un ölümüyle bu durum değişecektir.⁴⁴

5. Mihail Obrenoviç Dönemi-II (1860-1868)

Miloş'un ölümüyle yerine oğlu Mihail Obrenoviç geçmiştir. O, 1861 yılında Kraguyevats'da bir meclis toplamıştır. Yahudilerin Sırbistan içinde istedikleri yerlerde ticaretten men edilmelerini ve Osmanlı Devleti'nin diğer tebaasından bulunup da imtiyaz tarihinden 1861'e kadar Sırbistan'a ticaret maksadıyla gelmiş olanların ticaretlerine mani olarak eski Sırbistan ahalileri gibi askere alınmalarını Osmanlı Devleti görmezden gelmemiştir.⁴⁵ Ancak 1861 Meclisi'nde Miloş'un Yahudilere verdiği hakları geri alan bir yasa oylanması ve Mihail bu ayrıcalıkları geri almıştır.⁴⁶ O, ülkenin bütün kasabalarındaki sayısını altmış aileye kadar ulaşan Yahudilerin ülkeden sürülmüşünü emretmiştir.⁴⁷ Bu emir çoğunlukla seyyar satıcı olarak ticaretle uğraşan savunmasız birçok insanda büyük yaraya neden olmuştur ve dolayısıyla en zaimce ve tahrik olmaksızın alınan bir önlem olduğu ifade edilmiştir. Yahudiler, Sırp tüccarlarından daha düşük fiyatla mal sattıkları

³⁹ Özkan, *Miloş'tan Milan'a*, 135.

⁴⁰ BOA, A. MKT. UM. 343/73 08.B.1275 (12.02.1859).

⁴¹ Rozen, *Last Ottoman*, 184.

⁴² Jonçık, "La Congres de Berlin", 349.

⁴³ Ristoviç, "The Jews of Serbia", 29.

⁴⁴ BOA, HR. SYS. 1403/1 02.09.1863.

⁴⁵ BOA, A. MKT. UM. 503/88 1278.Ra.30 (05.10.1861).

⁴⁶ BOA, HR. SYS. 1403/1 02.09.1863; *Ethnic Minorities*, vol. 1, 89.

⁴⁷ *Ethnic Minorities*, vol. 1, 89.

ve düşük oranlı faizle borç para verdikleri için Sırp hükümeti açısından bu zulmün yapılmasının nedeni ticari rekabetti. Ayrıca Yahudilerin Türklerin gizli ajanı olduklarına dair yaygın bir inanç da vardı. Ağustos 1861'de Alliance Israelite Universelle⁴⁸ nin başkanı olan Sir Culling Eardley, konu hakkında Yabancılar Ofisi'ne bir mektup göndermiş ve Sir Henry Bulwer'e Yahudilere baskı uygulanması gerekip gerekmeliğine dair olayları soruşturması ve kendi nüfuzunu kullanması talimatı verilmiştir.⁴⁹

Prens Mihail Obrenović'in 4 Kasım 1861 tarihli tebliği şu şekildeydi:

“Yahudilerin Sırbistan'ın iç taraflarına göçü ve iskânına ilişkin 18 Eylül 1859'da toplanan Milli Meclisin teklifi doğrultusunda ve İçişleri ve Maliye bakanlarının görüşlerini de aldıktan sonra Senato ile mutabık kalarak, aşağıdakilere karar vermiş bulunuyorum:

1. Maliye Bakanı tarafından Yahudilerin ülkenin içlerine göç etmelerini ve yerleşmelerini yasaklayan genelgenin yayımlandığı 28 Şubat 1861 tarihine kadar, ülkenin içlerine göç edip yerleşen ve orada bağımsız olarak ve kendi hesaplarına bir meslek veya ticaret yapmaya başlayan Sırp tebaası Yahudiler, aynı şehir ve yerlerde aynı meslekleri ve ticareti yapma hakkına gelecekte de sahip olacaklardır.

2. Ancak Sırbistan'ın iç kesimlerinde yaşayan ve ipek, pamuk vb. perakende tüccarı olmayan ve koloni mallarını (şeker, kahve vb.) satmayan Yahudilerin gelecekte aynı eşya ve mallarla ticaret yapma hakları olmayacağıdır.

3. Benzer şekilde, gelecekte Yahudilerin ülkenin iç bölgelerine göç etmelerine ve yerleşmelerine izin verilmeyecektir.

4. Sırbistan'ın iç kısımlarında göç ve yerleşme hakkına, yalnızca 28 Şubat 1861 tarihine kadar ülkenin iç kısımlarına göç eden ve yerleşen Yahudiler sahiptir. Daha önceden göç etmiş ve Sırbistan'ın iç kısımlarına yerleşmiş olan bu Yahudilerin mirasçıları bile bu hakkı kaybederler.

Sırbistan Prensi
MİHAİL M. OBRENOVIĆ III⁵⁰

Sırbistan Yahudileri İngiltere'nin Sırp hükümetine müdahale etmesi ve böylece Sırbistan'ın diğer yurttaşları gibi aynı medeni haklara sahip olmalarına izin verilmesi için 6 Temmuz 1863'te Belgrad başkonsolos vekili Ricketts'e 121 imzalı bir dilekçe vermişlerdir. Bu dilekçe şu şekildeydi:

⁴⁸ Alliance Israelite Universelle (Evrensel İsrail Birliği), 1860'da Paris'te kurulmuştur ve Osmanlı Yahudilerinin durumunu incelemiştir. Eva Groepler, *İslam ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler*, çev. Süheyla Kaya, (İstanbul: Belge Yayınları, 1999), 43.

⁴⁹ British Documents, vol. 1, doc. 188, 373 Ethnich Minorities, vol. 1, 188.

⁵⁰ Ethnic Minorites, vol. 1, 204.

"Aşağıda en âcizane imzası bulunan, Sırbistan Prensliği'nde yaşayan Yahudilerin, bugün ve gelecekteki korunmamız ile yakından bağlantılı bir konuda korunma talep etmek için, bilhassa ülkede bulunduğuuz içler acısı durumu açıklamak için, İngiltere Majestelerinin onurlu konsolosluğuna geliniz.

Sırp milleti, yüzyıllarca süren ıstıraplardan ardından, otuz yıl önce nihayet özerkliğini elde etmeyi başardığında ve söz konusu bu ülkedeki diğer milletlerin sakinlerinin yargı yetkisini belirlemek olduğunda, o zamanki Sırp Hükümeti, bu prenslikte yaşayan Yahudilerin de aynı ayrıcalıklardan yararlanmaları koşuluyla, Akit Devletler (Bab-ı Ali ve Rusya) tarafından tanınan Sırp hukukuna tabi olma arzusunu dile getirdi.

Prens Miloš, bu hükmeye titizlikle bağlıydı ve 1842 yılına kadar, yani Obrenoviç Hanedanlığı'nın ilk rejimi süresince, diğer Sırplar için ortak olan tüm özgürlük ve ayrıcalıklardan yararlandıktı: Biz ülkenin iç bölgelerinde yaşıyorduk, orada taşınmaz mülk sahibiydik ve ne ilgili hükümetten ne de muhatap olduğumuz Sırp halkından en ufak bir kısıtlama yaşamadan ticaret yaptık, mükemmel bir uyum içindeydi.

1842'de bu ülkede gerçekleşen devrim, Sırbistan vatandaşları olarak haklarımıza elimizden aldı. Obrenoviç ailesinin düşmanları ve devrimin liderleri, taraftarlarının sayısını artırmak için, yalnızca başarılı olduklarında yayımlayacaklardı ve bütün Yahudileri ülkenin iç bölgelerinden göndereceklerdi ve böylece ticareti, kendilerini ulusal davaya bağlayacak olan münhasır kişilere bırakacaklardı.

Devrim başarılı olmuştur. Prens Mihail Obrenoviç'in yerine gelen ve destekçilerine karşı taahhütlerine sadık kalmak isteyen yeni Prens Aleksandar'ın yeni hükümeti, Yahudileri aniden tüm medeni haklardan mahrum eden, onları ülkenin iç bölgelerinden kovan bir yasayı onaylamak için acele etmiştir. Yerleşmeleri ve ticaret yapmaları yasak olanları sefil bir mahalle olan Belgrad kentinin surlarının çevresine göndermiştir.

Prens Aleksandar hükümetinin bu önlemi bizi daha büyük talihsizliklere sürükledi ve servetimizin yarısından fazlasını kaybettik. İş hayatındaki kısıtlamalar evlerimizi mahvetmeye başladı, yoksulların sayısı her geçen gün arttı ve tüm aileler fakirleşmeye başladı. Bundan dolayı, bir kereden fazla, bazen Sırp hükümetine, bazen de Bâb-ı Âli'ye başvurmayı ihmal etmedik, Sırp hükümetine sunduğumuz ilgili iktidar tarafından, bize garanti edilen ve yirmi beş yıldan fazla bir süredir istifade ettiğimiz haklara kavuşturulmak için dua ettik. Fakat bütün çabalaramız işe yaramadı: 1858'de Obrenoviç Hanedanlığı'nın tekrar iktidar olana kadar on altı yıldan fazla bir süre kölelige ve yoksunluğa katlanmak zorunda kaldık.

Adil ve güçlü karaktere sahip devlet adamı, çektiğimiz acılardan etkilenen, bu yıl yeniden iktidara gelen yaşlı Prens Miloš, ülke genelinde yayınlanan başka bir yönetmelik ile Yahudileri köleleştirten yasayı derhal yürürlükten kaldırmayı hızlandırdı. O bütün tebaasının babası olduğunu ve devletin tebaaları arasında din veya milliyet bakımından hiçbir ayrıml yapmayacağıni yüksek sesle ilan ederek, Sırpların sahip olduğu tüm hak ve ayrıcalıklardan yararlanmamızı sağladı. Yeni bir zulüm bizi bu ülkedeki mevcudiyetimizden mahrum bıraktığında, bu yasadandan yararlanmak isteyen ailelerimizden birkaçı, ülkenin iç bölgelerine gittiler ve bunca yıldır kendilerini ezen sefaletten birazcık olsun nefes almaya başladılar.

On altı yıldan fazla bir süredir Yahudileri kendi taraflarında görmemeye alışmış olan ülkedeki köylerin tüccarları, Prens Miloš'un söz konusu yönetmeliğine şiddetle karşı çıkmaya başladılar. Doğrusu, büyük prens hayattayken çabalalarının işe yaramadığı doğru, ama prens vefat ettiğinde ise şiddet patlak verdi; bu ölümden sonra, Yahudilerin ülkenin iç bölgelerinden çıkarılmalarını talep eden ve Belgrad şehrinin mevzilerine sürülmelerine yönelik, Milli Meclis'ten bir karar çıkarmayı başardılar. Senato, Milli Meclis ile birleşince, Prens Mihail, babasının şanlı hatirasını gölgede bırakacak bu adaletsizlige direnecek gücü bulamadı ve Meclis ile senatonun ricalarına bir an için boyun eğmesi gerektiğini düşünerek, kerhen de olsa bir yasa çıkarmıştı, artık bu sayede, ülkenin iç bölgelerine yerleşemez ve Belgrad şehrinin surlarının dışında yaşayamayız.

Son bombardıman ile birleşen bu yeni felaket, tüm mal varlığımızı elimizden aldı; bu ülkedeki varlığımıza son verdi. Şehrin bir köşesine sıkışmış ve geçimimizi kazanmak için onu terk edebilecek şekilde doğmuş, ölümün insafına kalmış durumdayız. Bu sebepten dolayı, az önce Prens Mihail'e son bir mektup gönderdik, bu prensten ya ilgili iktidar tarafından güvence altına alınan vatandaşlar olarak haklarımızın verilmesini ya da uyruklarına veya dinlerine bakılmaksızın, tebaalarının diğerleri gibi tüm medeni haklardan yararlanmasına izin veren başka bir ülkeye gitmek için bu ülkeden ayrılmayı talep ettik.

Bu nedenle, bu ülkedeki kaderimizin, nihayet kararlaştırılması gereken durumumuzun çok da uzakta olmadığını, sayın konsolosluğun Britanya Majestelerinin hükümeti ile çıkarlarımızı nezaketle desteklemesini talep etmeye geldik. Sırbistan'ın mevcut koşullarında, Londra hükümetinin güçlü bir sözünün bu ülkedeki felaketlerimizi sona erdirmeye yeteceğine inanıyoruz. Son olarak, Sırp hükümeti sivil haklardan yararlanmamızı hiçbir şekilde sağlamayacaksa, saygıdeğer başkonsolosluktan, Bab-ı Ali ile Britanya Majesteleri arasında var olan anlaşmalar sayesinde, Sırbistan'ın her

yerinde ticaret yapabileceğimiz ve Büyük Britanya'nın tebaasına ve himayesinde olanlara ve doğal olarak, Türkiye genelinde, Sırbistan ve Tuna Prenslikleri de dahil olmak üzere, ticaret özgürlüğünü garanti eden, Britanya Majestelerinin yüksek korumasının Londra'da bize verilmesinin ısrar edilmesini talep ediyoruz.

Lütfen, sayın konsolosluk, Londra'da her zaman Britanya Majestelerinin hükümetine ve onun temsilcisi olduğu en soylu ulusa karşı, taşımaya alışık olduğumuz, saygılı duyularımızın tercümanı olun. Britanya Majestelerinin hükümeti, bize yüksek koruma sağlayarak, bir insanlık ve medeniyet eylemi daha gerçekleştirecek ki bu da çalışkan ve kendini beğenmiş bir milletin ancak dini nedenlerle yapabilecek olduğu bir iyiliktir.

Dünyadaki tüm halkların babası olan yüce Tanrımız, Britanya Majestelerinin hükümetinin kalbini büksün, bu asıl İngiliz ulusunda, acı çekmeyi unutmuş görünen bir halkta bulamadığımız teselliyi bulabiliriz.”⁵¹

13 Eylül 1864'te bir dilekçe daha vererek eğer yardımlarına gelinmezse göç edeceklerini bildirmişlerdir. Bu dilekçelerine de cevap verilmemiştir.⁵² Aynı yılın Ekim ayında İngiliz Yahudilerinin Londra Temsilciler Komitesi'nin başkanı Bay Montefiore Dışişleri Bakanlığı'na Sırbistan prensine İngiliz Konsolosluğu aracılığı ile gönderilecek bir dilekçe vermiş ve Konsolos Longworth'a da bu dilekçeyi sunması söylenmiştir. Ayrıca dilekçenin prens tarafından olumlu şekilde değerlendirimesi için ricada bulunması da tavsiye edilmiştir.⁵³

Alliance Israelite Universelle, Avrupa diplomatik misyonları ve Osmanlı Devleti'nin protestoları ve müdahalelerine rağmen Yahudilerin durumu kötüleşmeye devam etmiştir. Medeni hakların sınırlanması yürürlükte kalmış ve milliyetçi basında Yahudiler saldırıya uğramıştır. Bu durum taşrada daha kötüydü ve 1865'te Şabats kasabasında iki cinayet meydana gelmiştir.⁵⁴ Bu iki kan iftirası dışında kaçırılmalar, cinayetler ve aşağılama olayları da gerçekleşmiştir.⁵⁵

1865 Martında Sir F. Goldsmid, Paris'teki Alliance Israelite kuruluşu adına Dışişleri Bakanlığı'na Sırbistan'da Yahudilerin uğradığı muamelelere dair bir yazı yazmış ve Konsolos Blunt'tan bu konuyu araştırması ve bir rapor hazırlaması istenmiştir. O, prensin Yahudilere karşı dostane bir tutuma sahip olduğunu ifade etmiş ve konsolosa prensin iyi niyetlerini

⁵¹ *Ethnic Minorities*, vol. 1, 90.

⁵² BOA, HR. SYS. 1403/1 02.09.1863.

⁵³ *British Documents*, vol. 1, doc. 188, 373, *Ethnic Minorities*, vol. 1, 188.

⁵⁴ Ristović, "The Jews of Serbia", 29.

⁵⁵ Rozen, *Last Ottoman*, 184.

fiiliyata geçirmesini teşvik etmesi söylemiştir. Temmuz ayında tekrar Konsolos Longworth'a konuyu yeniden araştırması ve bu konuda bir rapor hazırlaması talimatı verilmiş ve Bay Montefiore de tekrar yazmıştır. 1867 Şubatında Alliance Israelite Universelle Sırbistan'daki Yahudilerin gördüğü muamele ve durumları hakkında şıkayette bulunmuştur. Konu hakkında Konsolos Longworth'un raporunun alınmasından sonra İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi Lord Lyons'dan prensle bu konuya dair ciddi bir şekilde konuşması istenmiştir. Lord Lyons'a prense dostane şekilde ülke içindeki aktif, üretken ve saldırgan olmayan dini bir topluluğun zulme uğraması sebebiyle sadece İngiltere değil, bütün medeni milletlerin fikrine göre Sırbistan'ın başına dert açmaktan başka bir şey gelmeyecekini beyan etmesi talimatı verilmiştir. Lord Stanley tarafından da İngiltere'nin Paris, Berlin, Viyana, St. Petersburg ve Sırbistan'daki büyikelçilerine bulundukları ülkelerdeki hükümetlere, Osmanlı Devleti'ndeki Hristiyanların Müslüman zulmünden kurtarılması için Sultana müdafale etmelerine sebep olan aynı insanı duyguların Sırbistan Yahudilerinin Hristiyanların elinden çektileri zulümden kurtarılmaları için de kullanılmasını söylemeleri talimatı verilmiştir. Sırbistan Yahudilerinin 1861- 1867 yılları arasında maruz kaldıkları muameleler ve durumları 1867'de parlamentoa sunulmuş ve konuya ilgili 29 Mart 1867'de Avam Kamarası'nda bir müzakere yapılmıştır.⁵⁶ Bu müzakerede Sir Francis Goldsmid, 1861 yılından beri Belgrad'ın bir köşesine kapatılan Yahudilerin Prens Miloš'un yönetimi altındayken, Sırbistan'ın her bölgesine yerleşmelerine izin verildiğini beyan etmiştir. Sırpların bu davranışının gerçekte Yahudi tüccarların ticarette daha akıllı davranışları veya rakiplerine nazaran daha az karla yetinmeleri, Sırp köylülere de ihtiyaç duydukları şeylerin daha ucuz temin etmeleri sebebiyle kıskanılmalarından kaynaklandığını eklemiştir. Bu yüzden dini şevk şeklinde gizlenen şeyin kişisel çıkar olduğunu, bunun bağnazlıktan daha kötü bir ikiyüzlülük olduğunu, İngiltere'nin Sırp hükümeti ve halkına tavsiye verme hususunda manevi bir hakkının olduğunu düşündüğünü söylemiştir. Kendisinin Yahudilerin Belgrad'ın bir mahallesine sıkıştırılması sebebiyle yaşadıkları zorlukları tasvir eden ve bu sebeple de mesleklerini yapmalarının engellendiğini belirten bir iletı aldığı ve konuyu Avam Kamarası'nın gündemine taşımاسının rica edildiğini belirtmiştir.⁵⁷

Alliance Israelite Universelle kuruluşu tarafından dile getirilen itirazlarla ilgili olarak, Prens Mihail Obrenović, Yahudiler üzerinde uygulanan yasal sınırlamalar ile kendi arasına mesafe koymuş ve bu sınırlamaları

⁵⁶ British Documents, vol. 1, doc. 188, 374, *Ethnic Minorities*, vol. 1, 188.

⁵⁷ BOA, HR. SFR.3 182/46 22.05.1872.

Yahudilerin Sırp tüccar rakiplerine ve onların Sırp parlamentosu üzerindeki etkisine atfetmiştir. Liberallerin lideri Yovan Ristiç tarafından da buna benzer bir açıklama sunulmuş ve Yahudi topluluğunun temsilcileri ile yaptığı görüşmeler esnasında kendisi ile bu uygulamalar arasına mesafe koymuştur. Belgrad'da 1865-1879 yılları arasında Alliance kuruluşunun gayrı resmi bir yerel komitesi mevcuttu ki tüzüğünü hazırlayıp, gerekli başvuruyu yaptıktan sonra bu yerel şube 1886 tarihinde Sveopsta Jevrejska Alijancija za Srbiju (Sırbistan Evrensel Yahudi İttifakı) adı altında Avram M. Ozeroviç'in başkanlığı altında resmi çalışma izni almıştır.⁵⁸

6. Milan Obrenoviç Dönemi (1868-1878)

Prens Mihail Obrenoviç, 10 Haziran 1868 günü Belgrad'da Topçudere Parkı'nda suikasta uğrayarak öldürülmüştür. Yerine 14 yaşındaki kuzeni Milan Obrenoviç geçmiştir.⁵⁹ Onun döneminde Yahudilerin durumu kademeli olarak iyileşmeye başlamıştır. 1869 Anayasası'nın 23. Maddesi ile bütün Sırpların yani Sırbistan yurttaşlarının kanun önünde eşitliği sağlanmıştır. Bu düzenleme iktidardaki Liberallerin, Yahudilere yapılan ayırmıcılığın Sırbistan'ın uluslararası saygılığına çok ciddi zararlar vereceğini ve devletin geri kalmışlığı hakkında suçlamalara yol açacağını bilmelerinden kaynaklanıyordu.⁶⁰ Yahudiler Sırp ordusunda askeri hizmete alındılar, ancak yurttaşlık haklarından tam olarak yararlanamadılar.⁶¹ Orduya alınan bu gençler Sıhhiye birlikleri haricinde 1888 tarihine kadar subay rütbesi alamamıştır. Bununla birlikte anayasa, liberal fikirler ile siyasi ve sosyal gerçeklik arasındaki tavizi gösteren ve yerleşim hakkını sınırlayan eski hükümlerin yürürlükte kalmaya devam ettiğini gösteren gizli bir teyit içermektedir.⁶²

Anayasanın 23. Maddesi "Her Sırp kanun önünde eşittir" demekte ve 31. Madde ibadet özgürlüğü sağlamaktaydı. Ancak 132. Madde ile hala yürürlükte olduğu belirtilen yasalar 30 Ekim 1856 ve 4 Kasım 1861 tarihli Yahudilerin yapacakları mesleklerle müdahale eden kanunlardı. Belgrad'daki Yahudiler durumlarıyla ilgili bir iletiyi Başkonsolos Longworth'a vermişlerdir. İleti şu şekildeydi:

⁵⁸ Ristoviç, "The Jews of Serbia", 29.

⁵⁹ Özkan, *Milos'tan Milan'a*, 218-219.

⁶⁰ Ristoviç, "The Jews of Serbia", 30.

⁶¹ Rozen, *Last Ottoman*, 184, Benbassa- Rodrigue, *Türkiye ve Balkan*, 222.

⁶² Ristoviç, "The Jews of Serbia", 30.

"Sayın Konsolos,

Belgrad, 5 Ağustos 1869.

Sırp Hükümeti, yeni Anayasasında Yahudilere karşı olan 30 Ekim 1856 ve 4 Kasım 1861 tarihli kısıtlayıcı yasayı korumuştur. 1830 ve 1834 Hatt-ı Şerifleri ve 1856 Paris Antlaşması ile açık bir şekilde çelişen bu yasa, bizi ikamet hakkından mahrum ediyor ve büyük bir sefalete sürüklüyor.

İnsanlığa ve dini hoşgörünün büyük ilkelerine aykırı olan bu yasayı muhafaza ederek, Sırp hükümeti bize yabancı ve toprağa bağlı köleler gibi davranıyor.

Türk yönetimi altında ve Prens Miloš yönetiminde Hıristiyanlarla tam bir eşitlik temelinde yaşıyorduk ve 450 aileden oluşan topluluğumuz neredeyse hiç yoksul içermiyordu.

Yukarıda belirtilen yasanın yayılmasına zamanı olan 1861'den beri, tek nedeni ticari rekabet olan bir açgözlülük temelinde dikte edildiğinden, Belgrad'ın Yahudi nüfusu 200 aileye indirildi ve bunların 160'i kamu hayırlarıyla geçiniyor.

Sefaletimiz zirveye ulaşmış durumda ve hükümetiniz derhal yardımımıza gelmezse, biz ve zavallı çocuklarımız geri dönülmez bir şekilde kaybolacağız.

Kısıtlayıcı yasanın bir sonucu olarak bizim için yaratılan durum tamamen dayanılmaz hale geldi ve açıktan ölmekten başka çareümüz kalmadı.

Ancak, insanlık ve adaletin büyük ilkelerini her yerde savunan ve aynı zamanda bize acıယacak ve üzücü kaderimizi iyileştirecek olan Britanya Majesteleri hükümetinin cömertliğine büyük güvenimiz var.

Bu nedenle, sayın başkonsolos, bize İngiliz koruması sağlamaya yönelik mütevazı talebimizi hükümetimize iletmeyi rica ediyoruz; size sonsuza kadar minnettar olacağız.

Talep ettiğimiz korumayı elde edecek kadar mutlu olabilirsek, kendimizi buna layık kılmak için hiçbir şeyi ihmal etmeyeceğiz ve o zaman mesleklerimizi ve ticaretimizi özgürce ifa ederek hayatımızı onurlu bir şekilde kazanabileceğiz.

Sayın konsolos, olumlu cevabınızı beklerken saygılarımı sunarız."⁶³

Başkonsolos Longworth anayasanın vatandaşların eşitliği ilkesini ilan ederken Yahudilerin iç bölgelere yerleşemediği ve orada serbest ticaret yapamadığı kısıtlayıcı eylemlerin resmen sürdürdügüünü de belirttiğini, Yahudilerin özgürlüğünden kaynaklanacak avantajların Sırp halkın maddi ve manevi durumunu gözlemleyen bir yabancı için açıkça görüldüğünü belirtmiştir. Böyle bir hoşgörü eyleminin Prens naipliğine

⁶³ *Ethnic Minorities*, vol. 1, doc. 338, 156-157.

bağlı olduğunu, bu hayırsever tavsiyelere kulak vererek Obrenoviç hanedanının kurucusu tarafından başlatılan gelenekleri takip etmiş olacaklarını ve İngiltere'nin de ilgisine karşılık vereceklerini Sırbistan Dışişleri Bakanı Matiç'e bildirmiştir.⁶⁴ Matiç ise karşılık olarak Longworth'a su cevabı vermiştir:

“Bay Matiç’den Konsolos Longworth'a, Belgrad, 10 Ekim 1869

Britanya Majestelerinin temsilcisi ve konsolosunun prens hükümetine göndermiş olduğu Sırbistan'daki Yahudilerin yasal durumuna ilişkin bildiri, Prens hükümetinin ciddi ilgisinin konusu oldu.

Bu mesele hakkında kesin bir fikir edinmek için, ülke nüfusunun bu bölümünün genel durumunu açıkça ortaya koymak her şeyden önemlidir.

1860 nüfus sayımına göre, Sırbistan'da ikamet eden Yahudilerin sayısı, çoğu Belgrad'da yerleşik olmak üzere 1.560 idi. Diğerleri iç kısımlara dağılmıştı. Semendire'de 9, Kraguyevats'da 2, Pojcevats'da 73, Negotin'de 5, Obrenovats'da 15, Svilanats'da 7, Oube'de 6 ve Şabats'da 65 idi. Bu şehirler, prenslikteki en ticari şehirlerdi ve bu orantısال dağılım, görüldüğü gibi, Yahudilerin toplam sayısına ve ikamet ettikleri yerlerin büyülüğüne tam olarak tekabül etmekteydi.

Ayrıca, yıl boyunca ülkenin dört bir yanına seyahat eder, şehirlerde, kasabalarda, köylerde keyiflerine göre durur ve ticari faaliyetlerini tam bir serbestlik içinde yaparlardı. Diğer Sırp tebaaları gibi ticaret özgürlüğünden tam olarak yararlandıkları için bu özgürlüğün elliinden alınmadığı ileri sürülebilir.

Dini açıdan Yahudiler en ufak bir kısıtlamaya maruz değiller. Sırbistan'da ibadetlerini halka açık olarak icra etmek her zaman serbestti ve yakın zamanda da yeni anayasa tarafından güvence altına alındı. Bu bağlamda, hükümet Ortodoks dininden olan vatandaşları için yapmadığını onlar için yapıyor zira Ortodoks din adamlarının maaşı devlet tarafından ödenmezken, hahama tahsis edilen yıllık para yardımı kamu hazinesinden karşılanıyor.

Ayrıca, Yahudilerin çocuklarını devlet okullarına devam ettirme konusundaki isteksizliklerinin önüne geçmek ve yine de onları eğitim araçlarından yoksun bırakmamak için, Prens hükümeti, masrafları kendisine ait olmak üzere, her iki cinsiyetten çocukların eğitimi için iki özel erkek ve bir kadın öğretmen çalıştırıyor. Bu nedenle, tam bir dinsel özgürlüğe sahip olmakla birlikte, Yahudilerin bu açıdan da özel bir lütfə sahip oldukları açıklır.

Sırbistan'daki Yahudiler, tüm siyasi haklardan yararlanma konusunda

⁶⁴ *Ethnic Minorities*, vol. 1, doc. 359, 159.

diğer Sırp vatandaşlarına benziyor; seçme ve seçilme hakkına sahipler; onlar gibi tüm kamu işlerine kabul edilebilirler; eğitim ve hayır kurumları diğerleri için olduğu gibi onlar için de erişilebilir ve bunlardan yararlanmak kendilerine kalmıştır.

Sırbistan'daki Yahudilerin yasal durumuna tarafsız olarak göz attığımızda ki bu durumun temel özelliklerini az önce özetledik, Yahudilerin her bakımdan Sırbistan kadar yeni bir ülkede şu anda sahip oldukları haklardan mahrum bırakıldığını görmek için medeniyetin ve siyasi özgürlüğün zirvesine ulaşmış ulusların tarihinde çok geriye gitmeye gerek olmadığı görülecektir.

Kamuoyunun bunlarla ilgili olarak hala muhafaza edilmesini talep ettiği tek kısıtlama tamamen sosyal niteliktedir ve yasanın bu durumda müdafahale etmesi gerekiyse eğer bu konuda güçlü bir şekilde telaffuz edilen kamuoyunun dikkate alınması gerekmıştır.

Gerçekten de Prensliğin kurtuluşundan bu yana, bir yandan hükümetlerimizin Yahudiler lehine sürekli çabalarına ve diğer yandan halkın onların isteklerine teslim olma yönündeki ısrarlı muhalefetine tanık olduk. Prens Miloš'un ilk sultanatı sırasında, iç bölgelere yerleşen Yahudilerin sayısı o kadar azdı ki, nüfus tarafından fark edilmeyordu bile. Ancak sayıları arttığında, kamuoyu o kadar etkilendi ki hükümet 1856 Yasası'ni yayınlamadan ihtiyathı olduğunu düşündü.

İktidara geri dönen Prens Miloš, tamamen idari bir biçimde ve mevcut yasayı yürürlükten kaldırmadan, Yahudilerin ricalarına boyun eğdi. İşte o zaman Yahudi aileler, yukarıda adlarını verdigimiz şehirlere yerleştiler. O zamandan beri düzenlenen tüm Milli Meclislerin tutanakları, kendilerine karşı yapılan sürekli şikayetlere tanıklık ediyor ve Prens Mihail, halk üzerinde uyguladığı büyük otoriteye ve tüm yurttaşların eşitliğinden yana olan cömert ilkelerine rağmen, toplu oldukları kadar ısrarcı olan isteklere boyun eğmeyi uygun gördü. İç kısımdaki Yahudileri geri çağırmadan, Yahudi nüfusuna edindiği tüm yerleşim yerlerini garanti ederken, nüfusun Prensliğin iç kısımlarında büyümemesini engelleyen ve belirtilen yerlerle sınırlayan 1861 Yasası'ni çıkardı. Son Kurucu Mecliste, uzlaştırıcı niyetlerle donanmış olan Naiplik, sorunun olumlu bir şekilde çözüleceğini umuyordu; ama ne yazık ki, bu sonuca mümkün olduğu kadar katkıda bulunmak dışında, meseleyi olgunlaştrmayı zamana bırakmanın gerekli olduğunu çok geçmeden anladı.

Tüm dinlere karşı hoşgörülü, ülkede ikamet eden yabancılara karşı yardımsever ve misafirperver bir nüfusun varlığında- ki Sırp nüfusu tartışılmaz bir şekilde böyledi- hükümet, Sırp Yahudilerine yönelik olan,

onları hâlâ karakterize eden irksal ayrıcalık dışında, yalnızca çok geri olan uygarlık durumlarına atfedilecek bu düşünce eğilimini anlamaya çalıştı.

Medeni dünyanın diğer devletleri, bu kültü savunanlar arasında yalnızca diğer vatandaşlarla aynı duygular ve aynı çıkarlarla dolup taşan Yahudi dininin vatandaşlarını sayarken, Sırbistan Yahudileri, eski geleneklerini sürdürerek, ne yazık ki, nüfusun geri kalanına kendilerini yalnızca maddi ve manevi olarak tecrit etmeye çalışıklarını hissettirmeye devam ediyorlar.

Böylece, milletin zor günlerinde, tehlike ortadan kalktıktan sonra geri dönmek üzere aceleyle ülkelerini terk ettiler. Her ne kadar bu içler acısı çatışmanın kaynağının, Müslüman bir ev sahibinin, kiracısı olan bir Yahudinin evinin dokunulmazlığına saygı duymasını sağlamak için Sırp yetkililerin gösterdiği özene atfedilmesi gerekse de yine çok yakın zamanda, Belgrad'ın bombalanmasında aynı eğilimi gösterdiler.

Yahudiler belli bir servet biriktirir biriktirmez ülkeyi terk etmeye çalışıyorlar. Hatta 1862 Bombardımanı'ndan sonra Belgrad'ı terk edip komşu bir yabancı şehre yerleşip, ticari işleriyle ve diğer işleriyle ilgilenmek için günlerini Belgrad'da geçirdikten sonra Belgrad dışında ikamet etmeye devam edenler bile var.

Tüm Sırp vatandaşlarının zorunlu olduğu askerlik hizmetine karşı olan aşırı isteksizlikleri, yurttaşlarının duygularını incitiyor. Çocuklarını devlet okullarına göndermek konusunda isteksizler, öyle ki bu kurumlara kendi dinlerinden sadece birkaç öğrenci devam etmekte ve ülkede doğmuş olmalarına rağmen aralarında dil bilmeyen kişilere rastlanmaktadır. Diğer vatandaşlara olan güvensizlikleri o kadar fazla ki Belgrad'daki son kolera salgını sırasında hastalarını büyük hastaneye göndermek istemeleri ve hükümet onlar için kendi dinlerinden iki doktorun hizmet verdiği ve ücreti devlet tarafından karşılanan özel bir hastane kurmak zorunda kaldı.

Sırbistan Yahudi nüfusunun özellikle bu dışlayıcı eğilimleri, kendisini içine hapsetmekten hoşlandığı bu yalnızlık, muhtemelen hedefi olduğu önyargıların zayıflamasını desteklemeyecek ya da hükümetin liberal niyetlerinin gerçekleştirilmesini kolaylaşdıracaktır.

Yahudileri ilgilendiren tek kısıtlayıcı tedbirin kaldırılmasının nihai olarak sadece kendilerine bağlı olduğu açıkça görülmektedir. Prens hükümetinin gözünde, bu sorun bir ilke sorunu değil, basit bir zaman sorunudur. Hükümet, Yahudi vatandaşları üzerinde daha gelişmiş bir uygarlık aracılığıyla onların görüş ve davranış biçimlerini değiştirecek şekilde hareket etmeye çalışarak çözümü hızlandırmaya çalışmaktadır.

Aşağıda imzası bulunan Dışişleri bakan vekili, Britanya Majestelerinin temsilcisi ve konsolosuna, Prens hükümetinin ülkenin genel ruhundan iyi

ilham alan Yahudilerin, hükümetin çabalarını destekleyeceği ve özü olan ilkelere uygun olmayan bu son sınırlamanın anayasamızdan usulüne uygun olarak ortadan kaldırılması için yasama yetkisini kendisinde toplama konusunda hemfikir olacakları anı tüm dilekleri ile bekledikleri konusunda güvence vermekten mutluluk duymaktadır.

Prens hükümeti Britanya Majestelerinin hükümetinin bu yüksek hayırseverliğinin dikte ettiği tavsiyeye verdiği önemi kanıtlamak için tüm fırsatları memnuniyetle karşılayacaktır ki zaten bu kadar çok kanıta sahip olmaktan da onur duymaktadır. D. Matiç”⁶⁵

Matiç'in notundaki savunulan sınırlamalara karşı Longworth, Lord Clerandon'a gönderdiği yazida, burada iddia edilenleri çürütmüş, Sırp hükümetinin üyelerinin çögünün Sırp tüccar sınıfı ile bağlantısı olduğunu ve bu sınırlamaların devam etmesi için yegâne sebebin de bu olduğunu belirtmiştir. Yahudilerin askerlik yapmak istemediklerinin doğru olmadığını aksine onların askerlik yapmasının istenmediğini, askerlerin silahlanması ve giysileri için de vergi ödemeye zorlandıklarını, bu vergi tahsilatlarının belgelerinin kendisine gösterildiğini söylemiştir.⁶⁶

İlerleyen süreçte Yahudilerin sıkıntıları bitmemiştir. Başkonsolos Longworth, Sırbistan'ın iç kısımlarındaki kasabalarдан kovulmuş 10 kişi ve yerel yetkililerden kaldıkları kasabaları terk etmeleri istenen 10 kişinin daha isim listesinin kendisine verildiğini Kont Graville'e yazmıştır. Dışişleri Bakanlığı'nda bu konuda gerekli adımları attığını ve Bay Ristiç ile görüşerek ülkenin iç kısımlarındaki şehirleri halen terk etmeyen Yahudilere daha fazla ilişilmemesi ve taciz edilmemeleri hususunda emirler göndereceği sözünü kendisine verdiğini belirtmiştir.⁶⁷

1876'da Sırbistan ile yapılan savaştan sonra 27 Şubat 1877'de imzalanan Osmanlı-Sırbistan barış antlaşması gereğince Sırbistan Yahudilerinin Osmanlı topraklarına sığınmalarına izin verilmiştir. Yine Rus Yahudileri ve Balkanlardan gelen Yahudiler artan baskılar üzerine Osmanlı topraklarına sığınmıştır. Sırp ve Romen Yahudilerinin çektileri acilara dair Alliance Israelite Universelle bir memorandum hazırlamıştır. 1876'da İstanbul'da toplanan Büyük Güçlerin temsilcilerine sunulan bu hatırlatta Osmanlı Yahudilerinden övgüyle bahsedilmektedir.⁶⁸

⁶⁵ *Ethnic Minorities*, vol. 1, doc. 364, 162-164.

⁶⁶ *Ethnic Minorities*, vol. 1, doc. 364, 161-162.

⁶⁷ *Ethnic Minorities*, vol. 1, doc. 599, 203.

⁶⁸ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda*, 304.

Yahudilerden askere alınanlar ve gönüllüler, 1876-1878 savaşlarına katılınlca, Yahudilere yönelik önyargılar biraz kırılmıştır.⁶⁹ Dolayısıyla olumlu yönde bir değişiklik 20 Şubat 1877'de bir Yahudinin meclise milletvekili olarak seçilmesi olmuştur.⁷⁰ Belgrad Sefarad topluluğunun başkanı olan Avram Ozeroviç 1880 yılında İlerlemeci Parti'den tekrar milletvekili olarak seçilecektir.⁷¹

Berlin Kongresi'ne kadar Sırbistan, Yahudilerin konumuna dair sorunu, Romanya'daki gibi bir iç mesele olarak görmüştür. Romanya'da olduğu gibi Berlin Kongresi, Sırbistan'ın bağımsızlığı meselesini Yahudilerin haklarının eşitliğinin tanınmasına, inançlarını yaşama özgürlüğü sağlanması ve siyasi haklarını elde etmelerine koşullandırdı. Yahudilerle ilgili azınlık düzenlemeleri Sırbistan'daki diğer azınlıkları da ilgilendirmektedir.⁷²

Berlin Kongresi'nde Prens Gorchakov Yahudilere medeni ve siyasi hakların verilmesine karşı çıkmış fakat Bismarck bunu reddetmiştir. Bismarck'ın görüşü Avrupalı güçlerin temsilcileri tarafından desteklenmiş ve Sırbistan'ın bağımsızlığının din hürriyetini vermesi kaydıyla tanınması gerektiği görüşü kabul edilmiştir. Sırbistan prensi Berlin'deki temsilcisi Ristiç'in önerisine onay vermiş ve Sırp hükümeti bağımsızlığın ilanından sonra anayasa ve kanunlar uyarınca bütün inançlara tam eşitlik sağlamayı kabul etmiştir.

Ristiç, 3 Temmuz'da Bismarck'a bir mektup yazmış ve Yahudilerin Belgrad dışına yerleşmelerini yasaklayan hükmün ilk fırısatta kaldırılacağını belirtmiştir. Kongrede de Avrupalı basın muhabirlerinin huzurunda Ristiç, mektubundaki görüşlere benzer görüşler ifade etmiştir. Alliance Israelite Universelle kuruluşunun, Yahudilerin Sırbistan'daki durumu ile tamamen ayrıcalığa uğramaları ve kamusal hayatın bütün alanlarından hariç tutulmalarıyla ilgili hazırlamış olduğu bildirinin verilmesinden sonra kongrede Avrupa basın muhabirlerinin huzurunda Ristiç, mektubundaki görüşlere benzer görüşler ifade etmiştir.⁷³

Prens Milan, milli meclisin Berlin Antlaşması'nın 13 Temmuz tarihli Sırbistan ile ilgili kısmını kabul ettiğini ve kendisi Sırbistan'ın bağımsızlığını ve toprak genişlemesini ilan ettiğinde kanun olarak yürürlüğe girecek şekilde yayılanacağını ilan etti. Ayrıca Avrupa'nın Sırbistan'ın bağımsızlığını tanıdığını, bu tanımıyı prensin onayladığı ve yerine

⁶⁹ Ristoviç, "The Jews of Serbia", 31.

⁷⁰ *Ethnic Minorities*, vol. 1, doc. 714, 241.

⁷¹ Ristoviç, "The Jews of Serbia", 31.

⁷² Jonçic, "La Congrès de Berlin", 349.

⁷³ Ristoviç, "The Jews of Serbia", 32-33.

getirmeyi kabul ettiği tek bir şeyin gerçekleştirilmesi şartına bağladığını belirten ilan aynı gün yayınlandı.

22 Ağustos 1878'de Prens Milan halkına bağımsızlık ilanında bulunmuş ve 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması ile bağımsız olan Sırplar yüzölçümlerini 37.840 km²den, 48.302 km²ye çıkarmışlardır. Yüzölçümü 11.000 km² artan Sırbistan'ın nüfusu da 350.000 artmış ve 1.700.000'e ulaşmıştır.⁷⁴

Sonuç

Sırbistan'ın 1830'daki muhtariyetinden 1878'deki bağımsızlığına kadar olan süreçte Yahudiler çeşitli uygulamalara maruz kalmışlardır. Miloš Obrenović döneminde rahat bir şekilde hayatlarını sürdürmen Yahudiler Mihail Obrenović, Aleksandar Karacorceviç ve Milan Obrenović dönemlerinde çeşitli sınırlamalarla karşılaşmışlardır. Serbestçe ticaret yapmaları ve Sırbistan'ın iç kısımlarına yerleşmeleri engellenen Yahudiler şikayetlerde bulunsalar da seslerini duyuramamışlardır. Gerek Osmanlı Devleti gerekse büyük devletler nezdinde dilekçeler vererek durumlarını belirten Yahudiler için gerekli girişimlerde bulunulsa da sonuç değişmemiştir. Sırbistan görünürde haklarını verse de uygulamada bunu gerçekleştirmemiş, Yahudileri mağdur etmeye devam etmiştir.

⁷⁴ Ayşe Özkan, *Bağımsızlıktan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'na Sırplar (1878-1918)* (İstanbul: IQ Yayınları, 2013), 17.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
Sadaret Umum Vilayat Evraki A. MKT. UM. 343/73 08.B.1275 (12.02.1859)
Sadaret Umum Vilayat Evraki A. MKT. UM. 503/88 1278.Ra.30 (05.10.1861)
Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi HR. MKT. 124/29 1272.S.08 (20.10.1855)
Hariciye Nezareti Londra Sefareti HR. SFR.3 182/46 22.05 1872
Hariciye Nezareti Siyasi HR. SYS. 1403/1 02.09.1863
Hariciye Nezareti Siyasi HR. SYS. 1486/45 02.03.1855
Hariciye Nezareti Siyasi HR. SYS. 1486/48 26.07.1855

British Documents on foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, The Ottoman Empire in the Balkans 1856-1875, Part I Series B, Vol. 1, General Ed. Kenneth Bourne and D. Cameron Watt. Ed. David Gillard. University Publications of Amerika: 1984.
Ethnic Minorities in the Balkan States 1860- 1971. Vol. 1: 1860-1885. Ed. B. Destani. Cambridge: 2003.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

- Acar, Kezban. "Osmanlı Devleti ve Rusya'nın Yahudi Politikası", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12 (Aralık 2004), 1-17.
- Benbassa, Esther and Aron Rodrigue, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi (14.-20. yüzyıllar)*, Cev. Ayşe Atasoy. Yay. Haz. Rifat N. Bali. İstanbul: İletişim Yayıncılıarı, 2003.
- Erten, Fatma. "Vak'a-i Hayretnüma Belgradi Raşid Paşa". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1991.
- Groepler, Eva. *İslam ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler*, Cev. Süheyla Kaya. İstanbul: Belge Yayıncılıarı, 1999.
- Hamzaoglu, Yusuf. *Sırbistan Türkliği*, Üsküp: Logos Yayınevi, 2004.
- Joncić, Koça. "Le Congres de Berlin at la Question des Minorites en Serbie ", *La Serbie Dans La Derniere Phase de la Grande Crise D'Orient (1877-1878)* Belgrad: 1980.
- Özkan, Ayşe. *Miloš'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)* İstanbul: IQ Yayıncılıarı, 2011.
- Özkan, Ayşe. *Bağımsızlıktan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'na Sirplar (1878-1918)* İstanbul: IQ Yayıncılıarı, 2013.
- Protić, Milan St. "Migrations Resulting From Peasant Upheavalls in Serbia During The 19. Century ", *Migrations in Balkan History*, Ed. İvan Ninić. Belgrad: 1989.
- Ristović, Milan. "The Jews of Serbia (1804-1918): From Princely Protection to Formal Emancipation", *The Jews and the Nation Southeastern Europe*, ed. Tullia Catalan and Marco Dogo. Cambridge Scholar Publishing: 2016.
- Rozen, Minna. *Last Ottoman Century and beyond: The Jews in Turkey and the Balkans 1808-1945*. Tel Aviv: 2005.
- Savić, Bojana D. "The Ottoman says: To hell with the Serbs: Troublesome coexistence in the mid- nineteen century Belgrade through, the eyes of two contemporaries Belgradi Raşid and Nikola Hristić as spokesmen for respective sides". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sabancı Üniversitesi, 2010.
- Shaw, Stanford J. *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*. Cev. Meriç Sabutay. İstanbul: Kapı Yayıncılıarı, 2008.

FAD- Filistin Araştırmaları Dergisi Sayı: 12 (Kış 2022)

BPS- Bulletin of Palestine Studies Issue: 12 (Winter 2022)

Başlık: Ev İçi Dogmanın Yapı Sökümü: İngiliz Mandası Filistin’inde Quaker Eğitimi ve Milliyetçilik
Title: Deconstructing the Dogma of Domesticity: Quaker Education and Nationalism in British Mandate Palestine

Yazarlar/ Authors: ORCID ID: **Çeviren | Translator:** ORCID ID:
Enaya Hammad Othman 0000-0003-1701-3855 Celal Öney 0000-0001-5034-5056

DOI: 10.34230/fiad.1178797

Makale Türü / Type of Article: Çeviri Makalesi / Translation Article
Yayın Geliş Tarihi / Submission Date: 22.09.2022
Yayına Kabul Tarihi / Acceptance Date: 26.12.2022
Yayın Tarihi / Date Published: 31.12.2022

FAD- Filistin Araştırmaları Dergisi
BPS- Bulletin of Palestine Studies
Tarandığı Uluslararası İndexler/ Abstracting & Indexing

INDEX COPERNICUS | SCIENTIFIC INDEXING | CEEOL | DRJI | İSAM

MLA

| EBSCO

| WORLDCAT

| ASOS İNDEKS

| GOOGLE SCHOLAR

Diger Dizinler | Other Index : <http://www.filistin.org/tr/pub/indexes>

Attribution-NonCommercial-
NoDerivatives 4.0 International
(CC BY-NC-ND 4.0)

Attribution-NonCommercial 4.0
International (CC BY-NC 4.0)

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0
Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under a Creative Commons
Attribution-NonCommercial 4.0 International
License.

Yazar: Enaya Hammad Othman^{1*}

Çeviren: Celal Öney^{**}

Ev İçi Dogmanın Yapı Sökümü:

İngiliz Mandası Filistin’inde Quaker Eğitimi ve Milliyetçilik ***

Özet: Bu makale, 1920 ve 1947 yılları arasında Filistin’deki İngiliz Mandası sırasında Amerikalılar ve Filistinliler arasında bir etkileşim alanı olarak görülen Amerikan Quaker Misyonunun Ramallah’taki Arkadaşlar Kız Okulu’na (Friends Girl School) kısaca FGS adlı okula odaklanmaktadır. Araştırma, Amerikan Quaker eğitimiminin ve Filistin ülkesindeki milliyetçi söylemin, Filistinli öğrencilerin kişisel ve ulusal kimliklerini nasıl etkilediğini izlemek için Filistinli öğrencilerin bu konudaki yazınsal faaliyetleri ve kendileri ile yapılan sözlü mülakatlardan elde edilen bilgilerin yanı sıra kapsamlı arşiv kayıtlarından da yararlanmaktadır. Filistinli öğrenciler, Amerikan Quaker eğitimini bu dönemde yaygın olan cinsiyetçi, dini, politik ve oryantalist söylemleri yıkmak için bir sığrama tahtası olarak kullanırlar.

Anahtar Kelimeler: Quaker, Misyoner, İngiliz mandası, Ramallah, Filistin, Osmanlı, Milliyetçilik.

Deconstructing the Dogma of Domesticity:

Quaker Education and Nationalism in British Mandate Palestine

Abstract: This paper focuses on the Friends Girls School (FGS) in Ramallah as a site of interaction between Americans and Palestinians during the British Mandate between 1920 and 1947. It draws on extensive archival records as well as Palestinian students' writings and oral accounts to trace how Quakers' education and the nationalist discourse in the country influenced the students' personal and national identities. Palestinian students utilized Quaker education as a springboard for the subversion of gendered religious, political and Orientalist discourses which were prevalent during this time period.

Key Words: Quaker, Missionary, British Mandate, Ramallah, Palestine, Ottoman, Nationalism.

*Associate Professor at Marquette University. enaya.othman@marquette.edu

** Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, c.oney@alparslan.edu.tr

*** Othman, Enaya Hammad. "Deconstructing the Dogma of Domesticity: Quaker education and nationalism in British Mandate Palestine." Journal of Colonialism and Colonial History 19, no. 1 (2018) doi:10.1353/cch.2018.0000. Online Sürümü: <https://epublications.marquette.edu/arabic/5>, Özgün metinde yer almayan anahtar kelimeler/keywords, ve kaynakça çevirmen tarafından eklenirken sonnotlar, dipnota dönüştürülmüştür.

Giriş

Amerikan Quaker misyonerleri, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Arkadaşlar Kız Okulu'nu (Friends Girls School) kısaca FGS olarak bilinen Kızların Eğitim Evi (Girls Training Hom)'u kısaca GTH adlı okulu 1889'da kurdular. Okulda, barış içinde bir arada yaşama, akademik hazırlık, ev içi eğitim, toplum hizmeti ve katılım gibi değerleri vurgulamaları, öğrencilerin kişisel ve ulusal kimliklerini şekillendirdi. Diğer Batılı misyonerler gibi Quaker misyonerleri de Filistinlileri aydınlatacak ve yüceltecek kişiler olarak rollerine dair evrensel bir algıya sahiptiler. Filistinli kadınları sosyal ve kültürel bozulmanın kurbanları ve kurtarılmaya muhtaç olarak algıladılar. Bununla birlikte, eğitimli anneler ve eşler üretme süreci, FGS öğrencilerinin sömürgecilik konusunu ve ulus inşası bağlamında kendi rollerini tartışmalarına ve tasarlama konusuna olanak tanıyan karmaşık bir söylemi de beraberinde getirdi. Quaker misyonerleri, Filistinli kadınlar için öğretmen ve hayır kurumlarının birer üyeleri olarak kamusal alanlar talep etme hakkını isterken onların ev içindeki geleneksel rollerini dönüştürmek için Quaker eğitimini kullandılar. Bu durum Quaker misyonerlerini Arap milliyetçi hareketinde aktif rol oynamaya ve Filistin toplumu içinde toplumsal cinsiyet ve kültürel eşitliği savunmaya yöneltti. Filistinli öğrenciler, ayrıca Quaker misyonunun enternasyonalizm ideallerini ve onların kabile ve dini hatlar arasında birliği desteklemeye motive eden ve şiddet içermeyen çözüm yollarını da benimsediler.

Arşivsel, kurumsal ve kişisel koleksiyonların yanı sıra resmi olarak Arkadaşların Kız Okulu (Friends Girl School-FGS) mezunu öğrenciler¹ ile yaptığım sözlü görüşmelere ek olarak bu çalışmada, Ellen Fleischmann, Barbara Reeves-Ellington, Heather Sharkey, Inger Marie Okkenhaug, Afsaneh Najmabadi, Beth Baron ve Ussama Makdisi gibi bölgenin sömürge sonrası dönemini (Post Colonial Period) inceleyen bir dizi bilim insanının

¹ Bu çalışma ayrıca şunları da içerir. Richmond, Indiana'da bulunan Earlham College'daki Lilly Kütüphanesi; Swarthmore, Pennsylvania'daki Swarthmore College'da yer alan Friends (Quakers) History Library; Haverford, Pennsylvania'daki Haverford College'da Magill Kütüphanesi, American Friends tarafından Providence, Rhode Island'da yayınlanan 1903 ve 1911 yılları arasında Ramallah Mission'dan gelen öğretmen raporlarını içeren bir haber bülteni olan Ramallah Messenger'in sayılarının bir koleksiyonunu içerir; Ramallah'taki Arkadaşların Kız Okulu'nun tarihsel arşivini, 1938 ve 1949 yılları arasında Arkadaşların Kız Okulu (Friends Girl School-FGS)'nin Filistinli öğrencileri tarafından yayınlanan ve öğrencilerin deneyimleri, düşünme biçimleri, okulları ve öğretmenleri hakkında algıları hakkında önemli miktarda bilgi sağlayan aylık bir haber bülteni olan Yeni Işık (New Light) adlı dergisi de içerir. Donn Hutchison, Friends Girls School Graduate Papers adlı kişisel koleksiyon, Ramallah, Filistin; Eva Rae Marshal, yayınlanmamış otobiyografi, Joy Hilden kişisel koleksiyonu, Berkeley, California. 1930'lar ve 1950'ler arasında FGS'ye katılan on iki kadınlı da yaptığım röportajları da içerir.

çalışmalarından da yararlandım. Yukarıda ismi geçen araştırmacıların tümü misyoner okullarının yerel nüfusa modern eğitim sağlamada oynadığı rolün yanı sıra kültürel nüfuz ve toplumun bireylerinin din seçimlerinin Protestanlıktan yana kullanmaları için onları etkileme yollarının olduğunu çalışmalarında vurguladılar². Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılı kurumların açılmasına ve ülkeye girişlerine izin veren Tanzimat reformları nedeniyle 19. yüzyılın ortalarından sonra ülkede misyonerlik faaliyetleri arttı³. Diğer taraftan Filistin'in jeopolitik öneminin yanı sıra dini önemi, Filistin'i kötü Müslüman Osmanlılar tarafından kontrol edilen ve kurtarılmaya muhtaç bir Hıristiyan yeri olarak algılayan misyonerler, arkeologlar, turistler, gezginler ve konsoloslar için ilgi odağı haline getirdi⁴. Bunun sonucu olarak yirminci yüzyılın başında Filistin ve Suriye'de 1.300 misyoner okulu faaliyet gösteriyordu⁵. Bu okulların öğrenci mevcudiyetinin çoğunuğu Hıristiyan öğrencilerden oluşmasının yanında okul nüfusunu okul çevresinde bulunan Müslüman orta ve üst sınıf ailelerden de önemli sayıda Müslüman öğrenci oluşturuyordu. Batılı misyonerler, başta Filistin bölgesi olmak üzere Osmanlı Suriyesi'nde eğitim ve tıbbi girişimlerde büyük başarılar elde ettiler ancak din değiştirme konusunda pek fazla başarı sağlayamadılar; Amerikalı

² Heather J. Sharkey, *American Evangelicals in Egypt: Missionary encounters in an age of Empire* (Princeton: Princeton University Press, 2008); Beth Baron, *The Orphan Scandal: Christian missionaries and the rise of the Muslim Brotherhood* (Stanford: Stanford University Press, 2014); Ussama Makdisi, *Artillery of Heaven: American missionaries and the failed conversion of the Middle East* (Ithaca: Cornell University Press, 2008); Inger Marie Okkenhaug, *The Quality of Heroic Living of High Endeavor and Adventure: Anglican mission, women and education in Palestine, 1888-1948* (Leiden; Boston: Brill, 2002); Afsaneh Najmabadi, "Crafting an Educated Housewife in Iran," in *Remaking Women: Feminism and modernity in the Middle East*, edited by Lila Abu-Lughod (Princeton: Princeton University Press, 1998); Ellen Fleischmann, "The Impact of American Protestant Mission in Lebanon on the Construction of Female Identity, 1860- 1950," *Islam and Christian-Muslim Relations*, 13/4 (2002): 411-26; Barbara Reeves-Ellington, *Domestic Frontiers: Gender, reform, and American interventions in the Ottoman Balkans and the Near East* (Amherst: University of Massachusetts Press, 2013).

³ Liora R. Halperin, "The Battle over Jewish Students in the Christian Missionary Schools of Mandate Palestine," *Middle East Studies* 50 (2014): 737-54.

⁴ İsrail'in yeniden yaratılması fikri, Amerikan sömürgeci hayal gücüne dayanıyordu. Daha fazlası için bilgi bkz. Conrad Cherry, ed., *God's New Israel: Religious interpretations of Americandestiny* (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall, Inc., 1971); Hilton Obenzinger, *American Palestine: Melville, Twain, and the Holy Land mania* (Princeton: Princeton University Press, 1999); Lester I. Vogel, *To See a Promised Land: Americans and the Holy Land in the nineteenth century* (University Park: Pennsylvania State University Press, 1993); John Davis, *The Landscape of Belief: Encountering the Holy Land in nineteenth-century American art and culture* (Princeton: Princeton University Press, 1996); Milette Shamir, "'Our Jerusalem': Americans in the Holy Land and Protestant narratives of national entitlement," *American Quarterly* 55/1 (March 2003): 29-60.

⁵ A.L. Tibawi, *Arab Education in Mandatory Palestine: A study of three decades of British administration* (London: Luzac, 1956), 61.

Quakerlar sadece bir avuç Filistinli aileyi din değiştirmeye ikna ettiler. Fakat buna karşın Mısır'daki İsveç Salaam Misyonu (Swedish Salaam Mission) ve Sudan'daki Müslümanlar arasındaki Kilise Misyoner Cemiyeti (Church Missionary Society) gibi diğer misyonlar yerel nüfusu Protestanlığa dönüştürmekte başarısız oldular. Aynı şekilde, Lübnan'da yerel halk, özellikle ülkedeki farklı dini toplulukların liderleri tarafından yönetilen muhalefetle, misyonerlerin Protestanlığa dönüşüm girişimlerine meydan okudu⁶. Filistin'de, Müslüman Yüksek Konseyi (Muslim Supreme Council - MSC) ye da "al-Hay'ah al-Islamyya al-'Uya", misyonların yerel halk arasındaki dini dönüşüm girişimleriyle mücadele etmek için ciddi bir şekilde çalıştı⁷. Bununla birlikte, on dokuzuncu yüzyılın sonlarından başlayarak, Amerikan misyonerlerinin eğitim çabaları, bölgenin kültürel ve sosyal gelişmelerini etkilememeyi başardı. Bu çabalar, Ramallah, Filistin'deki Amerikan Quaker okulları, Lübnan ve Kahire'deki Amerikan üniversiteleri de dâhil olmak üzere, bugün hala faaliyette olan bazı kolej ve okulları göz önünde bulundurarak örnek gösterilebilir.

İngiliz Yönetimi Altında Filistin'de Eğitim ve Ramallah Misyonu

İngilizler, Birinci Dünya Savaşı sırasında Filistin topraklarında Osmanlıların yerini alarak Filistin'i işgal etti ve 1920'de ülkeyi manda sistemi altında yasal olarak yönetmeye başladılar. İngilizlerin bölgede uyguladıkları politikalar, özellikle 1917 Balfour Deklarasyonu (İngiliz dışişleri bakanı Lord Arthur Balfour'un hükümetinin "Filistin'de bir Yahudi ulusal yurdunun kurulmasına" desteğini ilan ettiği) ve İngiltere'nin Avrupalı Yahudilere Filistin'e göçü ve Filistin'de toprak transferini kolaylaştırmada benimsediği rolü, Filistinlileri çileden çıkardı. Bu durum, sömürgecilige karşı başkaldırı bağlamında ortaya çıkan Filistin mücadelesi, 1936'dan 1939'a kadar Genel Grev ve Büyük Arap İsyanı ile doruğa ulaştı⁸. İngiliz manda yönetimi altında bulunan Filistin'de Eğitim Departmanında eski bir müdür yardımcısı olan George Antonius da dâhil olmak üzere, Filistinli milliyetçiler ve akademisyenler, İngiliz politikalarını ve Filistin'deki Arap eğitim sisteminin kontrolünü eleştirmektediler⁹. İngilizler, işgalleri altındaki Filistin'de ırksal ve dilsel özelliklere dayalı iki kamu eğitim sistemi oluşturdular: bunlardan biri eğitim dili olarak Arapçayı, diğer ise Yahudi okulları için İbraniceyi

⁶ Sharkey, "Empire and Muslim Conversion"; Baron, *The Orphan Scandal*; Makdisi, *Artillery of Heaven*.

⁷ Müslüman Yüksek Konseyi Belgeleri (1920'ler, 1930'lar ve 1950'ler), Abu Dees İslam Merkezi Arşiv Koleksiyonu, Abu Dees, Kudüs

⁸ Rashid Khalidi, *Palestinian Identity: The construction of modern national consciousness* (New York: Columbia University Press, 1997).

⁹ Tibawi, *Arab Education*, 28-29.

kullandı. Uygulanan bu sistemler, 1948'deki manda döneminin sonuna kadar gelişmeye devam etti. Gerçeği söylemek gerekirse bu durum nüfusun yüzde 93'lük ezici bir Arap çoğunluğunu memnun etmek için ve diğer sistem ise küçük bir azınlığı yani Yahudileri memnun etmek için yapıldı. Ancak, Arap okul sisteminin aksine, Yahudi cemaati, kamu eğitimini kontrol ediyordu ve kendi ulusal özlemlerine ve siyasi gündemlerine dayalı olarak kendi müfredatını oluşturmaktı ve uygulamakta özgürdü¹⁰. 1931 nüfus sayımına göre, Arap nüfusu 850.559'u buldu ve Arap devlet okulları, sadece 942'si kız olmak üzere yaklaşık 20.288 öğrenciye eğitim vermektedir. Bu sırada Filistin'de Müslüman ve Hristiyan özel okulları da 23.797 öğrenciye daha eğitim verirken, 79.544 çocuk eğitimden halen mahrum kalmaktaydı¹¹.

1856'dan önce, Kudüs'ün on mil kuzeyinde bulunan Ramallah'ın nüfusu tamamen Rum Ortodoks'tu. O yıl, Ramallah'ta Roma Katolik Kilisesi bir erkek okulu açtı, ardından 1873'te ise Aziz Yusuf'un Kız Kardeşleri (St. Joseph Sisters) adlı oluşum tarafından kızlar için de bir okul açıldı. 1904'te Ramallah'ın nüfusu dört bine ulaşmıştı ve Rum Ortodokslar hâlâ çoğunluktaydı¹². Ramallah'taki Amerikan Quaker misyonu, şehri ziyaret eden ve yerel talep üzerine Ramallah bölgesindeki birkaç Quaker gündüz okulundan ilkini finanse eden Eli ve Sybil Jones'un bireysel bir girişimi olarak 1867'de başladı. 1873'e kadar elli kız bu okullara gitti. 1889'da, Arkadaşlar Kız Okulu (Friends Girl School - FGS) bir yatılı okul olarak kuruldu (daha sonra Kız Eğitim Evi Girls Training Home - GTH) olarak adlandırıldı, ardından 1901'de Arkadaş Erkek Okulu (Friends Boys School - FBS) bu okulda Erkek Eğitim Evi (Boys Training Home - BTH) olarak adlandırıldı¹³. 1889 ve 1909 yılları arasında Kız Eğitim Evi (Girls Training Home - GTH) adlı okul, ortalama beş yıl eğitim için okula sürekli devam eden 141 yeni kız öğrenci aldı. 1919'dan sonra, Arkadaşlar Kız Okulu (Friends Girl School - FGS)'ye hem gündüzlu hem de yatılı öğrencilerin kayıtları 100 ila 180 öğrenci arasında dalgalandı ve bunların yüzde 80'i yatılı öğrenciydi; ayrıca bu öğrencilerin çoğu 1930'ların sonlarına kadar Filistinli Hristiyanlardı. Bununla birlikte, 1940'tan sonra Müslüman öğrencilerin sayısı önemli ölçüde arttı, bu da şehirdeki demografik değişiklikleri, Filistinli Hristiyanlar arasındaki artan göçü ve Müslüman ailelerin kızlarını, Arkadaşlar Kız Okulu (Friends Girl School - FGS)'ye göndermeye teşvik

¹⁰ Tibawi, *Arab Education*, 28.

¹¹ Khalil Totah, "Education in Palestine," *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 163 (September 1932): 153.

¹² Naseeb Shaheen, *A Pictorial History of Ramallah* (Beirut: Arab Institute for Research and Publishing, 1992), 11-31.

¹³ *Ramallah Messenger*, August 1904, 4.

eden kız ortaokullarının Ramallah'taki sınırlı seçeneklerinin yansımasydı. 1944 yılında okulda, 49'u Müslüman olmak üzere 89 yatlı öğrenci vardı. 1945'ten 1946'ya kadar kayıtlı 267 öğrenci vardı; aralarında 68 Müslüman ve geri kalan farklı mezheplerden (118 Rum Ortodoks, 25 Katolik, 56 Protestan) Hıristiyan öğrencilerdi¹⁴.

Filistin milliyetçiliğinin yükselişi ve kentli Filistinli, eğitimli, üst ve orta sınıfın ortaya çıkmasıyla birlikte gelişen milliyetçi duygular, okullarda eğitim standartlarını da yükseltti. Arap dili ve edebiyatının bölgedeki Protestan misyon okullarında tanıtılması Amerikalı Quaker misyonunun bir eğitim kuruluşu olan FGS'ye yani Arkadaşlar Kız Okulu (Friends Girl School)'na özgü değildi, diğer okullarda da mevcut olan genel söylemin bir parçasıydı. Diğer taraftan Filistin'deki eğitim ve misyon okulları ile ilgilenen bazı yazarlar, Kudüs Kız Koleji (Jerusalem Girls College) gibi okulların erkek okullarıyla rekabet etmek ve kızları hem modern ev biliminde hem de akademik eğitimde yetiştirmek istediği işaret ederek dikkat çekmekteler¹⁵. Bu okullardaki modern müfredat, hem kamu hem de özel okullarda temel pedagojinin ötesinde yükseköğrenimi teşvik ediyordu. Okuldaki kızlar için ortak dersler genelde fen, matematik, sağlık bilgisi, tarih, coğrafya, botanik, beden eğitimi, çizim ve ev ekonomisi idi. FGS'de hazırlık sınıflarında eğitim dili Arapça, ikinci dil dersi olarak da İngilizce, orta dereceli sınıflarda ise tüm dersler İngilizce olarak okutulmaktadır¹⁶. İngilizce de dahil olmak üzere okulda, müfredat derslerine verilen önem, "yükseköğrenime açılan kapı" ve üniversiteye hazırlık sınavlarında çıkacak olan sorulara temel teşkil ettiğinden dolayı önemliydi¹⁷.

19. yüzyılın sonlarından itibaren, kültürel ve sosyal dönüşümler, Arap toplumlarını değiştirmeye devam etti. Özellikle genç kızları ulusun yeni neslinin uygun anneleri olarak ulusal rollerine hazırlama fikri, Nahda'nın (bir pan-Arap kültürel canlanma ve entelektüel hareket) birçok yazısını meşgul eden bir söylemdi. Hind Nufal (1860-1920), Rose Haddad (1903-30) ve Labeba Hashim (1906-39) gibi kadın basınnda önemli yeri olanlar dahil olmak üzere Arap kadın yazarlar, yirminci yüzyılın ilk yarısında altmış iki dergi ve gazete çıkartmayı başardılar. Bu kadınlar da Nahda Hareketi'nin

¹⁴ Khalil Totah, Report to the American Friends Mission, February 17, 1941; Friendly Flashes, Richmond, Indiana'daki American Friends Board of Missions tarafından yayınlanan aylık bir haber bültenidir.

¹⁵ Okkenhaug, *The Quality of Heroic Living*, 137; Also see Nancy Stockdale, *Colonial Encounters among English and Palestinian Women* (Gainesville: University Press of Florida, 2007)

¹⁶ FGS Historical Collection, Mission Booklets, 1914-1933, Ramallah, Palestine.

¹⁷ Lois Harned Jordan, *Ramallah Teacher: The life of Mildred White, Quaker missionary* (Richmond, Indiana: Print Press, 1995), 63.

erkek yazarlarıyla aynı kadınlık söylemini benimsediler. Bu söyleme göre "Başlangıçta, anneler ve eşler dini ve ev içi rollere daha iyi hazırlanırlarsa, ulusun ilerleyeceği temelinde kızların eğitimini haklı çıkardılar." Bu nedenle, özellikle kadın basını, "kadının statüsünü yükseltmek için en iyi strateji ve karısına, annesine ve 'evin hanımına' talimat veren yerel literatürün dökülmesi olarak görülen" ev içi alanda iyileştirme çağrısında bulundu. Dahası, tarihçi Beth Baron'un da iddia ettiği gibi, "ev işleri diye nitelendirilen ihtisas alanı, kendi okulları, metinleri, dergileri ve bir jargonla profesyonelleşti¹⁸". Filistin gazeteleri de bu modernitenin sesiydi. Birinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği yıllarda bu gazetelerin sayıları otuz dörde yükselmişti¹⁹. Örneğin, Filistin genelinde dağıtılan ve okunan Yafa merkezli iki gazete, Filastin, el-Karmil ve el-Difa', özellikle orta ve üst sınıflar arasında, mobilya ve giysiler aracılığıyla Filistin yaşamının modernleşmesini destekledi²⁰. Bu değişimler bağlamında ve modernleşen maddi yaşamla birlikte, Filistinli kadınların kendi rolleri ve sınırlıklarılarındaki anlayışları gelişti.

Amerikan Quakerları bu yeni ortamı ve FGS'nin oynaması gereken rolü şöyle açıkladı:

Son yirmi yılda çok hızlı yaşanan değişimlerle birlikte kadınların hayatı da genişledi. Kadınlar için dergiler ve gazeteler var ve ayrıca dış dünyanın haberleri de yaygın bir şekilde bu gazetelerde işlenmekte. Ve tüm bunlar, kadınlarımız için hayatın daha da büyüdügü anlamına gelse de, hayatın her zaman doğru şekilde gelişmediği ve başkalarına hizmet etmenin sevinci ve görevi hakkında henüz çok az şey öğrenmiş oldukları anlamına da geliyor. Okulumuzdaki her kız, kendi köyünde veya şehrinde kendisini bekleyen iş ve görev hakkında bir vizyon sahip olmalıdır²¹.

Amerikalı Quakerların Ramallah Misyonu, büyük ölçüde, bölgeyi farklı aşamalarda işleyen Amerikalı misyonerler ile Filistinliler arasındaki ilişkinin hiçbir zaman eşit olmadığı bir sömürge bölgesi olarak tanımlanabilse de yine de "bir değişim arenası" olarak hizmet etti²². Amerikalı Quaker kadınları ve Filistinliler arasındaki kültürel alışveriş, her iki grubun da hayatını değiştirdi. Bu her iki grubun karşılaşmaları, Quaker misyonerlerini,

¹⁸ Beth Baron, *The Women's Awakening in Egypt: Culture, society, and the press* (New Haven; London: Yale University Press, 1994), 142, 155.

¹⁹ Ami Ayalon, *The Press in the Middle East: A history* (New York: Oxford University Press, 1995), 65.

²⁰ Ellen Fleischmann, *The Nation and Its "New" Women: The Palestinian women's movement 1920-1948* (Berkeley: University of California Press, 2003), 164.

²¹ "Palestine Report" (1923), FGS Historical Collection, 5; Okkenhaug, *The Quality of Heroic Living*, 66.

²² Ussama Makdisi, *The Culture of Sectarianism* (Berkeley: University of California Press, 2000), 8.

Filistinlilerle etkin bir şekilde çalışmak için stratejiler üzerinde yeniden çalışma girişiminde bulunmaya motive eden ve gerilimlerin de eşlik ettiği kültürler arası alışverişlerin bir kombinasyonunu yansıtıyor.

Filistinli Öğrenciler Ulusal ve Cinsiyet Kimliğini Müzakere Ediyor

Filistinli kızlar, Filistin'de yabancıların sunduğu eğitim fırsatlarından tam anlamıyla yararlandılar ve bir Filistin kasabasının kalbindeki Amerikan misyoner okullarının yerini yeniden şekillendirirken kendi cinsiyet rollerini de değiştirmeyi başardılar. Sonuç olarak, misyoner öğretmenlerinden veya Arap kültürü ile ne özdeş ne de tamamen uzak bir kimlik oluşturabildiler. Örneğin, batılı kıyafet kurallarına ve modern eğitime açtılar. Ancak kendi dini inançlarını da sürdürdüler. Quakerların Hristiyan değerlerinden olan sadelik, barış ve merhameti, evrensel ve kendi topluluklarında zaten var olduğunu biliyorlardı. Quaker eğitimiminin etkisi, onların toplumsal cinsiyet ve milliyetçilik görüşlerini şekillendirdi ve ortaöğretim sonrası eğitimi savunmalarına ve evde ve kamusal alanda rollerini etkileyen süregelen sosyal ve kültürel değişiklikleri, müzakere etmelerine izin verdi. Filistin'in sömürge bağlamında, hem Hristiyan hem de Müslüman Arap öğrencilere eğitim veren kamu, özel ve misyon okulları, kadın hareketinin ve onun kadınlık milliyetçiliği siyasetinin evriminde önemli bir rol oynadı. Filistinli kızların alındıkları cinsiyetçi eğitim, eğitimli anneler ve eşler olarak rollerine ilişkin milliyetçi ve modernist beklentilerle uyumluydu²³.

Bu aynı zamanda İngilizlerin Filistinli kızları eğitme hedefleriyle de çatıştı. 1920 ve 1936 arasında İngiliz manda yönetimi altında bulunan Filistin'de İngiliz eğitim müdürü Humphrey Bowman, "Arap kızlarını kitap öğrenimi yerine ev içi beceriler konusunda eğitmenin önemini vurguladı" ve kızların sadece bir miktar ilköğretime ihtiyaç duyduğunu düşünmekteydi²⁴. Amerikan Quaker misyonuna ait Ramallah'taki Arkadaşlar Kız Okulu'nda okutulan ev ekonomisi, Filistinli kızların ev işlerini yönetmede profesyonellikle bağlantılı modernleştirici bir proje haline geldi ve geleneksel anne ve eş rollerini "ev yöneticisi" statüsü haline getirerek kadınların toplum içindeki konumunu daha fazla güçlendirdi²⁵. Bu becerileri kazanmak, kadınlara kocalarının partneri olma ve bazı durumlarda ailinin bütçesini ve harcamalarını yönetmede hanenin tek reisi olma hakkı veriyordu. Bu eğitim, üst ve orta sınıf kadınları "ev yardımına bağımlı

²³ Ela Greenberg, *Preparing the Mothers of Tomorrow: Education and Islam in Mandate Palestine* (Austin: University of Texas Press, 2009), 4; Fleischmann, *The Nation and Its "New" Women*; Najmabadi, "Crafting an Educated Housewife."

²⁴ Greenberg, "Educating Muslim Girls," 4.

²⁵ Najmabadi, "Crafting an Educated Housewife," 109.

olmaktan ziyade kendi kendine yeterli ve bağımsız" olacak şekilde donatacağına ve aynı zamanda yoksullar için modern ev becerileri sağlayacağına ki bu beceriler ile özellikle yoksul kadınların kendi geçimlerini karşılayabileceklerine inanan erkek egemen milliyetçi hareketin liderleri tarafından onaylandı²⁶. FGS'deki Filistinli öğrenciler, okullarının haber bülteni New Light (Yeni Işık) adlı dergide "Eğitimin ilk amacı burs değil, kadınlıktır²⁷" diye açıklamada bulundular. Bu açıklama, öğrencilerin Quaker eğitiminin eş ve anne olarak rollerinin önemini, Arap/Filistin kadınlık idealleriyle örtüşen roller ve Filistin ulusal hareketinin ulusun yeni vatandaşlarının annelerine değer verdiği niteliklerle nasıl güçlendirdiğini yansıtıyor.

Ev ekonomisi dersleri sadece değerli beceriler öğretmekle kalmadı, aynı zamanda yaygın toplumsal cinsiyet rollerini ve ideolojilerini de pekiştirdi. Birçok öğrenci, kendilerini öncelikle anne ve eş olarak tasavvur ettikleri için FGS eğitiminin en önemli yönü olarak ev ekonomisini gördü. Botanik, bahçevanlık, kır çekiciliği ve bitki örneklerinin tanımlanması gibi öğrencilerin ev yaşamına ilişkin bilimsel eğitim, kızların ev yaşamına yönelik cinsiyetçi fikirlerini güçlendirmek için kullanıldı.

Donn Hutchinson'in özel koleksiyonundan bu duruma bakıldığından ki özellikle öğrencilerin yazlarından örnekler incelendiğinde, ev ekonomisi alanı onların yani kızların ev içindeki hakimiyetleri üzerindeki etkisi vurgulandığı görülür. Örneğin, Zahia Durbas (1927 yılı sınıfı), matematiksel becerileri ile hane gelirinin yönetimini nasıl sağladığını ayrıntılıyla anlatıyor. Durbas, Filistin'deki tüm okulların, diğer okul derslerine eşit önemi nedeniyle müfredatlarına bir ev yönetimi programı ataması gerektiğini inanıyordu.²⁸ Başka bir örnek olarak Tafida Tarazi (1931 yılı sınıfı), ev ekonomisinin, özellikle ev yönetimi, çocuk yetiştirme, dikiş ve hemşireliğin önemini vurgulayarak öğrencilerin nasıl bir düşünce içerisinde olduğunu gösterir²⁹. Tarazi, Hayaty wal-Far' al Manzeli (My Life and Home Economics "Hayatım ve Ev Ekonomim") başlıklı denemesinde, öğrencilerin okulları ve aldıkları ev ekonomisi eğitimi hakkındaki düşüncelerini anlatan bir şaire yer veriyor:

²⁶ Greenberg, *Preparing the Mothers of Tomorrow*, 36; Friends School News 1930, 1-3.

²⁷ *New Light*, vol. 1, no. 1 (March 12, 1938). New Light (Yeni Işık) makaleleri, öğrencilerin uluslararası olayları ve kadın hareketlerini takip ettiğini gösteriyor.

²⁸ Zahia Durbas, "Al-Tadbeer al-Manzely" / "Home Management" (July 1927). Donn Hutchinson'in yirmi beş denemeden oluşan özel koleksiyonu, kızların düşüncelerine dair içgörüler sağlar ve o sırada onları ilgilendiren başlıca toplumsal sorunları vurgular.

²⁹ Tafida Tarazi, "Hayaty wal-Far' al Manzeli" (My life and home economics) (1931).

*I swear, my dear school,
You awakened the best scent of my spirit,
Taught me to manage my dwelling
And beautify myself with high qualities.
The beating of my heart is from the tenderness of yours,
Its softness like the elasticity of a breeze.
When I was a youngster a seedling of virtue you planted
And today I am blossoming, and here are my flowers:
Knowledge, virtues, housekeeping
All are the only lady's life armament.*

Yemin ederim canım okulum
Ruhumun en güzel kokusunu uyandırdın,
Bana evimi yönetmeyi öğrettin
Ve kendimi yüksek niteliklerle güzelleştirmeyi öğrettin.
Kalbimin atışı senin şefkatinden,
Bir esintinin esnekliği gibi yumuşak.
Ben gençken dittiğin bir erdem fidanı
Ve bugün çiçek açıyorum ve işte çiçeklerim:
Bilgi, erdemler, temizlik
Hepsi bir kadının yaşam zırhı³⁰.

Ev ekonomisi dersleri, cinsiyet kimliğinin inşası ideolojileri etrafında
dönen değerli beceriler, kadınlara yetişkin ve evli oldukları dönemlerde
yaşamları boyunca yanlarında taşıyabilecekleri beceriler öğretti. Ev
ekonomisi dersleri ayrıca, kız öğrencilerin bu tür becerileri yaşamlarına
dâhil ederek özellikle evdeki rollerini en üst düzeye çıkarmalarına izin
verdi. 1937 ve 1945 yılları arasında FGS'ye katılan Müslüman bir öğrenci
olan Nazeha Abdul Jawad, röportajında aynı noktayı vurgulayarak özellikle
kocasının sabit bir gelire sahip olmasından dolayı hane gelirini tatmin edici
bir şekilde bütçelendirdiğini ve böylelikle ev yönetimine değer verdiğiini
çünkü bu eğitimimin ona yardımcı olduğunu belirtti³¹. Jawad, ev ekonomisi
alanında aldığı eğitimini evliliğini sürdürmesine yardımcı olduğunu
belirterek, evini "sade ama düzenli" olarak nitelendirdi. Jawad, evi için
pencerelerin perdelerini hazırlanışına kadar pek çok şey yaptı ve bu süreçte
evinin düzeni için derslerinde öğrendiği sade ama zarif dekoratif eşyaları

³⁰ Tarazi, "Hayaty wal-Far' al Manzeli." Translated by the author.

³¹ Nazeha Abdul Jawad, interview, July 17, 2006. Kocası daha sonra el-Bireh belediye başkanı ve
tanınmış bir Filistin milliyetçisi olacaktır.

uyguladı. Kızların ev ekonomisi derslerinde aldıkları eğitim, mütevazı, bakımlı ve aile odaklı anneler için kadınsı kimlikler geliştirdi; eş zamanlı olarak kadınlara ev içinde daha büyük bir amaç ve güçlenme duygusu verdi³².

Zahia Durbas (1927 yılı sınıfı), hane yönetiminin üç önemli bileşeni olan ekonomi, sanat ve sağlığı, kadınların sorumlulukları arasında olan bileşenler olarak tanımlayarak, bu bileşenlerin kadınların ev içindeki rollerinin güçlendirilmesi yönünden önemini gösterdi. Eğitim sonucunda matematik becerilerinde ustalaşan kadınlar, bütçe öncelikleri çocukların eğitimi ve sağlık giderlerinin olduğu hane gelirini yönetmek için en iyi matematik donanımına sahiptiler. Kadınların, hijyenin yanı sıra çocuklar için sağlıklı beslenmeye de öncelik vermesi gerekiyordu. Ancak hane bütçesinde bir diğer önemli öncelik de seyahat (sefer) idi. Durbas'a göre, dünyayı görmek çocuklara önemli bilgiler sağlayacaktı ve orta sınıf Filistinliler için bile yıllık tatilin olağandışı olduğu bir zamanda, ev yönetici olarak yetkisini evinde yeni bir gelenek yaratmak için kullandı.

Kadınları iyi eşler ve anneler olarak yetiştirmeye odaklanmasına rağmen, Quaker eğitimi, öğrencilerin ulus inşasındaki rollerine çevirdiği özgürleştirici bir eğilimi beraberinde getirdi. Misyoner okullarındaki Filistinli kadınlar, cinsiyet eşitliğini savunmanın ve siyasete katılmanın yollarını buldu. FGS, kızları küresel vatandaşlar ve barış yapıcılar olmaya hazırlayarak, onlara hem Arap dünyasında hem de Batı'da kadın mücadeleleri gibi dünya capitândaki bilgilere erişim sağladı ve bu da onların ulusal harekette siyasi bir role sahip olma haklarını tasavvur etmelerini sağladı.

FGS öğrencileri, kadınların başarıları hakkında bildikleri bilgileri, kadınların siyasi alana katılımını önermek ve çağrıda bulunmak için örnek olarak kullandılar. Örneğin, Katrina Hallaby (1927 yılı sınıfı), "kadınların erkeklerle eşit olduğuna ve dolayısıyla aynı tür işleri yapabilecek kapasiteye sahip olduğuna inanıyordu; mezuniyet denemesinde, özellikle de Arap dünyasındaki kadınların konumlarını Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kadınlarla sunulan siyasi fırsatları vurgulayarak Batı'dakilerle karşılaştırdı. 1924'te seçilen bir Wyoming Demokratı olan Nellie Taylor Ross'a atıfta bulunarak bazılarının vali bile olduğundan bahsetti. Hallaby'nin yazıları, çeşitli ülkelerdeki kadınların konumları hakkında bir farkındalık sergiliyor ve bu da onun Filistin ile Türkiye, Mısır ve Suriye gibi diğer Arap ve Müslüman toplumları Amerika ve Batı ile karşılaşmasını mümkün kiliyordu.

³² Jawad, interview, July 17, 2006.

Hallaby'nin yazdığı sırada, Filistin'deki kadınlar için fırsatlar çok sınırlıydı ve eğitim ve mesleki eğitimin sağlanması gereğini vurgulayarak yazdı, böylece kadınlar kendilerini öğretmenlikle sınırlayan geleneksel cinsiyet kısıtlamalarının dışında hemşirelik ve sekreterlik işlerine katılabılırıldı. Akranlarının ve öğretmenlerinin çoğunun aksine Hallaby, kadınların ve çocukların yararına aile yasaları için aktif olarak çalışmak için siyasi pozisyonlara erişim de dâhil olmak üzere kadınların hayatı erkeklerle aynı haklara ve fırsatlara sahip olmasının gerektiğini savundu.³³

Filistinli öğrenciler, sosyal hizmetlerdeki eğitimlerini, belediyelerini sokaklarının ve kamusal alanların daha iyi sanitasyonu ile sağlıklı bir çevre oluşturmaları için reform çağrısında bulunmak için kullandılar³⁴. Hallaby'nin görüşü, aktif bir kadın hareketinin 1929'da Kudüs'te ilk Arap Kadın Kongresi'ni gerçekleştirebildiği ülkedeki genel atmosferin bir parçası olarak görülmeliidir. Kongreye, Filistin'in her yerinden iki yüzü aşkin deleğe katıldı³⁵. Öğrenciler, filmler, kadın dergileri ve al-Karmil, al-Defa` ve Palestine gibi gazeteler aracılığıyla kadın aktivizmine maruz kaldıkları için, Hallaby'nin benimsediği gibi zorlu fikirlerle uzlaşmalarına yardımcı olan bir söylemi sürdürübeldiler.

Aynı şekilde Muhja Saba'nın *Luzum Ta'leem al-Fatah fi Falasteen* ("Filistin'de Kızları Eğitmenin Gerekliği") adlı makalesi ve Necla Taqtaq'in 'an al-'Ulum al 'Uliyya Muhemah li al-Bint wa sabi' adlı makalesi ("Yüksek Öğrenim, Erkekler için olduğu kadar Kızlar İçin de Önemlidir"), her ikisi de kadınların eğitim hakkı ve eşit fırsatlarla kadınların kamusal alana girmeleri ile ilgiliydi. Bu yazarların tezlerinde, bilim ve edebiyattaki Batılı üstünlüğünü, batılı kadınların bu alanlara katkılarına, kamusal, bilimsel ve sanatsal söylem ve projelerde aktif katılımlarına bağlı olduğu vurgulanmaktadır. Bazı Filistinli kızlar, Batılı kadınları 1920'lerde zaten cinsiyet eşitliğine ulaşmış ya da en azından Arap kadınlarından daha fazla ilerleme kaydetmiş olarak gördüler. Ancak, cinsiyet eşitliğinin, eğitime ve işe eşit erişim anlamına geldiğini anladılar; Batılı kadınların talep ettikleri sosyal ve cinsel özgürlükleri, aradıkları eşit haklar ile ilişkilendirdiler. Diğer taraftan Arapça eğitim dili olduğu ve eğitim biçiminin, Arap edebiyatı ile Arap ve İslam tarihini vurguladığı için devlet okullarındaki öğrenciler arasında Avrupa merkezli feminist söylemlere karşı daha büyük bir Arap

³³ Katrina Hallaby, "Wojubb Musharakat al-Mara` al-Rajul fi al-'amal" (The obligation of women's participation in the workforce with men) (July 1927)

³⁴ Elizabeth Thompson, *Colonial Citizens: Republican rights, Paternal privilege, and gender in French Syria and Lebanon*. (New York: Columbia University Press, 2000), 95, 142

³⁵ Nancy M. Forestell and Maureen Anne Moynagh, *Documenting First Wave Feminisms* (Toronto: University of Toronto Press, 2012), 209.

bilinci ve direnişi vardı³⁶. Yukarıda tanıtılan kadın yazarlar ve yazıları çoğunlukla, kadın Nahda yazarlarından biri olan Suriyeli Warda al-Yaziji'nin başarısını kabul etmek için 1924'te yayınlanan Filistin asılı Lübnanlı yazar Mayy Ziyada'nın el-Muktataf'ı gibi çağdaş yayınlardan etkilenmekteydi. Ziyada'nın belirttiği hedef, "doğulu kadının doğasını ortaya çıkarmak ve varlığını kayıt altına almak ve daha sonra onun büyümeye yardım ettiğimizden emin olmak için mücadele etmek" idi³⁷. FGS'de, Arap milliyetçiliğinin unsurları sonunda akademik alana girdi. Okuldaki Arap personel, müfredata daha fazla Arap dili ve edebiyatının dahil edilmesini savundu ve bu da öğrencilerinin ulusal ve kültürel kimlik duygularını keskinleştirdi³⁸.

Ramallah Misyonu bir adım daha ileri gitti ve okul yönetimini Arkadaşlar Erkek Okulu (Friends Boys School – FBS)'nin ilk mezunlarından biri olan Halil Totah'a devrederek misyonu millileştirmeye çalıştı. Totah, 1927-1944 yılları arasında öğretmen, FBS müdürü ve Misyon sekreteri olarak görev yaptı ve özellikle 1930'larda Arap dili ve edebiyatının okul müfredatının ayrılmaz bir parçası haline getirilmesinde etkili bir rol oynadı³⁹. Bu girişim o zaman başarılı olamadı, ancak dönemin artan ulusal atmosferini vurgulaması yönünden önemli bir farkındalık meydana getirdi. Birçok öğrenci okuldaki Arap öğretmenlerinin Arap milliyetçiliğini kısırtmadı oynadığı rolü gündeme tutmaktan geri kalmamaktaydı.

Ortaöğretim sınıfları için Arapça öğretmekte görevli olan öğretmen Wadia Shatara, İngilizceyi iyi biliyordu ve okulda hem Amerikalı öğretmenler hem de Filistinli öğrenciler tarafından sevilmektedir⁴⁰. Amerikalı öğretmenler onu Filistin ve Arap tarihi ve kültürü hakkında paha biçilmez bir bilgi kaynağı olarak tanımlamaktaydılar⁴¹. Wadia Shatara, ayrıca misyondaki Amerikan personelini Filistin'deki siyasi durumun gidişatı hakkında Arapların bakış açısından bilgilendirmektedir.

Aida Audi adlı öğrenci, öğrencilerin çoğuna Filistin ulusal davası hakkında Bayan Shatara ve Bayan Faris gibi öğretmenlerden bilgi

³⁶ Alice Houssa, "What an Educated Girl Can Do for Palestine" (July 1922)

³⁷ Margot Badran and Miriam Cooke, *Opening the Gates: An anthology of Arabfeminist writing*, second ed. (Bloomington: Indiana University Press, 1990), 240, 243.

³⁸ Adnan Abu-Ghazaleh, "Arab Cultural Nationalism in Palestine during the British Mandate," *Journal of Palestine Studies* 1/3 (Spring 1972), 39

³⁹ Daha fazla ayrıntı için bkz. Enaya Othman, *Negotiating Palestinian Womanhood: Encounters between Palestinian women and American missionaries, 1880s–1940s* (Lexington: Rowman and Littlefield Press, 2016).

⁴⁰ Jordan, *Ramallah Teacher*, 78.

⁴¹ McDowell, *Notes from Ramallah*, 62.

aktarıldığını açıkladı. Ayrıca kendisi Filistinli şair İbrahim Toqan'ın yazdığı bir şiirden gelen Mawteny ("Ülkem") gibi ulusal şarkıları Arap öğretmenlerimizden öğreniyoruz" dedi⁴². Misyoner öğretmenler için önemli bir kültürel temas aracı olmalarına rağmen, Bayan Shatara, Bayan Faris, Bayan Zahran ve Bayan Daud gibi Arap öğretmenler, Filistinli öğrencileri tarafından "milliyetçi" olarak tanımlandı ve onların bilgi ve etkileri öğrencilerin ideolojileri üzerinde etkili olarak bu melez kimliklerin şekillenmesine yardımcı oldu. 1930'larda FGS'ye katılan Serene al-Husseini Shahid, okuduğu derslerden İngilizce, Arapça, Aritmetik, Tarih ve Coğrafyadan bahsetti, ancak "En çok sevdiğim şey hem Arapça hem de İngilizce Edebiyatti." diye ekledi⁴³ Okuldaki Arap öğretmen kadrosu, Arap dilinin, kültürünün ve tarihinin yeniden canlanması savunarak öğrencilerin Araplık anlayışını etkileyen bu unsurları pekiştirdi.

Bu konudaki Luryce Kassab'ın *Numw al-Shu'ur al-Watani* ("Ulusal Duyguların Büyümesi", "The Growth of National Sentiments") adlı makalesi, milliyetçiliğin önemini ve milliyetçiliğe atfedilen duyguları, dini ve kabile çizgileri boyunca insanlar için birleştirici bir ilke olarak açıklamaktadır. Diğer öğrenciler gibi, Kassab da Batı dünyasında inançları ve konumları ne olursa olsun vatandaşları arasında birliğe dayanan milliyetçiliği övüyor. Ayrıca, "Batı'yı düşünmeden iyi ve kötü alışkanlıkta" Batı'yı taklit etme konusunda uyarıyor; bu da "milliyetçi duyguların ölümüne" ve "Doğu'da" aşağılanma ve utanç zincirleriyle "Batı'ya bağımlı hale gelmesine" neden olacağını vurguluyordu⁴⁴. Aşıkçası, bu öğrenci kızlarından bazıları, çeşitli küresel milliyetçilik ve feminizmin sofistike anlayışlarını yorumlamaktaydı.

Öğrenci kızların Batı edebiyatından "yeni kadın" imajının on dokuzuncu yüzyılın ortaları ve yirminci yüzyılın başlarındaki ideallerine maruz kalmaları, Arap dili ve edebiyatına artan bir vurgu ile birleştiğinde, okuldaki Filistinli kızların ulusal ve kültürel kimliğinin oluşmasında büyük rol oynamıştır. Arap kadınları, uluslararası alanda kadınların mücadeleleri ve değişimi için kullanılan farklı teknikler konusunda daha eğitimli hale geldikçe, kendi reformları için de tartışmaya başlamaları hız kazandı. Ayrıca bu tartışma ilerleyerek eğitimde cinsiyet eşitliği ve kendi iç alanlarının dışında yani kamuda istihdam sağlanması için tartışarak konun gündemde

⁴² Aida Audi, interview, July 28, 2006.

⁴³ Badran and Cooke, *Opening the Gates*, 240, 243

⁴⁴ Luryce Kassab, "Num'w al-shu'ur al-Watany" (The growth of national sentiments) (July 1925).

kalmasını amaçladılar⁴⁵. Bu eğitim fırsatı, öğrencilerin gelecekleri için birçok kapı açmış ve onlara hedeflerine ulaşmaları ve iç bölge dışındaki yani ülke dışındaki iş pozisyonlarını elde etmeleri için ihtiyaç duydukları araçları sağlamıştır.

Beyrut'taki Amerikan Ortaokulu (The American Junior College) ve Beyrut Amerikan Üniversitesi (American University of Beirut), eğitimlerine devam etmeyi seçen FGS kızları için cazip yerlerdi. 1929'dan 1940'a kadar FGS'ye katılan Najla Cook adlı öğretmen, mezuniyet sınıfındaki birçok kızın Beyrut Amerikan Üniversitesi'ne gittiğini belirtti.⁴⁶ Yeni ışık (New Light) adlı okul magazin dergisi, mezun öğrencilerle röportaj yaparak ve mezuniyet sonrası planlarını açıklamalarını istedi. Bunun üstüne Abla Nashef ve Badira Khatib, yetim çocuklar için yeni açılan bir meslek okulunda öğretmenlik yapmak üzere Ramallah'a dönmeden önce Beyrut'taki Amerikan Ortaokuluna (Junior College)'a iki yıl devam etmeyi planladığını belirtti⁴⁷. Margaret Jubrial adlı mezun öğrenci ise Beyrut'ta bir üniversiteye kaydolmayı ve kendi anaokulunu açmak ve işletmek için gereken nitelikleri ve becerileri kazanmak amacıyla İngiltere'de yüksekokrenime devam etmek için biraz para biriktirene kadar geçici olarak anaokulu öğretmeni olmayı amaçladığını bildirdi⁴⁸. Qismat Abu Laban adlı mezun öğrenci ise, Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde "çocukların tedavisi ve eğitimi" konusunda uzmanlaşmak için Amerikan Ortaokuluna (Junior College)'a iki yıllık girmeyi planladı. Qismat Abu Laban, mezun olduktan sonra, bir klinik açacağı memleketi Jaffa'ya döneceğini ve her hafta çevredeki köylere giderek çocukların tedavi etmek ve köy annelerine "sîhî koşulların ve çocukların nasıl iyileştirilebileceği" konusunda talimat vermek için zaman ayıracagını belirtti. Diğerlerinin çoğu gibi, Lamaat Buseuso adlı mezun öğrenci de Junior College'da iki yıllık bir eğitim almayı planlıyordu, ancak nihai amacı ise lisans derecesini almak ve tıp doktoru olmaktı. Diğer birçok akranı gibi onun da alternatif planı öğretmen olmak ve boş zamanlarında hem Arapça hem de İngilizce romanlar yazmaktadır. 1938 sınıfındaki öğrencilerin çoğu öğretme, yazma ve hemşirelik konularına ilgi gösterirken aynı zamanda kadınların yükseltmesini ve dolayısıyla Filistin

⁴⁵ Arap dünyasındaki kadınlar ve aile hakkında daha fazla bilgi için bkz. Suad Joseph, "Gender and Family in the Arab World," in *Arab Women between Defiance and Restraint*, edited by Suha Sabbagh (New York: Olive Branch Press, 1996).

⁴⁶ Najla Cook, interview, July, 27, 2006.

⁴⁷ Yetimler için hazırlanan bu okul, ağırlıklı olarak tarım ve ev ekonomisi dersleri veriyordu.

⁴⁸ *New Light*, 1938. Margaret Jubrial, diş hekimi olmak istemişti, ancak finansal kısıtlamalar nedeniyle ikinci tercihine döndü.

toplumunun ilerlemesini destekleyecek şekilde oldukça yetenekli topluluk liderleri olmak için önemli bir istek göstermektediler⁴⁹.

Yeni Işık (New Light) adlı okul magazini, öğrencilerin mezuniyetlerinden sonraki on yıl içinde 1939 yılı FGS sınıfının kaydettiği olağanüstü ilerlemenin izini sürüyor. Derginin önceki başlangıç sayısı öğrencilerin istekleri hakkında fikir verirken, bu sayı öğrencilerin gerçek sonuçlarını tanımladı. O yıl mezun olan on bir kız arasında, ileri dereceyi tamamlayan tek kız Bahia Aq'il'di. Tanınmış bir vaiz oldu ve ilahiyat doktorası kazandı. 1938 yılı sınıfına benzer şekilde, öğrencilerin çoğu (Violet Zarou, Maggie Kattan, Hilda Hadadd ve Alice Boursalian) da öğretmen oldu. Victoria Ackall küçük bir işletme sahibi oldu; bir kadın giyim butiği açtı ve öğrenci arkadaşı Abla Eid'i de yanına bir katip olarak tuttu⁵⁰.

1920'lerin ortalarından sonra kadınların artan bağımsızlığında önemli bir faktör, kızları üniversitede giriş gereksinimlerini karşılamaya hazırlamak için daha yüksek eğitim standartlarının getirilmesiydi. Gördüğümüz gibi, 1928'de FGS'den mezun olan Subhiya Makdadi, bu değişimlere, bir eş ve anne olarak rolünü dengelerken kendisini akademik ve kariyerli bir kadın olarak yanıt verdi. Londra'daki Yeterlilik Sınavını geçtikten sonra, Makdadi, Beyrut Amerikan Üniversitesi'ne girdi, evlendi ve çocuklarını yetiştirirken öğretmenlik kariyerine de devam etti. Karmaşık ve başarılı bir özel ve profesyonel yaşam geliştirebildi ve kendisine sunulan eğitim fırsatlarından da hırslı bir şekilde yararlandı. Çocukları büyüdüğünde, doktora çalışmaları için Amerika Birleşik Devletleri'ne gitti ve sonunda doktora derecesini aldı⁵¹. FGS mezunları, yalnızca Ramallah'ta ve Filistin'deki diğer şehirlerde değil, aynı zamanda Mısır, Irak ve Ürdün gibi Arap dünyasının diğer ülkelerinde de öğretmen olarak kamu rollerini üstlenerek önemli bir etki yarattılar. 1932'de Beyrut'taki Amerikan Junior Koleji'nden mezun olan FGS öğrencilerinden biri Irak'ın Musul kentinde öğretmenlik yaptı. Diğer iki mezun Ürdün'de, biri Amman şehrinde, diğeri Karak'ta öğretmenlik yaptı. Diğer FGS öğrencileri hemşirelik, ofis ortamları, terzilik ve YMCA (Young Men's Christian Association / Genç Hristiyan Erkekler Birliği) gibi hayırsever kurumlarda çalıştı⁵². Henriette Siksik (1935), Kudüs bölgesinde Dört Merhamet Evi (Four Homes of Mercy)'ni kuran özellikle başarılı bir aktivistti. Ayrıca Filistin'deki İngiliz Manda Hükümeti döneminde

⁴⁹ New Light, 1938.

⁵⁰ New Light, 1949.

⁵¹ Marshal, unpublished autobiography, 41.

⁵² Friends Schools News, no. 3 (November 1932), FGS Historical Collection, Ramallah, Palestine, 4; Eva Rae Marshal, Letter to her Family (September 30, 1928).

Kudüs'teki Alawieh Kız Okulu'nda on bir yıl öğretmenlik yaptı; Beyrut'ta Amerikan Kız Okulu'nda beş yıl; Amman'da Eğitim Bakanlığına bağlı Eğitim Materyalleri Ofisi'nde iki büyük yıl ve Trablus (Libya)'da Eğitim Materyalleri Ofisi'nde de iki büyük yıl çalıştı. Sıksık, 1939'da Filistinli ünlü şair İbrahim Toucan'ın gözetiminde radyo yayincılığı da yaptı.

FGS'deki öğrenciler için eğitim, kızları etkileyen tüm sınıfal geçmişlerinden arınma ve gittikçe artan bir bağımsızlık anlamına geliyordu. 1920'lerin sonlarında ve 1930'larda, öğrencilerin yazıları, uygun ve haklı olduğunda erkek otoritesine karşı hedeflenen itaatsizliği işaret ederek, köklü bir ataerkil sistemin yerlesik değerlerine ve uygulamalarına meydan okumak için eğitimin nasıl uygulanabileceği konusunda sürekli olarak artan bir farkındalık gösterdi. FGS'den mezun olan önemli sayıda kız öğrenci, üniversiteye devam ederek evliliklerini ertelemeye başladilar ve bu nedenle evlilik kurumundan bekentilerini geliştirdiler.

Audi adlı kız öğrenci, Beirut Amerikan Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra bile bekentilerinin büyük ölçüde değiştiği için bekar kaldığını açıkladı. Aldığı eğitimini, sadece kendisinden evlenmek için ricada bulunan erkekleri reddetmekle kalmamış aynı zamanda bağımsız bir birey olarak topluma katılmasına olanak sağlamıştır. Ancak onun bu kararı, bu üniversiteli kadınların ya çok yaşlı ya da çok bağımsız ve liberal olduğunu düşünen bazı Arap erkeklerin ataerkil değerleriyle çelişiyordu. Audi, "Yükseköğrenime giden FGS kızlarının çoğu evlenmedi" diye vurguladı. 1948 yılı sınıfından başka bir görüşmeci Salwa Tabri de kız kardeşi gibi bekar kaldı. Tabri, müzik öğretmenliği konusunda uzmanlaştiği Almanya'ya gitmeden önce FGS'de İngilizce ve müzik öğretmeni oldu. Filistin'e döndükten sonra Ramallah, al-Tera'daki Kadın Öğretmenler Koleji (Women's Teachers College)'nde ders verdi ve neredeyse kırk yıl boyunca Kudüs korosunun direktörlüğünü yaptı⁵³.

Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde profesör olan Leila Khoury (1947 yılı sınıfı) ve emekli olmadan önce Ramallah ve El-Bireh'de tanınmış bir öğretmen ve sonrasında Milli Eğitim Müdürlüğü müfettişi olan Georgette Shihadeh (1948 yılı sınıfı) dâhil olmak üzere diğer birçok mezun evlenmedi. Müslüman bir şeyhin kızı olan Yusra Salah (1942 yılı sınıfı), Beyrut'taki Kız Koleji'ne ve ardından 1946'da mezun olduğu Beirut Amerikan Üniversitesi'ne gitti. Birkaç yıl İngilizce öğretmeni olarak çalışmaktan sonra Nablus'taki Kadın Öğretmenler Koleji'nin müfettişi oldu. Daha fazla eğitim için hırslı olan Salah, Columbia Üniversitesi'nde okuduğu Amerika Birleşik Devletleri'ne gitti ve 1953'te İngilizce Yüksek Lisans derecesini aldı. Yusra,

⁵³ Salwa Tabri, interview, July 18, 2006; Audi, interview, July 28, 2006.

bekar kaldı ve Filistin'in eğitim ve entelektüel yaşamına büyük katkıda bulundu. Devlet okullarında kullanılan İngilizce ders kitapları yazdı ve İngilizce ve Arapça'ya birçok metin tercüme etti⁵⁴. Evlenen kızların çoğu, evlilik için uygunluklarını tehlikeye atsa da, FGS'den mezun olmadan önce veya doğrudan mezun olduktan sonra bir noktada öğretmendi. Kariyer arzuları ile potansiyel ortaklarının kökleşmiş standartları arasındaki gerilim, bu kadınların ataerkil otorite mekanizmalarını yıkında karşılaşlıklarını zorlukları göstermektedir.

Bu süre zarfında Filistinli üst ve orta sınıf kadınlar, Filistin'de bir Yahudi devleti kurulmasını destekleyen İngiliz Mandası'nın politikalarına aktif olarak meydan okumak için siyasi olarak örgütlenmeye başladilar⁵⁵. Siyasi eğitim, Arap öğretmenler ve ulusal ve uluslararası basın tarafından öğrencilere tanıtılmaktaydı. Bazı öğrenciler, ebeveynleri ve akrabaları milliyetçi söylemde aktif oldukları için dönemin ulusal siyasetinden doğrudan etkilenmişti. Öğrenciler, ailelerinden ve Filistin gazetelerinden davaya maruz kaldıkları için, özellikle yoğun kargaşa zamanlarında, Filistin'in siyasi durumunun farkındaydılar. Bir durumda, FGS öğrencisi Serene al-Husseini Shahid, onde gelen ve kayda değer bir Filistinli aileden geliyordu. Aktif bir milliyetçi olan babası Jamal al-Husseini, Filistin Arap Kongresi'nde (1921-34) Yürütme Komitesi Sekreteri olarak görev yapmaktadır. Kendisi El-Liwa gazetesinin kurulmasından sorumluydu ve Filistin Arap Partisi'nin kurucu ortağıydı⁵⁶. Shahid, 1930'larda FGS'de babasının gazetesini düzenli olarak aldığı belirtti. 1930'ların ortalarına gelindiğinde Filistin'deki siyasi durum kaynama noktasına geliyordu. Korumalı okul ortamımızda bile gösterileri ve grevleri biliyorduk ve siyaset hakkında düşünmeye başladık. FGS öğrencilerinin haberlerle ilgili güncellemeleri alma konusundaki ilgisini açıkladı ve "Gazete gün geçikçe daha popüler hale geldi.". Gazete, öğleden sonra okula teslim edildi ve derslerden sonra biz [öğrenciler] onu almak için dış kapıya koşuyor, inceliyor ve bir grup ateşli okuyucudan diğerine iletiyorduk. Babasının İngiliz yetkililer tarafından siyasi faaliyetleri nedeniyle tutuklanmasından birkaç gün sonra, Serene ve diğer FGS öğrencileri "tutuklanmanın sadece suçlular için olmadığını ve Filistin'deki Arap direnişinin İngilizler tarafından cezalandırıldığını keşfettiler.". "Biz kız öğrenciler için bu siyasi bir uyanış"

⁵⁴ Ghayda Salah. "Yusra Salah. 1923-1993," *Darat al-maarif al-filistiniyah* (Palestinian encyclopedia) (n.d.), <http://ency.najah.edu/node/17>; Ela Greenberg, *Preparing the Mothers of Tomorrow*, 23, 185-86.

⁵⁵ Fleischmann, *The Nation and Its "New" Women*.

⁵⁶ Serene Husseini Shahid, *Jerusalem Memories*, edited by Jean Said Makdisi (Beirut: Naufa, 2000), 76.

diyerek konuşmasına devam etti. Gazetem okul hayatımızın dışında gelişen olaylarla bağlantımız olmuştu. Artık çocukluğumuz yerini erken olgunluğa bırakıdı⁵⁷.

Bu dönemde öğrenciler ayrıca Arap diline ve Arap kültürüne bağlılık gösterirler. Arap dilini Filistin Arap milliyetçiliğinin birleştirici unsuru olarak canlandırmayı önemini vurguladılar. Zahwa Kashu, 1925 tarihli el-Lugha al-Arabiyya ("Arap Dili") adlı makalesinde, halkını birleştirmede Arapça'nın sahip olması gereken önemini konumu ve onu ülkenin resmi dili olarak yaymada okulların nasıl bir role sahip olması gerektiğini gösterdi. Batılı kitapların ve bilimin Arapçaya çevrilmesi için bir hareket çağrısında bulunuyordu.

Kashu'nun Arapçayı resmi dil olarak millileştirmeye olan inancı aynı zamanda İngilizce'yi "uygarlaştırma" projeleri ve ilerleme ile ilişkilendiren misyonerlik eğitiminin sömürgeci dürtülerine karşı bir direniş biçimiydi. Benzer şekilde, Miriam Za'rор, Arap dilinin gerileyen statüsü hakkında Munajat Lugha (Dil Monolog'u "Language Soliloquy") adlı küçük bir münzevi tarzı makale yazdı. On dokuzuncu yüzyılın Naseef al-Yazegy ve Rafi' El-Tahtawi gibi tanınmış Arap Nahda yazarlarının yasını tuttu. Arap Dili ve Arap kültürüne artan ilgi, Quaker'in şiddetetsizlik ve tarafsızlık ideolojilerini sürdürürken FGS öğrencileri arasında önemli kültürel kimliklerin gelişmesine yardımcı oldu.

Filistin'in İngiliz Mandası'na karşı mücadelesi ve sömürgeci Siyonist projeyi ilerletme politikaları doruğa ulaştı ve Genel Grev ve 1936'dan 1939'a kadar süren Büyük Arap İsyanı'nda zirveye ulaştı. Bu süre zarfında, Filistinli üst ve orta sınıf kadınlar, İngilizlerin Filistin'de bir Yahudi devleti kurulmasını destekleyen politikalarına aktif olarak meydan okumak için siyasi olarak örgütlenmeye başladılar⁵⁸. Sömürge politikalarına karşı silahlı direniş giderek ivme kazanıyordu ve Quaker din eğitimine, özellikle de birçokları tarafından itaatkarlık olarak görülen şiddetetsizlik idealine bir meydan okuma oluşturuyordu.

Büyük İsyan sırasında yoğun milliyetçi atmosfer, devlet okullarında, bölgedeki Amerika Quaker okullarında ve Hayfa'daki Anglikan İngiliz Lisesi (Anglican English High School) gibi diğer misyon okullarında mevcuttu⁵⁹. Misyon okul yönetimleri, İngiliz politikalarını protesto etmek isteyen öğrencileriyle mücadele etti. Diğer misyoner okulları gibi, Quakerlar

⁵⁷ Shahid, *Jerusalem Memories*, 76, 79.

⁵⁸ Daha fazla bilgi için, bkz. Fleischmann, *The Nation and Its "New" Women*.

⁵⁹ Elizabeth Brownson, "Colonialism, Nationalism, and the Politics of Teaching History in Mandate Palestine," *Journal of Palestine Studies* 43/3 (Spring 2014): 18.

da, okullarını kapatma şeklinde İngiliz misillemesi korkusuyla öğrencilerin gösterilere katılmalarını yasaklayan katı bir politika benimsediler⁶⁰. Abu-Ghazaleh, öğrencilerin gösterilere katılımı nedeniyle okulların kapatılmasının Büyük İsyana sırasında İngiliz politikalarından biri olduğunu belirtti⁶¹. Ek olarak, öğrencilerin protestolara katılımı, Quakerların tarafsızlık ve barış ilkesini baltalayacak ve İngilizlerle olan iyi ilişkilerini tehlkeye atacaktır. Genellikle, Quakerlar protestolara katılan öğrencilerin kaydını bir haftalığına askıya aldı ve bu öğrencilerden ailelerini geri kabul yani kayıt yenileme toplantılarına getirmelerini istediler. 1936'da Müdür Totah, gösterilere katılmak isteyen Arkadaşlar Erkek Okulu (Friends Boys School – FBS) öğrencileriyle ilgilenirken farklı bir yaklaşım benimsedi. Eğitimin milliyetçi bir zorunluluk olduğunu vurguladı ve yaklaşımının anlayışlı ve iyi karşılandığını kanıtladı. 1937'ye gelindiğinde Amerikalı misyonerler, siyasi durum ve bu durumun öğrencileri üzerindeki etkisi hakkında daha fazla endişe duymaya başladılar. Birleşik Dostlar Toplantısı (Friends United Meeting)'na sundukları raporlar, özellikle milliyetçi görüşlere sahip Arap öğretmenlerin sayısı Amerikalı öğretmenlerin sayısından fazla olduğu için, siyasi gerilimin ortasında Hristiyan barış mesajlarını iletmenin doğasında var olan zorluğu vurguladı⁶².

Yoğun siyasi durum ve güçlü Arap ve Filistin ulusal duyguları ile FGS öğrencileri, okulda maruz kaldıkları bir dizi çelişkili fikirle de uzlaşmak zorunda kaldılar. Quakerların barış ve kardeşlik mesajını içselleştirdiler ve yurttAŞık görevi, vatandaşlığı, bireyciliği ve ülkelerinin temel sosyal ve politik idealleri olarak kadınların kamusal rollerinin genişletilmesini savundular. Ancak karşılaşıkları siyasi gerilimler, Filistin/Arap milliyetçiliği konusunda ikircilikliliğe neden oldu. Quakerların siyasi kargaşanın ortasında barış mesajı ve Filistin milliyetçiliğinin oluşumu, öğrencilerin toplumdaki siyasi gerilimleri müzakere etmelerine izin verdi. Filistinli öğrenciler, bu çatışan etkileri, kültürel bir canlanmayı ve iyi Filistinli vatandaşlar yetiştirmesini savunarak ve Quakerların pasifizm ve bir arada yaşama mesajına aykırı olarak gördükleri siyasi meselelerden kaçınarak tartıştılar.

⁶⁰ Ramallah Mission Minutes, June 1946

⁶¹ Abu-Ghazaleh, "Arab Cultural Nationalism in Palestine," 42–43.

⁶² FGS Report 1937.

Sonuç

Filistinli kadınlar, toplumda daha büyük roller üstlenme çabalarında farklı sosyal, kültürel ve ulusal değişimlere tepki gösterdiler. Amerikalı Quaker öğretmenleri, yerel değerleri dayattı ve öğrencileri siyasette doğrudan politikayı etkileyebilecek roller üstlenmeye teşvik etmek yerine, anneler, ev hanımları, öğretmenler, sosyal hizmet uzmanları ve reformcular olarak değişim uygulamalarına yardımcı olacak güçlü kişiliklere sahip olmaya ve etik çerçeveler geliştirmeye teşvik etti. FGS öğrencileri, öğretmenlerinin ideolojileri ile içinde yaşadıkları daha geniş sosyal bağamlar arasında bir orta yol yarattı. Bu süreçte, Quaker eğitimlerinin milliyetçi hedeflerle yankılanan yönlerini birleştirdiler ve bunları yerel durumlarına uygun fikirlere dönüştürdüler. Ayrıca, aktif olarak liderlik rollerini üstlendikleri sosyal ve hayırsever kuruluşlarda yer almaya da istekliydiler. Amerikalı öğretmenleriyle modern eğitimin ve ev becerilerinin -hane halkı gelirinin bütçelenmesini içeren hane halkı yöneticisi olmak için gereken becerilerin- önemi konusunda anlaştılar. Bu şekilde, kız çocuklarının eğitimi, ulusal ilerlemenin bir aracı olarak değerlendirildi.

Mevcut arşiv kaynakları ve eski öğrencilerle yapılan röportajlar, kızların okullarına ve Quaker eğitimlerine yönelik tutumlarını ifade eden otantik Filistinli sesler veriyordu. Filistinli kızlar, gelecekteki ev içi rollerini büyük ölçüde anne ve ev kadını olarak tasavvur ettiler ve bunları kamusal alandaki genişletilmiş rollerinin tamamlayıcısı olarak yorumladılar. Aldıkları eğitim, Arap ve Batı dünyasındaki kadın hareketlerinin başarlarına ilişkin farkındalıkları, birçoğunun eğitim ve çalışma alanlarında toplumsal cinsiyet eşitliğini savunmasına olanak sağladı. Kendi feminizm versiyonlarını ifade etmek için ev içi dilleri ve Hristiyan dindarlığını kullandılar ve reformcu ve öğretmen olarak sorumluluklarını artırarak çalışmalarını evin ötesinde meşrulaştırdılar. Dahası, Quaker'in siyasi kargaşanın ortasında barış mesajına karşın Filistin milliyetçiliğinin oluşumu, Arap kültürel ve dilsel canlanması savunarak ulusal kimliklerini müzakere etmelerine ve kabile, dini ve yerel bağlılıkların ötesinde birliğe dayanan bir Filistin toplumunda eşit vatandaşlığa izin verilmesi için çalışılar.

Kaynakça

- A.L. Tibawi, *Arab Education in Mandatory Palestine: A study of three decades of British dministration* (London: Luzac, 1956).
- Adnan Abu-Ghazaleh, "Arab Cultural Nationalism in Palestine during the British Mandate," *Journal of Palestine Studies* 1/3 (Spring 1972), 39.
- Afsaneh Najmabadi, "Crafting an Educated Housewife in Iran," in *Remaking Women: Feminism and modernity in the Middle East*, edited by Lila Abu-Lughod (Princeton: Princeton University Press, 1998).
- Ami Ayalon, *The Press in the Middle East: A history* (New York: Oxford University Press, 1995).
- Barbara Reeves-Ellington, *Domestic Frontiers: Gender, reform, and American interventions in the Ottoman Balkans and the Near East* (Amherst: University of Massachusetts Press, 2013).
- Beth Baron, *The Orphan Scandal: Christian missionaries and the rise of the Muslim Brotherhood* (Stanford: Stanford University Press, 2014).
- _____, *The Women's Awakening in Egypt: Culture, society, and the press* (New Haven; London: Yale University Press, 1994).
- Conrad Cherry, ed., *God's New Israel: Religious interpretations of Americandestiny* (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall, Inc., 1971).
- Ela Greenberg, *Preparing the Mothers of Tomorrow: Education and Islam in Mandate Palestine* (Austin: University of Texas Press, 2009).
- Elizabeth Brownson, "Colonialism, Nationalism, and the Politics of Teaching History in Mandate Palestine," *Journal of Palestine Studies* 43/3 (Spring 2014).
- Elizabeth Thompson, *Colonial Citizens: Republican rights, Paternal privilege, and gender in French Syria and Lebanon*. (New York: Columbia University Press, 2000).
- Ellen Fleischmann, "The Impact of American Protestant Mission in Lebanon on the Construction of Female Identity, 1860- 1950," *Islam and Christian-Muslim Relations*, 13/4 (2002): 411-26.
- _____, *The Nation and Its "New" Women: The Palestinian women's movement 1920-1948* (Berkeley: University of California Press, 2003).
- Enaya Othman, *Negotiating Palestinian Womanhood: Encounters between Palestinian women and American missionaries, 1880s-1940s* (Lexington: Rowman and Littlefield Press, 2016).
- Heather J. Sharkey, *American Evangelicals in Egypt: Missionary encounters in an age of Empire* (Princeton: Princeton University Press, 2008).
- Hilton Obenzinger, *American Palestine: Melville, Twain, and the Holy Land mania* (Princeton: Princeton University Press, 1999).
- Inger Marie Okkenhaug, *The Quality of Heroic Living of High Endeavor and Adventure: Anglican mission, women and education in Palestine, 1888-1948* (Leiden; Boston: Brill, 2002).
- John Davis, *The Landscape of Belief: Encountering the Holy Land in nineteenth-century American art and culture* (Princeton: Princeton University Press, 1996).
- Lester I. Vogel, *To See a Promised Land: Americans and the Holy Land in the nineteenth century* (University Park: Pennsylvania State University Press, 1993).
- Liora R. Halperin, "The Battle over Jewish Students in the Christian Missionary Schools of Mandate Palestine," *Middle East Studies* 50 (2014), 737-54.
- Lois Harned Jordan, *Ramallah Teacher: The life of Mildred White, Quaker missionary* (Richmond, Indiana: Print Press, 1995).
- Margot Badran and Miriam Cooke, *Opening the Gates: An anthology of Arabfeminist writing*, second ed. (Bloomington: Indiana University Press, 1990).
- Milette Shamir, "'Our Jerusalem': Americans in the Holy Land and Protestant narratives of national entitlement," *American Quarterly* 55/1 (March 2003): 29-60.

- Nancy M. Forestell and Maureen Anne Moynagh, *Documenting First Wave Feminisms* (Toronto: University of Toronto Press, 2012).
- Nancy Stockdale, *Colonial Encounters among English and Palestinian Women* (Gainesville: University Press of Florida, 2007).
- Naseeb Shaheen, *A Pictorial History of Ramallah* (Beirut: Arab Institute for Research and Publishing, 1992).
- Princeton University Press, 1996); Milette Shamir, "Our Jerusalem": Americans in the Holy Land and Protestant narratives of national entitlement,"*American Quarterly* 55/1 (March 2003): 29-60.
- Rashid Khalidi, *Palestinian Identity: The construction of modern national consciousness* (New York: Columbia University Press, 1997).
- Suad Joseph, "Gender and Family in the Arab World," in *Arab Women between Defiance and Restraint*, edited by Suha Sabbagh (New York: Olive Branch Press, 1996).
- Tafida Tarazi, "Hayaty wal-Far` al Manzeli" (My life and home economics) (1931).
- Ussama Makdisi, *Artillery of Heaven:American missionaries and the failed conversion of the Middle East* (Ithaca: Cornell University Press, 2008).
- _____, *The Culture of Sectarianism* (Berkeley: University of California Press, 2000).